

PAUL - AMADEUS DIENACH
ΕΝΑΣ «ΜΕΓΑΛΟΣ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ»

Τῆς διδος ΜΑΡΙΝΑΣ Ν. ΣΟΥΚΑΡΑ

1. Ἀληθινὴ εἰκόνα τῆς μελλοντικῆς δυτικῆς Εὐρώπης :

Θὰ κάμη ἴσως κάποια ἀίσθησι, εἰς τὰς χώρας τῆς Δυτικῆς Ἰδίως Εὐρώπης, τὸ γεγονὸς ποὺ ἀπεκαλύφθη πρό τινων ἐτῶν, ὅτι ὑπάρχουν κείμενα, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα ἐξιστοροῦνται καὶ ἀπεικονίζονται περιστατικὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ἱστορικὴ μοῖρα τῶν δυτικοευρωπαίων καὶ μὲ τὴν ἐξέλιξι τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὸν 21ον αἰῶνα καὶ πέρα, καὶ γιὰ μακροχρόνια διαστήματα. Κείμενα, θὰ ἔλεγε κανεὶς, «προφητικά», τὰ ὁποῖα ἐγράφηκαν εἰς τὴν πόλη μας καὶ εἰς τὰ περίχωρα, εἰς τὰ 1923-1924, ἀπὸ ἕνα γερμανόφωνον δάσκαλον ξένων γλωσσῶν. Ἐκείνον ποὺ μὲ τὸ ὄνοματεπώνυμον Παῦλος—Ἀμαδέος Ντίναχ ζητοῦσε τὴν ἐποχὴν ἐκείνη, μετὰ τὴν Μικρασιατικὴν καταστροφὴν, ἐδῶ στὴν πρωτεύουσα, ἰδιαιτέρες παραδόσεις—πρὸ παντὸς διὰ μαθήματα γερμανικῆς καὶ γαλλικῆς—σὲ κύκλους ἰδίως φοιτητῶν μὲ περιωρισμένα οἰκονομικὰ μέσα.

Θὰ κάμη ἴσως κάποια ἀίσθησι. Περισσότερον μάλιστα εἰς τοὺς πνευματικούς κύκλους, ἀπὸ τὴ Ρώμη καὶ τὴ Λισσαβῶνα ἕως τὸ Ἐδιμβούργο κί' ἀπ' τὴν Οὐψάλα ἕως τὴν Καινιξβέργη, εἰς τοὺς κύκλους τῶν ἀνθρώπων μὲ τὴ σοβαρὰ καὶ τὴν καθαρὴ σκέψη, μὲ τὸν πόνον στὴν ψυχὴ γιὰ τὴν τωρινὴ κατάντια τῆς κοινῆς πολιτιστικῆς εὐρωπαϊκῆς κληρονομίας. Στους κύκλους τῶν μορφωμένων ἀνθρώπων τῆς Δύσεως. Ἐκείνων, ποὺ ἔχουν ἀρχίσει νὰ κατανοοῦν ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ ξανάβρῃ ἡ εὐρωπαϊκὴ διανόησι κάτι ἀπὸ τὸν πρὸ τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων παλαιὸ ἑαυτὸ τῆς. Καὶ ὅτι ἡ Δύσις εἶναι ἄξια καλύτερας τύχης. Καὶ ὅτι ἡ πνευματικὴ ζωὴ στὴν Εὐρώπῃ δὲν εἶναι μόνον ροκ-αντ-ρόλλ καὶ τηνέιτζερς, «σκαθάρια» καὶ χίπιπυς καὶ ρόλλιν-στόουνς, ἀλλὰ κάτι πολὺ ὑψηλότερον καὶ πολὺ οὐσιαστικώτερον, ἀπόκτημα ἀναφαίρετο παλαιᾶς κί' εὐγενικῆς ἀρχοντικῆς παραδόσεως, καρπὸς πνευματικῶν ἀγώνων καὶ μόχθων ποὺ κράτησαν αἰῶνες, ἀπὸ τὴν Ἀναγέννησι καὶ πέρα. Καὶ ὅτι εἶναι κάτι παροδικὸ ἢ «εὐτέλεια τῶν εἰδώλων» τῆς σύγχρονης ἐποχῆς.

2. Ἐπὶ δεκάδες χρόνια «λησμονημένα» τὰ κατάλοιπα τοῦ Ντίναχ

Ἄλλως τε κι' ἡ νέα αὐτὴ «Ἀποκάλυψη» εἶναι αἰσιόδοξη γιὰ τὴν ἱστορική πορεία τῶν δυτικοευρωπαίων καὶ δὲν εὐαγγελίζεται τίποτα ὀλιγώτερο ἀπὸ μιὰ καινούργια Ἀναγέννηση στὶς ἠθικές καὶ στὶς πνευματικές ἀξίες, στὰ ἰδεώδη, στὴν καλλιτεχνική δημιουργία, στὰ κεντρικά ρεύματα ἰδεῶν, στὶς ἀξιολογικές πεποιθήσεις, στοὺς ἐν γένει τομεῖς πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Μιὰ καινούργια Ἀναγέννηση ποὺ θάρθη νὰ διαδεχθῆ—γιὰ πολύμακρα χρονικά διαστήματα—τὴν πεζὴ καὶ πρακτικὴ ἐποχὴ μας, μὲ τὴν μονόπλευρη ἀλματώδη πρόοδο στὶς τεχνολογικές μόνον ἐπιτεύξεις.

Ἄλλὰ ἀκόμη περισσοτέραν αἴσθησι θὰ κάμη ἴσως—τόσον ἐδῶ εἰς τὴν χώραν μας, ὅσον καὶ εἰς τοὺς μορφωμένους δυτικοευρωπαίους—τὸ ἄλλο ποὺ θὰ μαθευθῆ, ὅτι δηλαδή τὰ ἐν λόγῳ κείμενα μὲ τὸ «προφητικὸ» αὐτὸ περιεχόμενον, περὶ τοῦ ὁποίου παραπάνω μιλοῦμε, ἔμεναν λησμονημένα στὸ σурτάρι τοῦ τωρινοῦ κατόχου των, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ συντάκτης των τὰ εἶχε τὸ 1924 ἐμπιστευθῆ, ἔμεναν λησμονημένα ἐπὶ δεκάδες χρόνια, ἄγνωστα καὶ «καλυμμένα» καὶ ἀχρησιμοποίητα, ἀφανέρωτα. Δὲν ξεύρει κανεὶς μὲ τί περισσότερο θὰ πρέπει νὰ ἐξαφθῆ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν πνευματικῶν κύκλων, ἐδῶ καὶ εἰς τὴν Δύσειν. Μὲ τὸ καθαυτὸ περιεχόμενον τῶν κειμένων αὐτῶν, μέσα εἰς τὰ ὁποῖα ἐξιστορεῖται καὶ περιγράφεται ἔτσι ζωντανὰ καὶ συγκεκριμένα τὸ περιβάλλον ἱστορικοῦ βίου τῶν δισέγγονων τῆς σύγχρονης γενεᾶς καὶ τῶν μακρινότερων ἀπογόνων τῆς; Ἡ μήπως μὲ τὴν ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος (ἢ ἔστω τὴν ἀναβλητικότητα) τοῦ κατόχου τῶν χειρογράφων διὰ τὴν τύχη τῶν κειμένων αὐτῶν, ἀναβλητικότητα ποὺ κινεῖ σὲ ἀπορία;

Τὸ τελευταῖο αὐτὸ θέμα τὸ ἐθίξαμε πρῶτο στὴν συνάντησή μας καὶ στὴν συνομιλία μας μὲ τὸν σημερινὸ κάτοχο αὐτῶν τῶν κειμένων. Ἐπιδιώξαμε τὴν ἐπαφήν μας μαζί του, παίρνοντας ἀφορμὴ ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ κ. Γ. Παπαχατζῆ μὲ τὸν τίτλο «Στὸν καιρὸ τῆς πρώτης μου συνάντησης μὲ τὸν Ντίναχ», ποὺ δημοσιεύθηκε στὴ «Νέα Ἑστία» (1965, Ὀκτώβριος, τεῦχος 918) καὶ ποὺ ἔτυχε πάλι πρὸ ἡμερῶν νὰ τὸ φυλλομετρήσουμε. Ὁ καθηγητὴς δὲν παραδέχεται ὅτι ὑπάρχει καμμιά ἀξία λόγου ὑπαιτιότητά του γιὰ τὴν καθυστέρηση αὐτῆ δεκάδων χρόνων στὴν ἀποκλειστικὴ του κατοχὴ τῶν ἐν λόγῳ κειμένων μὲ τὸ «προφητικὸ» περιεχόμενον. Λέγει ὅτι τοῦ εἶχαν δωρηθῆ τὸ 1924, χωρὶς καὶ νὰ ἔχη ἐκεῖνος ἀναλάβει ρητὴ ἀντίστοιχη ὑποχρέωση νὰ τὰ καταστήσῃ γνωστά. Τὰ θεωρεῖ πολὺ ἐνδιαφέροντα, ἀλλὰ ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ὑπάρχει, εἶπε, τρόπος νὰ ἀποδειχθῆ ἂν εἶναι καὶ πράγματι «ἀποκαλυπτικά μιᾶς ἀληθινῆς μελλοντικῆς ἱστορικῆς πορείας».

Κυρίως τονίζει ὅτι ἦταν κάτι δοσμένο ἀποκλειστὰ σὲ κείνον. Καὶ ἐξ ἄλλου ὑπῆρχαν, εἶπε, λόγοι νὰ εἶναι κανεὶς «ἐν ἀναμονῇ» στὴν διάρκεια πολλῶν χρόνων. Λόγοι σοβαροί. Κι' ὄχι ἕνας, ἀλλὰ πολλοί. Ἀφ' ἑνὸς ἡ πάροδος τῶν ἐτῶν θὰ μπορούσε νὰ καταδείξῃ ἂν τὰ κείμενα αὐτὰ ἀνταποκρίνονται σὲ κάτι ἐξ ἀντικειμένου ὑπαρκτὸ σὲ θέματα ἱστορικῆς μελλοντικῆς πορείας τῶν δυτικοευρωπαίων ἢ μήπως εἶναι ἀπλῆς «προβλέψεις» τοῦ συντάκτη τῶν στοχασμῶν

αυτῶν. Θὰ μποροῦσε δηλαδή μὲ τὴν πάροδο τῶν δεκαετηρίδων νὰ διαπιστωθῆ ἂν ὁ συντάκτης των ἦταν προικισμένος μὲ ἓνα καθαυτὸ στὴν κυριολεξία «προφητικὸ χάρισμα» ἢ ἂν ἀπεναντίας ἦταν ἓνας διανοητὴς μὲ «διορατικότητα» καὶ μὲ ρωμαλέο διεισδυτικὸ στὶς προσεχεῖς ἐξελίξεις στοχασμῶ.

Ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῶν κειμένων εἶναι σελίδες ταξιδιωτικῆς πεζογραφίας. Μιὰ περιήγηση μὲ ἀξιόλογη περιγραφικὴ ἱκανότητα, μιὰ περιήγηση στὴν κεντρικὴ καὶ στὴ δυτικὴ καὶ στὴ μεσογειακὴ Εὐρώπη. Ὁ τίτλος πού ἔχει βάλει ὁ συντάκτης των εἶναι «Σελίδες Ἡμερολογίου». Τὸ Χρονικὸ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ ταξιδιοῦ αὐτοῦ ἀνάγεται χρονολογικὰ σ' ἐντελῶς ἀπώτερα χρονικὰ διαστήματα. Περίπου χίλια ἐννιακόσια πενήντα χρόνια ὕστερ' ἀπ' τὴ δική μας ἐποχὴ. Γι' αὐτὸ ἡ ἀνάδρομη προοπτικὴ (ἀπὸ κείνους τοὺς μακρινοὺς μελλοντικούς καιροὺς) πρὸς τὸν 21ο τῆς δικῆς μας χρονολογίας ἐμφανίζει περισσότερο ἐνδιαφέρον. Μὲ ἄλλα λόγια σχετικὴ ἐπικαιρότητα γιὰ μᾶς ἔχει μόνον αὐτὴ ἡ ἀνάδρομη προοπτικὴ στὶς πλησιέστερες σὲ μᾶς ἐποχές.

Ὁ συντάκτης τοῦ Χρονικοῦ τῆς ἀφηγήσεως εἶναι μᾶλλον αἰσιόδοξος. Ὅχι ὅμως γιὰ τὸ ἄμεσο δικό μας μέλλον. Διαβεβαιώνει τὴν καινούργια Ἀναγέννηση, πού ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι τῶν τωρινῶν καιρῶν δὲν θὰ τὴν προλάβωμε. Μιλεῖ γιὰ τὴν ἐπικείμενη σύγκρουση ὀχι κρατῶν, ἀλλὰ φυλῶν (ἐγχρώμων μὲ λευκοὺς), προβλέπει τὴν «πληθυσμιακὴ ἔκρηξη», τὸν «ἐφιάλτη τοῦ ἀριθμοῦ», τὴ «γεωμετρικὴ πρόοδο» στὸν ἐπὶ θύραις ὑπερπληθυσμὸ, τὴν οἰκουμενικὴ διακυβέρνηση μιᾶς κεντρικῆς ὀμοσπονδιακῆς πολιτικῆς ἐξουσίας (μὲ λίκνο τῶν ὀμοσπονδιακῶν αὐτῶν θεσμῶν τὴν Εὐρώπη) πού θὰ ἀπλωθῆ σ' ὀλόκληρη τὴν ὕδρῳγειο, κι' ἐπίσης μιλεῖ γιὰ ἓνα καινούργιο πνεῦμα οὐμανισμοῦ πού θ' ἄρθη ὕστερ' ἀπὸ τὶς ζοφερὲς ἡμέρες πού θὰ μεσολαβήσουν. Ζοφερὲς, λόγῳ τῆς ὑπερπληθυσμιακῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀνικανότητος τῶν διεθνῶν ὀργανισμῶν νὰ ἐπιβάλλουν ἐγκαίρως τὴν ἐμπρακτὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ παρακολούθηση τοῦ δημογραφικοῦ δείκτη.

Ὁ συντάκτης τῶν κειμένων αὐτῶν εἶναι θαυμαστής τῆς Δύσεως καὶ τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πνεύματος. Προλέγει ὅτι ὁ τύπος κράτους κοινωνικῆς εὐημερίας καὶ κοινωνικῆς εἰρήνης τῶν σκανδιναβῶν θὰ λάβη σὺν τῷ χρόνῳ «μορφὴ οἰκουμενικὴ» καὶ ὅτι θὰ καμθῆ μὲ τὸ πέρασμα τῶν καιρῶν ἢ διάκριση μεταξὺ ἀνεπτυγμένων καὶ ὑποαναπτύκτων. Προλέγει τὸν «κίτρινο κίνδυνο», τὶς φοβερὲς συγκρούσεις μὲ τοὺς ἀσιάτας, πού θὰ γίνουν στὸν καιρὸ τῶν ἐγγονῶν τῆς σύγχρονῆς μας γενεᾶς. Προλέγει τὴν εἰρηνικὴ χρησιμοποίησι τῆς θερμοπυρηνικῆς ἐνεργείας καὶ τὴν μελλοντικὴ «στασιμότητα» τοῦ τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ, πού θὰ τὸν διαδεχθῆ ἡ νέα Ἀναγέννηση στοὺς πνευματικούς τομεῖς. Προκύπτει ἐμμέσως ἀπὸ τὰ κείμενά του ὅτι καταδικάζει τὸν ὀλοκληρωτισμὸ τοῦ ἀνατολικοῦ μπλόκ, δικαιώνει τὴν Δύσιν καὶ θεωρεῖ ἀναπόφευκτη (ἀναγκαῖο κακὸ) τὴν ρατσιστικὴ πολιτικὴ τῶν νοτιοαφρικανῶν καὶ τῶν νοτιωτέρων πολιτειῶν τῆς βορειοαμερικανικῆς Συμπολιτείας, ἐπίσης δὲ ὡς ἀνεπιτυχητὴ ἐκτίμησι μιᾶς ἀμειλικτῆς πραγματικότητος θεωρεῖ τὴν προσπάθεια τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας νὰ παρεμποδίσῃ τὰ μέτρα ἐλέγχου τῶν γεννήσεων. Ὅλα αὐτὰ προκύπτουν ἐμμέσως (σιωπηρῶς) ἀπὸ τὰ κείμενά του.

Ἐμᾶς τοὺς Ἕλληνας μᾶς ἐνδιαφέρουν αὐτὰ τὰ κείμενα, ὅπως καὶ τοὺς ἄλλους εὐρωπαίους. Ὅχι βέβαια κατὰ τρόπο ἄμεσο, γιατί ἐκεῖνα ἔχουν ὡς ἀντικείμενό τους τὶς ἱστορικές τύχες τῶν δυτικοευρωπαίων. Ἐμμέσως ὁμως ἐνδιαφέρουν καὶ τὴν Ἑλλάδα, γιατί στὰ κείμενα ἢ Ἑλλάς ἐμφανίζεται ὡς «Δύσις» καὶ τὸ ἔθνος μας ἐμφανίζεται ἐντεταγμένο στὴν ὁλότητα τῶν δυτικοευρωπαίων, νὰ παρακολουθῆ τὴν ἱστορική καὶ πολιτιστική των πορεία.

3. Τὰ κεντρικὰ σημεῖα στὰ «προφητικὰ» ἐκεῖνα κείμενα

Ὡς πρὸς τὸ θέμα ὑπάρξεως κεντρικῶν σημείων εἰς τὰ ἐν λόγῳ κείμενα, ἡ ἐντύπωσός μας εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει ἓνα μοναδικὸ κεντρικὸ σημεῖο, ἀλλὰ πολλά. Μεταξὺ αὐτῶν π.χ. ὅτι ὁ συντάκτης τῶν κειμένων αὐτῶν ἐμφανίζει ἓνα «πρότυπο ἱστορικοῦ καὶ πνευματικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ βίου» κ' ὅτι σκοπὸς του εἶναι νὰ συναγείρη τὶς συνειδήσεις, γιὰ νὰ γενῆ στόχος ὁλονῶν μας ἡ προσπέλαση πρὸς τὸ πρότυπο αὐτό. Ἡ ὅτι διψᾷ ἡ ψυχὴ τοῦ συντάκτη αὐτῶν τῶν κειμένων νὰ χαρίση στὸν ἀναγνώστη τὴ λύτρωση ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ πνιγερὸ περιβάλλον τῆς σύγχρονης χαμοζωῆς καὶ ἔτσι τοῦ ἐμφανίζει ἓνα «ταξίδι» μὲ διάρκεια σχεδὸν ἐνιαυσία, ἓνα ταξίδι στὶς χώρες τῆς Εὐρώπης τῆς μακρινῆς ἐκείνης μελλοντικῆς ἐποχῆς (3906 μ. Χ.), σ' ἓνα ἰδανικὸ κατὰ τὶς πεποιθήσεις τοῦ συγγραφέα περιβάλλον κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς καὶ ἱστορικῆς ἐποχῆς. Κάτι ἀντίστοιχο δηλαδὴ—σὲ ἀσυγκρίτως εὐρύτερα πλαίσια—κάτι ἀντίστοιχο μὲ ὅ,τι εἶχε συλλάβει τὸ πνεῦμα τοῦ Οὐγκὼ στοὺς «Ἀθλίους» του, ὅταν ἐνεφάνιζε τὸν τύπο τοῦ Μυριήλ—ἰδανικὸ ψυχολογικὸ τύπο ἀνωτέρου κληρικοῦ—μὲ σκοπὸ νὰ χαρίση στὸν ἀναγνώστη τὴ λύτρωση, δίνοντας ἓνα «πρότυπο» καθάριας κ' ὁμορφῆς ψυχῆς, μέσα σ' ἓνα περιβάλλον χειροπιαστῆς ζωῆς ἐντελῶς διαφορετικὸ, μὲ τὴν ἀσχῆμια τῶν ψυχῶν τῶν συνανθρώπων γύρω. Μπορεῖ κάτι ἀνάλογο νᾶναι ἀνάμεσα στὰ κεντρικὰ σημεῖα τῶν κειμένων τοῦ ἀείμνηστου παλαιοῦ δασκάλου τῆς γερμανικῆς γλώσσας.

Γιὰ ὅλα αὐτὰ γίνεται λόγος στὸ «Προεισαγωγικὸ καὶ κριτικὸ σημεῖωμα» ποὺ προτάσσεται στὰ κείμενα. Πάντως ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα κεντρικὰ σημεῖα τῶν ἐν λόγῳ κειμένων εἶναι ὅτι ὕστερ' ἀπὸ ἓνα ὠρισμένο χρονικὸ διάστημα οἱ δυτικοευρωπαῖοι, χορτασμένοι πιά—ἰκανοποιημένοι μὲ τὸ παραπάνω—ἀπὸ τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ τεχνικοοικονομικοῦ πολιτισμοῦ, θὰ στραφοῦν πρὸς πνευματικώτερες ἐπιδιώξεις. Ἡ μονόπλευρη τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη τότε θὰ ἀνακοπῆ ἢ μᾶλλον θὰ ἀρχίσῃ νὰ ἐμφανίσῃ βραδύτερο ρυθμὸ. Θὰ ἐπακολουθῆ ἡ νέα «Ἀναγέννηση» στοὺς πνευματικὸς τομεῖς τοῦ πολιτισμοῦ. Ἕνας νέος τύπος ἀνθρώπου—οὐμανιστοῦ θάρθη νὰ διαδεχθῆ τὸν τωρινὸ homo oeconomicus. Ἡ ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ κλίση πρὸς τὶς ἠθικὲς καὶ πνευματικὲς ἀξίες θὰ πάρῃ πρωταρχικὴ θέση, ἀντίστοιχη μὲ κείνην ποὺ ἔχει σήμερα, στὴ σύγχρονη ἐποχῇ, τὸ «κνηγητὸ τοῦ δολλαρίου».

Ὁ νέος οὐμανισμὸς θὰ ἔχῃ ἄλλως τε κοινὰ σημεῖα μὲ ἐκεῖνον ποὺ γνωρίζομε ἀπὸ τὴν ἱστορία, μὲ τὴν ἀνθρωπιστικὴ δηλαδὴ παιδεία. Ὁ ἥδη ἱστορικῶς πραγματωθεῖς, ὁ οὐμανισμὸς τοῦ παρελθόντος, εἶχεν ὡς κοιτίδα του τὴν

κλασσική παιδεία και τὸ ἑλληνορωμαϊκὸ πνεῦμα και εἶχε ἀπλωθῆ σὺν τῷ χρόνῳ στὴ Δύση. Ὁ μελλοντικός, κατὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Ντίναχ, θὰ ἔχη ὡς κοιτίδα του τὴ δυτικὴ Εὐρώπη και θὰ εἶναι κοσμοπολιτικός και οἰκουμενικός. Θὰ ἀπλωθῆ σ' ὀλόκληρη τὴν ὑδρόγειο. Στὶς βαθύτερες ρίζες του θὰ εἶναι πάλι ἑλληνοκεντρικός και χριστιανοκεντρικός. Θὰ ἔχη ἔντονη γέυση ἀπὸ τὴν παλιὰ και ἔνδοξη οὐμανιστικὴ παιδεία. Ἐν τούτοις, ὁμως, ἡ συμβολὴ τοῦ πνεύματος προόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν (ἀστροφυσικὴ, ἐπιστῆμη τῆς διαστημικῆς ἐποχῆς, κυματομηχανικὴ κλπ.) θὰ εἶναι ἐκεῖ ἐκδηλη και ἐκείνη. Καὶ ὁμως δὲν θὰ ζημιώνη στὸ παραμικρὸ τὴν πνευματικότητα τοῦ οὐμανισμοῦ αὐτοῦ τῆς «νέας ἐποχῆς». Ὁ τελευταῖος αὐτὸς θὰ ἔχη μιὰ ἔντονη, καθὼς εἶπα, πνευματικὴ γέυση ἀπὸ τὴν παραδοσιακὴ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία και συγχρόνως θὰ εἶναι σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν πραγματικότητα τῆς τελευταίας λέξεως προόδου τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν. Χάρη στὴν πρώτη θὰ ἔχη μιὰν ἀπαράμιλλη ἠθικὴ και πνευματικὴ ὠραιότητα. Χάρη στὴν δευτέρη θὰ τελῆ σὲ συντονισμό μὲ τὰ δεδομένα τῆς φυσικῆς ἐπιστῆμης, μὲ τὴν ἐπιστῆμη τῆς διαστημικῆς ἐποχῆς.

Στὴν σύμφωνα μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ Ντίναχ «νέα ἐποχὴ» ἡ λεγόμενη «ἐπιστημονικὴ ἀντίληψη τοῦ κόσμου και τῆς ζωῆς», ἀντὶ νὰ εἶναι ὑλιστικὴ και ἄθρησκη (καθὼς εἶχε συμβῆ στὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 19ου), θὰ ἔχη ἀντιθέτως πνευματικώτατες πεποιθήσεις. Κι' αὐτὸ χωρὶς νὰ παύη νὰ ἀποτελῆ γηυσία «ἐπιστημονικὴ ἀντίληψη τῆς ζωῆς και τοῦ κόσμου». Ἡ «νέα ἐποχὴ» ἀποτελεῖ κατὰ τὰ γραφόμενα τοῦ Ντίναχ τὴν ζωντανὴ διάψευση τῆς πλάνης τοῦ 19ου ὅτι πίστη και ἐπιστῆμη εἶναι δυὸ πράγματα ἀσυμβίβαστα. Ἐνσάρκωνει τὴ ρῆση τοῦ Βάκωνος, ὅτι ἡ ὀλίγη ἐπιστῆμη πιθανὸν νὰ ἀπομακρύνη τὸν ἀνθρωπο ἀπὸ τὸν Θεόν, ἡ πολλὴ ὁμως ἐπιστῆμη ἔχει ὡς ἐπακόλουθον νὰ ἐπαναστρέφῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα πρὸς τὴν πίστιν εἰς «ἀνώτερες δυνάμεις».

Ἐλληνοκεντρικός θὰ εἶναι και πάλιν στὶς βαθύτερες ρίζες του ὁ νέος αὐτὸς οὐμανισμός. Τὰ κείμενα καταφάσκουν σ' αὐτὸ τὸ θέμα, καθὼς προκύπτει ἀπ' ὄλο τους τὸ περιεχόμενο, συνθετικά. Μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὑπάρχουν «αἰώνιες ἀξίες» ποὺ ἀποτελοῦν τὴν βάση και τὴν ἀναγκαία προϋπόθεση κάθε ἀληθινοῦ κι' ἀξίου τοῦ ὀνόματος πολιτισμοῦ. Οἱ αἰώνιες αὐτὲς ἀξίες—τὸ ὕψιστον, τὸ ὕψιστον, τὰ ιδεώδη, ἡ ἐλευθερία, ἡ δικαιοσύνη, ὁ ἀνθρωπισμός, ἡ ψυχικὴ και πνευματικὴ δίψα γιὰ τὴν ἐσωτερικὴ καλλιέργεια, ἡ τάση γιὰ τὴν ἠθικὴ τελείωση, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, τὰ μεγάλα ἰδανικά, τὸ νόημα τοῦ ἠθικοῦ χρέους, τὸ πνεῦμα π.χ. τῆς θυσίας ἀρχηγοῦ χάριν τοῦ λαοῦ του κλπ.—οἱ αἰώνιες αὐτὲς ἀξίες εἶναι κατὰ βάθος ἀρχαιοελληνικῆς καταγωγῆς. Οἱ Ἕλληνες πρῶτοι τὶς ἐκήρυξαν και τὶς διέδωσαν στὴν Εὐρώπη.

4. Ἐλληνοκεντρικός και πάλι ὁ νέος οὐμανισμός

Μήπως ἑλληνοκεντρικός δὲν ἦταν στὶς βαθύτερες ρίζες του και ὁ δυτικὸς πολιτισμὸς τοῦ 18ου και τοῦ 19ου στὶς δεκαετίες τῆς μεγάλης του ἀκμῆς; Ὁλόκληρη ἡ ἱστορία τῆς Λύσεως εἶναι στὸ πνευματικὸν τῆς προαναμέμου ζου-

τανό ἀρχαιοελληνικό πνεῦμα. Εἶναι ἕνας πολιτισμὸς ἀείζωος, ποὺ ἄρχισε ὀλόκληρους αἰῶνες πρὸ Χριστοῦ καὶ ποὺ θὰ συνεχίζεται στὴν οἰκουμένη; ὅσο θὰ ὑπάρχουν ἄξιοι τοῦ ὀνόματος ἄνθρωποι τελοῦντες ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πολιτιστικῆς πορείας στὴ δική μας σφαῖρα. Ὁ αἰωνόβιος αὐτὸς χαρακτήρ τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πνεύματος—μὲ τις κατὰ βαθεὺς ἑλληνορωμαϊκὲς καὶ χριστιανικὲς ριζές—στεφανώνει μὲ δόξα τὴ μικρὴ σὲ ἕκταση, τὴν περιορισμένη σὲ χῶρο, ἀλλὰ μεγαλώνουσα περιοχὴ αὐτὴ: Τὴν ἀνατολικὴν λεκάνη τῆς Μεσογείου. Αὐτὴ στάθηκε ἡ κοιτίδα τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἀκοῦμε συχνὰ νὰ λέγουν ὅτι ἡ δυτικὴ Ἀσία ἔχει τὸ προνόμιο τῆς ἐμφανίσεως τῶν μεγάλων πνευματικῶν κηρυγμάτων, ὅτι ἐκεῖναι εἶναι ἡ «μητέρα τῶν θρησκειῶν». Μπορεῖ αὐτὸ νὰ ἀληθεύῃ γιὰ τὸν Ἰσλαμισμό καὶ παλαιότερα γιὰ τὴν μονοθεϊστικὴ πίστιν τοῦ Ἰσραὴλ. Ἀλλὰ ἡ «μεγάλῃ δόξα»—τόσον ὡς τὰ σήμερα, ὅσο καὶ γιὰ πολλοὺς αἰῶνες μελλοντικά, ἂν στηριχθῇ κανένας σὲ ὅσα προκύπτουν ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Ντίναχ—καταδεικνύεται νὰ συναρτᾶται χωρικά καὶ ἐδαφικά μὲ τὴν ἀνατολικὴν λεκάνη τῆς Μεσογείου. Ἐκεῖ ἐγεννήθηκε ἕνα κυριολεκτικὰ «ἀείζωο πνεῦμα». Μέσω τῶν δυτικοευρωπαϊῶν μέλλει νὰ ἐξελιχθῇ σ' ἕνα οἰκουμενικὸ ἐξάσιο πνευματικὸ πολιτισμὸ, κοσμοπολιτικῆς μορφῆς, ὑπερникῶντας τελικὰ τὴν τωρινὴν πρόσκαιρην κρίσιν τῆς μονόπλευρης τεχνικῆς προόδου καὶ τῆς ὕλικῆς ἀποκλειστικῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως.

Δὲν ἔρχεται φυσικὰ σὲ ἀντίθεση ἡ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἡ τεχνικὴ πρόοδος, δὲν ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν. Ἀλλὰ καὶ δὲν ἀρκεῖ—μόνη αὐτὴ—δὲν ἀρκεῖ ἡ τεχνικοοικονομικὴ ἀκμὴ μόνη, γιὰ μιὰ μορφὴ πολιτισμοῦ ἀξίου τοῦ ὀνόματος. Ὅσοι θεωροῦν τὴν τεχνικὴν πρόοδον καὶ τὴν ἐκβιομηχάνισιν καὶ τὴν οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν ὡς αὐτοσκοπὸν, ἔχουν ὑποπέσει σὲ πλάνη φοβερή. Εἶναι «μέσον πρὸς σκοπὸν», δὲν εἶναι αὐτοσκοπός. Ὁ ἀληθινὸς σκοπός, ὁ ὑψηλὸς στόχος, εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπου. Χωρὶς αὐτὴν, ἀληθινὸς πολιτισμὸς δὲν ὑπάρχει, ὅσονδήποτε κι' ἂν διαδοθῶν σὲ εὐρείες λαϊκὲς μᾶζας οἱ ἀνέσεις τοῦ βίου καὶ οἱ τεχνικὲς ἐφαρμογὲς τῆς προόδου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Τὸ νὰ ἐξασφαλισθῇ στὶς ἀνεπτυγμένους χῶρους νὰ ἔχη ἡ κάθε ἐργατικὴ οἰκογένεια τὸ ἰδιωτικὸν της αὐτοκίνητο καὶ τὴ συσκευὴ τῆς τηλεοράσεως, τὸ νὰ ἀνέλθῃ ἡ στάθμη τοῦ βίου καὶ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ δημοκρατικοποίησις (διάδοσις) τῶν ἀνέσεων, αὐτὸ εἶναι ἀκόμη τὸ βᾶθρο. Ἀπλῶς τὸ βᾶθρο, ὄχι τὸ «καθαυτὸ ἔργο». Τὸ καθαυτὸ ἔργο—ποῦ θὰ πρέπει νὰ στηθῇ πάνω σ' ἕνα τέτοιο βᾶθρο—εἶναι τὸ νὰ γίνωνται οἱ ἄνθρωποι «ὀλοέναι καὶ περισσότερο ἄνθρωποι».

Τὰ κείμενα τοῦ Ντίναχ δὲν ἀναφέρουν τί πρέπει καὶ τί δὲν πρέπει, ἀλλὰ ἐξιστοροῦν τὸ τί θὰ ἔχη συντελεσθῇ στὰ μακρινὰ κείνα μελλοντικά χρόνια. Ἕνας νέος τύπος ἀνθρώπου, ὁ *trönde* τῆς αἰδερσιανῆς παραδόσεως, μὲ τὴν κατάβαθην χριστιανικὴν ψυχροσύνησιν, θὰ ἔχη διαδεχθῇ τοὺς ψυχολογικοὺς τύπους ἀνθρώπων τῶν παλαιότερων γνωστῶν μας ἐποχῶν: π.χ. τὸν ἀνθρωπο-οὐμανιστὴ τῆς Ἀναγεννήσεως ἢ τὸν τύπον τοῦ ἄτρομου καὶ ἄφογου ἱππότη τῶν φεουδαρχικῶν χρόνων ἢ τὸν φλεγματικὸν τύπον τοῦ *gentleman*, τὸν τόσο ἀντιπροσωπευτικὸν τῆς βρετανικῆς κοινοπολιτείας τοῦ 19ου ἢ τὸν πεισν

θάνατο ρομαντικό άνθρωπο τῆς Δύσεως τοῦ 1830 ἢ τὸν homo oeconomicus τοῦ 20οῦ. Ὁ trönde τῆς αἰδερσιανῆς παραδόσεως—ψυχολογικός τύπος «οἰκουμηνικός»—θὰ ἔχη ἐπιτύχει νὰ συνδυάζῃ τὸν συναισθηματικὸ πλοῦτο μὲ τὴν καλλιέργεια ἐσωτερικοῦ βίου, τὶς κατευθυνόμενες βουλευτικές κλίσεις μὲ τὸν πλοῦτο σὲ γνώσεις καὶ μὲ τὴν ἄρτια κοινωνικὴ ἀγωγή καὶ ἐπίσης τὴ σωματικὴ ἄσκηση μὲ τὴν ὑψηλὴ στάθμη τῆς κοινῆς αισθητικῆς καὶ ἠθικῆς συνειδήσεως. Ὀλοένα δηλαδὴ καὶ περισσότεροι ἄνθρωποι—ὄλοένα σ' εὐρύτερα στρώματα στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες—θὰ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ξεχωρίζουν καὶ εἶναι ὠραῖο καὶ τί εἶναι ἄσχημο στὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία. Ὀλοένα καὶ περισσότεροι θὰ εἶναι ἱκανοὶ «δέκτες» γιὰ τὰ μεγάλα ἔργα λογοτεχνίας ἢ εἰκαστικῶν τεχνῶν ἢ συμφωνικῆς μουσικῆς, γιὰ τοὺς θησαυροὺς τοῦ πνεύματος γενικά. Κ' ἐπίσης ὄλοένα καὶ περισσότεροι ἄνθρωποι θὰ ἔχουν τὴν ἱκανότητα νὰ ξεχωρίζουν τί εἶναι καλὸ καὶ τί εἶναι κακὸ στὴ ζωὴ καὶ νὰ τὸ ξεχωρίζουν ἐμπράκτως, δηλαδὴ νὰ ἀποστρέφονται τὸ κακὸ καὶ νὰ τὸ ἀποφεύγουν, χωρὶς τὴν ἀνάγκη ἐπαπειλῆς κυρώσεων ἢ προσφυγῆς στὶς μεταθανάτιες ἀπειλὲς τῶν θρησκειῶν. Ὅσο πιὸ πολλοὶ ἄνθρωποι ἔχουν αὐτὴ τὴν ἱκανότητα, νὰ τηροῦν μιὰ ὠραία ἠθικὴ στάση στὴ ζωὴ, τόσο ὑψηλότερο εἶναι τὸ ἐπίπεδο τῆς κοινῆς ἠθικῆς συνειδήσεως σὲ μιὰ ὠρισμένη ἐποχὴ καὶ σὲ μιὰ ὠρισμένη χώρα ἢ καὶ σ' ἓνα ὠρισμένο σύνολο λαῶν.

Κι' ἀφοῦ αὐτὸ προκύπτει ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Ντίναχ, ἔρχεται τώρα ἓνα ἄλλο θέμα σὲ ἀλληλουχία μὲ τὰ προηγούμενα. Θὰ πρέπει νὰ θεωρῆ κανεῖς αὐτὰ τὰ κείμενα στὴν κυριολεξία «προφητικά» ἢ μήπως τὰ ὅσα ἐκεῖνος γράφει, μήπως εἶναι θερμοὶ πόθοι τοῦ συντάκτου τῶν μόνο; Εἶχε πραγματικὰ ἐκπληκτικὲς ἐνορατικὲς ἱκανότητες ὁ Ντίναχ; Σ' αὐτὸ τὸ μῦχο ἀναρώτημα τοῦ κάθε γνώστη τῶν ἐν λόγῳ κειμένων, ἡ ἀπάντηση κατ' ἀνάγκη θὰ ἐπαμφοτερίζῃ. Ἄν κανεῖς δηλαδὴ πιστέψῃ στὴν πνευματιστικὴ καὶ μεταψυχικὴ περιπλάνηση τοῦ πνεύματος τοῦ Ντίναχ σὲ ἄλλους καιροὺς—ὅπως ὁ ἴδιος τὴν ἀφηγεῖται—τότε ἐκεῖνος δὲν ἔκανε ἄλλο παρὰ νὰ ἀπεικονίσῃ καὶ νὰ περιγράψῃ τὰ ὅσα πραγματικὰ εἶδε, τὰ ὅσα πραγματικὰ «ἔζησε» καὶ εἶδε μὲ τὰ ἴδια του τὰ μάτια. Γιὰ ὅσους ὅμως δὲν θέλουνε νὰ παραδεχθοῦνε τὴν «ὑπερβατικὴ» αὐτὴ ἐρμηνεία στὸ στοιχεῖο τῆς προσωπικῆς ζωῆς τοῦ συντάκτη τῶν κειμένων αὐτῶν, τὴν ἐρμηνεία αὐτὴ τὴν «πάνω ἀπ' τὰ ἐγκόσμια», τότε ἐκεῖνος εἶναι ἓνας ὀραματιστῆς, ποὺ προλέγει καὶ προφητεύει. Καὶ εἶναι «δικά του» ὅλα κείνα ποὺ γράφει. Ὅλα ἐκεῖνα τὰ περιστατικὰ ἱστορικοῦ βίου τῶν μελλοντικῶν ἐκείνων καιρῶν εἶναι βγαλμένα ἀπὸ τὸ πνεῦμα του. Τότε εἶναι «ἓνα μυθιστόρημα» ὅλα κείνα.

Σὲ περίπτωσιν ποὺ ἤθελε πάρει κανένας τὴν πρώτη ἐκδοχὴ—πὼς μέλλουνε νὰ πραγματοποιηθοῦνε ἀληθινὰ ὅλα κείνα—τότε ἡ διάκριση ἀναμεταξὺ παρόντος καὶ μέλλοντος παύει ν' εἶναι τόσο ἀπόλυτη, ὅσο φαίνεται στὰ μέτρα τὰ ἀνθρώπινα. Μπορεῖ ποτὲ τὰ μελλοντικὰ νὰ τὰ ἔχη ἦδη ζήσει κανεῖς; Ἡ ὅλη ὀρθολογικὴ ὀργάνωσις τοῦ βιολογικοῦ μας εἴδους, ἡ σύνολη τοῦ ἀνθρώπου νοητικὴ δομὴ ἀποκρούει αὐθόρμητα ἓνα τέτοιο ἐνδεχόμενο. Κ' ἐντούτοις ἔχουνε ἀρκετὲς φορὲς συμβῆ περιστάσεις ποὺ τὰ μελλοντικὰ περιστατικὰ ἔχουν

εισχωρήσει σάν από ένα θαῦμα στο περιβάλλον τῆς σύγχρονης ζωῆς καί ἔχουνε γίνει γνωστά καί ἔχουνε λεχθῆ πρὶν νὰ συμβοῦνε. Ἡ πραγματοποίησή τους συντελέσθηκε ὑστερότερα.

Μὲ ἄλλα λόγια εἶναι πολὺ ἐνδεχόμενο—θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ σκεφθῆ—μιά «νέα Ἀποκάλυψη» νὰ εἶχε γραφθῆ στὴν πόλη μας στὰ 1923-1924. Παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀναλογία. Ἐκείνη εἶναι ἓνα ἱερὸ κείμενο, ἐνῶ τὰ περὶ ὧν ἐδῶ ὁ λόγος κείμενα κάθε ἄλλο παρὰ ἱερὰ εἶναι. Ἐκείνη ἐγράφηκε ἀπὸ ἓναν Ἰωάννη, ἀπόστολο τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐνῶ αὐτὰ—ἐδῶ ἔχουν ὡς συντάκτη των ἓναν ἄσχημο δάσκαλο ξένων γλωσσῶν, γερμανόφωνο ἀπὸ μητρικὴ γλῶσσα. Ἡ «πηγὴ ἐμπνεύσεως» ἐκείνης εἶχε κάτι τὸ θεϊκὸ («θεῖαι ἀνακοινώσεις» στὴν Πάτμο), ἐνῶ ἐδῶ πρόκειται γιὰ ἓνα ἀπλό πνευματιστικὸ καὶ μεταψυχικὸ φαινόμενο. Ἐκείνη μιλεῖ «ἐν ἀλληγορίαις» κ' ἐμπεριέχει πολυάριθμες αἰνιγματώδεις εἰκόνες, ποὺ ἔχουν ἀνάγκη ἐρμηνείας, ἐνῶ αὐτὰ ἐδῶ τὰ κείμενα εἶναι γεμάτα ἀπὸ συγκεκριμένα περιστατικά καὶ μὲ καθωρισμένες χρονολογίες γιὰ τὸ κάθε ἓνα τους.

5. Τὸ «Προεισαγωγικὸ καὶ κριτικὸ σημεῖωμα», γραμμένο ἀπὸ τὸν σημερινὸ κάτοχο τῶν κειμένων

Ἐν τέλει εἶναι ἴσως ἐνδιαφέρον νὰ παραθέσουμε τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ «Προεισαγωγικὸ καὶ κριτικὸ σημεῖωμα», ποὺ εἶχαμε τὴ δυνατότητα νὰ διαβάσουμε καὶ ποὺ εἶναι γραμμένο ἀπὸ τὸν κάτοχο τῶν χειρογράφων. Τὰ κυριώτερα μέρη του ἔχουν ὡς ἑξῆς:

»Οἱ «Σελίδες Ἡμερολογίου» τοῦ Ντίναχ—στὴν ἔκδοσή τους χρησιμοποιεῖται σάν τίτλος τὸ τοπωνύμιο Rosendal—δὲν εἶναι στὸ βαθύτερό τους περιεχόμενο παρὰ ἡ πολιτιστικὴ πορεία τῶν δυτικοευρωπαίων, σ' ἐποχὲς ὅπου θὰ ζοῦν οἱ μακρινοὶ ἀπόγονοι τῆς σύγχρονης μας γενεᾶς. Πιὸ συγκεκριμένα, ἐξεικονίζεται ἐδῶ—ἀμέσως ὑστερ' ἀπ' τὸ «Πρῶτο» καὶ τὸ «Δεύτερο Τετράδιον»—ἡ συνέχιση τῆς ἱστορίας τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἀπ' τὸν 21ο αἰῶνα καὶ πέρα, γιὰ πολὺμακρά χρονικὰ διαστήματα. Στὴν ἐξωτερικὴ τους ὁμῶς ἐμφάνιση τὰ προφητικὰ τοῦτα χειρόγραφα ἔχουνε μιὰ μορφή πολὺ ἀπλή: Τὴν ὄψη ἀποσπασματικῶν κειμένων ταξιδιωτικῆς πεζογραφίας. Ἐνα χρονικὸ ταξίδι στὶς χῶρες τῆς ἠπείρου μας, στοὺς μακρινούς κείνους μελλοντικούς καιρούς, μιὰ πανοραμικὴ ἄποψη κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, στὰ πλαίσια κείνης τῆς χρονικῆς ἀπώτερης πολιτιστικῆς πορείας—κομμάτια ζωντανῆς καὶ ἀληθινῆς ζωῆς ποὺ τὴν εἶδε καὶ τὴν γνώρισε ὁ συγγραφέας καὶ τὴν ἐξιστορεῖ ἐδῶ σάν περιηγητῆς—ἀφηγητῆς. Ἦταν, λέει, τῆς προσωπικῆς του μοίρας γραφτὸ νὰ συνδεθῆ ἡ ζωὴ του—ἔτσι γράφει—μ' ἓνα ἀπ' τὰ πιὸ σπάνια μεταψυχικὰ καὶ πνευματιστικὰ φαινόμενα. Χάρη σ' αὐτὸ μπόρεσε καὶ τάζησε ὅλα κείνα.

»Ὁ Παῦλος—Ἀμαδέος Dienach δὲν ἄφησε ὄνομα οὔτε κ' εἶχε ἴσως τὸ παραμικρὸ δημοσίεψαι στὸν τόπο του. Τὸ φθινόπωρο τοῦ 1922 εἶχε ἐρθῆ ἀπὸ τὴν κεντρικὴ Εὐρώπη στὴν Ἀθήνα κ' ὑστερότερα, τὸ χειμῶνα, βρῆκε κ' ἔκανε

έδω φτηνές ιδιαίτερες παραδόσεις σε ξένες γλώσσες, ιδίως γαλλικά και γερμανικά, σε φοιτητές με περιορισμένα οικονομικά μέσα. Έχοντας περάσει—καθώς έλεγε—τά νηπιακά του χρόνια σε κάποιο άπ' τὰ ποικιλώνυμα—i-koιn τῆς Ζυρίχης, όπου εἶχανε ἐγκατασταθῆ οἱ γονιοὶ του ὕστερ' ἀπ' τὴ γέννησή του, ἔζησε ὑστερότερα τὴν ἐφηβική του ἡλικία σὲ χωριό, κοντὰ στὸ μεγάλο αὐτὸ πνευματικὸ κέντρο τοῦ γερμανόφωνου χώρου. Ἀργότερα ἀκολούθησε οὐμανιστικές σπουδές, μὲ ιδιαίτερη κλίση στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ στὴν κλασσικὴ φιλολογία.

»Τὸ 1906 ἀσκοῦσε γιὰ λίγο καιρὸ τὸ λειτούργημα τοῦ δασκάλου—σὲ ἰδιωτικὸ μᾶλλον ἐκπαιδευτήριον—ἴσως σὲ μιὰ ἀπ' τὶς γύρω στὴ Ζυρίχη κωμολογίες. Λεπτῆς ἰδιοσυγκρασίας καὶ φιλάσθενος—ἦτανε καὶ στὴν ἐξωτερικὴ του ἐμφάνισι ὁ τύπος τοῦ «πνευματικοῦ ἀνθρώπου»—ταξίδευε, ἂν καὶ σπάνια, ὅσο τοῦ ἐπέτρεπαν τὰ οικονομικά του, στὴ Δύση καὶ στὸ νότο. Γιὰ τὰ ταξίδια του στὸ Παρίσι καὶ στὴ Ρώμη θαρρῶ πὼς ἔχει γράψει κάπου στὰ χαρτιά του.

»Θυμοῦμαι μὲ πόση κατάβαθη στοργὴ μοῦ μιλοῦσε γιὰ τὴ μητέρα του, πού εἶχε καθὼς φαίνεται σταθῆ μιὰ ἄγια γυναῖκα καὶ προπαντὸς ὑπέροχη σὰν μητέρα. Ὅταν τὸν γνώρισα, ἐκείνη εἶχε πεθάνει.

»Ἀφήνοντάς μου τὰ χειρόγραφα, μὲ εἶχε ἀποκαλέσει τὸν “πιότερο ἐκτιμώμενο στὸν στενὸ κύκλο τῶν μαθητῶν του” καὶ θυμοῦμαι πού εἶχε πεί τὴ φράση “μικρὸ του φίλο.” Μὰ εἶναι ὀλοφάνερο τὸ αἶσθημα τῆς μοναξιάς καὶ τῆς ἐρημιάς πού τοῦ πλημμυροῦσε τὴν ψυχὴ κείνη τὴν ὥρα πού ἔγραφε τὸ σημείωμα. Δὲν τοῦ εἶχε ἀπομείνει κανένας ἀπὸ τοὺς δικούς του. Ἄλλη κάποια φορὰ μοῦ εἶχε πεί: “Δὲν μπορεῖ νὰ ξέρη τί θὰ πῆ μόνωση ὁποῖος δὲν τὴν ἔχει ζήσει”.

»Πέθανε, θαρρῶ, στὸ Μαροῦσι ἢ ἴσως, γυρίζοντας στὴν πατρίδα του, μέσω Ἰταλίας, σὲ καμμιά ἀπ' τὶς πόλεις τῆς γειτονικῆς μας χερσονήσου, τὸ πιθανώτερο τὸ πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1924, ὕστερ' ἀπὸ μιὰ προσβολὴ ἀπὸ φύματίωση, πού ἐκδηλώθηκε στὴν Ἀθήνα καὶ πού δὲν κράτησε παρά μῆνες μονάχα. Στὰ δώδεκα καλοκαιρινὰ ταξίδια μου στὴ Ζυρίχη, τώρα τελευταῖα, ἀπ' τὰ 1952 ὡς τὰ 1966, δὲν μπόρεσα νὰ βρῶ συγγενεῖς του οὔτε ἄλλα ἴχνη τῶν Dienach. Ἴσως ὁμως νὰ ὑπάρχουνε στὰ περιχώρα μακρινὰ συγγενικά του πρόσωπα τῆς καινούργιας γενιάς. Ἐξὸν πάλι ἂν εἶχε δίκιο ὁ νεαρὸς ἐφεδρὸς ἀντιχιτλερικός ἀξιωματικὸς τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ κατοχῆς—πού γιὰ τὴν ἐκδοχὴ του γράφω πάρα κάτω, στὸ προεισαγωγικὸ τοῦτο σημείωμα, στὸ τέλος—πὼς ὁ δάσκαλός μου “εἶχε τὸ κόμπλεξ ἐνοχῆς τοῦ λαοῦ του” τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς. Στὴν τελευταία αὐτὴ περίπτωσι, ἄδικα θὰ ἀναζητοῦσε κανένας ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τῆς γερμανικῆς ἐθνότητος καὶ μὲ βάση ἓνα “δανεισμένο” ἐπώνυμο.

»Ἄν ὁ Πάουλ—Ἀμαντέους εἶχε τύχει νάτανε γεννημένος λόγου χάρι στὶς Ἰνδίες, ἀδίσταχτα θάχε ζώντας ἐκδηλωθῆ. Θάχε ἀπ' τὰ 1922 μιλήσει γιὰ τὶς δύο του ζωές, γιὰ τὴν αὐτοσυνειδηση τοῦ ἐγώ, γιὰ τὶς reminiscences μὲ τὴν ἀσύγκριτη ἀδρυσύνη, γιὰ τὴν «ἄλλη» του ὑπαρξῆ πού σὲ τόσο διαφο-

ρετικά πλαίσια χρόνου είχε ένα της σημαντικὸ κομμάτι διανυθῆ. Ὁ Ντίναχ εἶχε γεννηθῆ Εὐρωπαῖος καὶ μάλιστα κεντροευρωπαῖος, γόνος τοῦ βαθιὰ μορφωμένου γερμανόφωνου Ἑλβετοῦ καὶ τῆς σαλτσβουργιανῆς «ἐξαιρητής» μητέρας. Κ' ἦτανε πάντα του μετρημένος στὰ λόγια του, προσεχτικὸς μὴ τοῦ ξεφύγουνε πράγματα ποὺ νὰ βγαίνουνε ἀπ' τὰ ὄρια τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς θετικῆς, τῆς «γνωστικῆς» σκέψης. Πίστευε ὅμως βαθιὰ σ' ἓνα ἀδιάνγνωστης ὑφῆς πνευματικὸ στοιχεῖο στὸν ἄνθρωπο, ποὺ ξεφεύγει ἀπ' τὸ νόμο τῆς φθορᾶς, ποὺ στέκει ψηλότερα ἀπ' τοὺς φραγμοὺς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, κι ὄχι μονάχα, λέει, στὸ δικό μας βιολογικὸ εἶδος, στὶς ἐκλεκτότερες τοῦλάχιστο ἀτομικὲς περιπτώσεις, μὰ ἀκόμα καὶ «σὲ πλῆθος ἀνώτερα γένη ὄντων, μὲ νοῦ καὶ μὲ λόγο καὶ μὲ καρδιά»—«μὲ συναισθηματικὸ πλοῦτο» ἤθελε νὰ πῆ—«πάνω σὲ μύριες σφαῖρες τούρανοῦ, ἄγνωστὲς μας γιὰ τὴν ὥρα». Χάρη σ' αὐτὸ ἐξυψώνεται—λέει ὁ Ντίναχ—ὁ ἐσωτερικὰ καλλιεργημένος ἄνθρωπος, ἡ πλουτισμένη μὲ ἀξίες ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ ἀτομικότητα, «πάνω ἀπ' τὴ στενὴ καὶ στυγνὴ βιολογικὴ ἐπιφαινόμενη μοῖρα» του. Χάρη στὸ στοιχεῖο αὐτό, ποὺ ἴσως νάσαι, καθὼς ἔλεγε, πολὺ διαφορετικὸ ἀπ' τὴ μονοκόμματη ἀποψη τῆς ἐνιαίας ψυχῆς—μονάδας τῆς θρησκευτικῆς πίστεως ἢ τῶν ἄλλων «καθιερωμένων» πνευματικῶν κηρυγμάτων καὶ πεποιθήσεων, ὑπάρχει καὶ διατηρεῖται ἡ ἀνεξάρτητη ἀπ' τὸ νόμο τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης καὶ τῆς φθορᾶς ἐλεύθερη πνευματικὴ προσωπικότητα. «Γιὰ τὴν πορεία τοῦ στοιχείου αὐτοῦ, τῆς πνευματικῆς ὀντότητας τοῦ ἀτόμου, ὁ χωρὸχρονος δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο»—τὸ «εἶδε», λέει, καὶ τὸ «ἔζησε»—γράφει στὰ χειρόγραφα του.

» «Μονάχα στὸν τομέα τῆς οὐράνιας μηχανικῆς καὶ γενικώτερα τῆς ἔρευνας τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος μπορέσαμε νὰ γενοῦμε κοπερνίκειοι» θυμοῦμε ποὺ μοῦ ἔλεγε, μιλώντας μου γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος μέσα στοὺς αἰῶνες. «Ὀλόκληρη ἡ φιλοσοφία μας κ' οἱ κοσμοθεωρητικὲς μας συλλήψεις ἐξακολουθοῦνε νὰ εἶναι πτολεμαϊκὲς : γεωκεντρικὲς κ' ἀνθρωποκεντρικὲς».

» Μιλοῦσε συχνὰ γιὰ τὶς τριπλὲς παρωπίδες — τοῦ τόπου, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ βιολογικοῦ εἶδους, τῶν πεπερασμένων δηλαδὴ νοητικῶν κεραιῶν κ' ἐν γένει πνευματικῶν ἱκανοτήτων καὶ δυναμιכוτήτων γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου· δέκτη — ποὺ μᾶς ἐμποδίζουνε νάχουμε μὴν «ἀνώτερη» σύλληψη καὶ θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς καὶ πίστευε στὴ δυνατότητα μιᾶς μελλοντικῆς, ἀπίστευτης γιὰ τὴ σύγχρονη διανόηση, διεύρυνσης ὀρίων στοὺς κόσμους τῶν ὑπαρκτῶν πραγμάτων, στοὺς κόσμους τοῦ εἶναι.

» Ἐκανε συχνὰ λόγο γιὰ μιὰ «πλειονότητα» πνευματικῶν πολιτισμῶν καὶ γιὰ μιὰ παράλληλη «ἀνοδικὴ πορεία» ἀπὸ μυριάδες γένη λογικῶν ὄντων γύρω σὲ πλῆθος χρυσὲς σφαῖρες τοῦ οὐρανοῦ — γιὰ μιὰ πρόοδο κ' ἀνέλιξη ἠθικῆς πιότερο παρὰ τεχνολογικῆς ὑφῆς—καὶ δὲν παραδεχότανε οὔτε πὼς ὁ πλανήτης μας εἶναι τὸ μόνο κατοικούμενο οὐράνιο σῶμα οὔτε πὼς τὸ δικό μας βιολογικὸ εἶδος εἶναι τὸ *unicum*, ἡ «κορωνίδα τῆς Δημιουργίας». Καταφρονοῦσε τὴν ὑπερβολικὴ τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη καὶ τὶς μορφὲς τεχνικοοικονομικῶν πολιτισμῶν, θεωρώντας τὶς δευτερώτερες, καὶ πίστευε πὼς σὲ συνάρτηση μὲ τοὺς μεγάλους σκοποὺς τῆς Δημιουργίας τελοῦνε προπαντὸς ἢ ἐξῆ-

ψωση με μέσο τὸν εὐγενικό πόνο, τὴν ἀπάρνηση, τὴν καλωσύνη, τὴν ἀγάπη, τὴν αὐτοθυσία — ἢ ἔσωτερικὴ γενικὰ καλλιέργεια.

»Ὅμως ποτὲ δὲν εἶχε μιλήσει γιὰ τὴ σπάνια μοῖρα τῆς προσωπικῆς τοῦ ζωῆς — τόσο πιὸ σπάνια στὸ δικό μας, τὸν εὐρωπαϊκό, γεωγραφικό καὶ πνευματικό χώρο — οὔτε καὶ πολλὰ πράγματα μοῦ εἶχε πεί γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν χειρογράφων του, ποῦ εἶχε ἀποφασίσει φεύγοντας νὰ τὰ στείλῃ σὲ μένα. Κάμποσες σελίδες τοῦ μοῦ εἶχε δώσει καὶ τὶς εἶχα διαβάσει τὸν καιρὸ ἀκόμα ποῦ ζοῦσε, προκαλώντας μου μιὰν ἀπερίγραπτη πνευματικὴ δίψα γιὰ τὰ χαρτιά του αὐτά. Στὶς προφορικές του ὅμως ἐκδηλώσεις ἕνα ἀπέραντο πλῆθος ἀπὸ θαυμασία πράγματα ἐμφανίζονταν σὰν βαθύτατη πίστη του — ποτὲ σὰν βιώματα ἢ σὰν ἐμπειρία.

»Ὡς τὴν μέρα ποῦ ἔχασα τὰ ἴχνη του, θυμοῦμαι ποῦ μοῦ εἶχε μείνει ξένος πρὸς τὸν τύπο τοῦ μυστικόπαθου στοχαστῆ, με τὰ στοιχεῖα τοῦ “θαυμαστοῦ”, τοῦ “ὑπερφυσικοῦ”. Ἐμφανιζότανε σὰν ἕνας πολὺ ἐπιφυλακτικός καὶ μετρημένος καὶ συγκρατημένος στὶς ἐκφράσεις του δυτικοευρωπαῖος, σὰν ἕνα ἀνήσυχο φιλοσοφημένο πνεῦμα τοῦ 20οῦ, σὰν ἕνας “Faust τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα” — μὰ δίχως τὴν πολὺπλευρὴ μόρφωση ἐκείνου — σὰν ἕνας μικρὸς ἐκπαιδευτικός με ἀσίγαστα ὅμως ἀναρωτήματα, με τὴ λαχτάρα κείνη τῆς καρδιάς ποῦ τιμᾷ τὸ γένος μας — τὸν ἄνθρωπο γενικὰ — λαχτάρα ἀκαταμάχητη μέσα στὸ κλίμα ἐκείνου τῆς ὑλιστικῆς καὶ πραγματιστικῆς νοοτροπίας ποῦ εἶχανε κληροδοτήσει οἱ τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰῶνα στὶς πρῶτες τοῦ δικοῦ μας. Ἴσως σ’ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ εἶδος τοῦ πνευματικοῦ κλίματος, ποῦ μέσα σ’ αὐτὸ εἶχε γεννηθῆ κι’ εἶχε μεγαλώσει, σ’ αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀτμόσφαιρα διανόησης κ’ “ἐπιστημονικῆς”, “θετικῆς” ἀντίληψης τοῦ κόσμου, ποῦ εἶχε σταθῆ τὸ πλαίσιο τῆς ἀγωγῆς του, ἴσως σ’ αὐτὸ ἀκριβῶς νὰ χρωσιέται κατὰ μεγάλο μέρος καὶ κείνη ἡ διστακτικότητά του κ’ ἡ προσοχή του, ὅσον καιρὸ ζοῦσε, μήπως ἐκφραστῆ στὸ παραμικρὸ ἔξω ἀπ’ τὰ “καθιερωμένα”, τὰ παραδεγμένα με τὰ κριτήρια τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἢ πέρα ἀπ’ τὰ δεδομένα τῆς θετικῆς σκέψης.

6. Τὸ «Προεισαγωγικὸ καὶ κριτικὸ σημεῖωμα» (συνέχεια). —

Ἡ ὅλη προσωπικότητα τοῦ Ντίναχ

»Ἀπ’ τὴ μέρα κείνη ποῦ βγῆκε πάλι στὴ μέση ἡ χειρόγραφη μετάφραση τῶν χαρτιῶν του, ἡ μακρινὴ μνήμη του ἤρθε ἄθελά μου ξανά κι’ ἀπασχολοῦσε ἐπίμονα τὴ σκέψη μου. Τούτη τὴ φορά, τὴν ὀριστικὴ ἀπόφαση νὰ τὰ δώσω ἐπιτέλους νὰ δημοσιευθοῦνε, τὴν πῆρα τὴν ἴδια ὥρα, ποῦ τὰ εἶδα νὰ βγαίνουν ἕνα πρῶινὸ ἀπὸ τὸ παλιὸ συρτάρι, καθὼς ἔψαχνα γιὰ ἄλλα πράγματα. Ἀνάμεσα σ’ αὐτὰ ἀνακάλυψα με κάποια συγκίνηση καὶ κιτρινωμένα γράμματα ἀγαπημένα κι’ ἕνα τετράδιο με σημειώσεις ἀπ’ τὸν καιρὸ ποῦ σπούδαζα κι’ ἄλλους γλυκοθύμητους συντρόφους τῆς σκέψης μου κείνου τοῦ καιροῦ.

»Σὲ μένα συνέβηκε τοῦτο τὸ παράξενο με τὸν Ντίναχ: Κείνη τὴν παλιὰ ἐποχὴ ἦταν γιὰ μένα μονάχα μιὰ γνωριμιὰ κάμποσων μηνῶν. Ἡ ξεγνοιασιά

μου κείνου τοῦ καιροῦ κι ἡ μεγάλη ἄλλως τε διαφορὰ τῆς ἡλικίας δὲν ἄφηναν νὰ γενῆ μεταξύ μας ἕνας δεσμὸς ποὺ νὰξίζει τὸνομα τῆς φιλίας. Μὰ ὅσο περνούσανε τὰ χρόνια, τόσο καλλίτερα καταλάβαινα πὼς ὁ Dienach, φεύγοντας τὸ 1924 γιὰ τὴν Ἰταλία – πηγαίνοντας νὰ πεθάνη – εἶχε ἀφήσει στὰ χέρια μου ἕνα μεγάλο κομμάτι ἀπ' τὴν ψυχὴ του. Ἔτσι, τὴν καλλίτερή της ἐξέλιξη ἢ πνευματικὴ μου σχέσι μ' αὐτὸν τὴν εἶχε ὕστερ' ἀπ' τὸ θάνατό του. Σιγά-σιγά ἢ ἀπλή προτερინὴ γνωριμιὰ μου μὲ τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴ “μοναδική” κι “ἀδευτέρωτη” προσωπικὴ μοῖρα στὴ ζωὴ, ἔγινε μὲ τὸν καιρὸ συμπόνια καὶ φιλία.

»Καθὼς κατάλαβα ὕστερότερα, εἶχε τότε σχηματίσει τὴν ἐντύπωση πὼς ἀπ' ὅλη μας τὴ συντροφιά – ζωηρὴ συντροφιά ἀπὸ νέους σπουδαστὲς – τοῦχα ἐγὼ φερθεῖ κάπως καλλίτερα. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς τὸν βαρύνουν λιγότερο ἀπ' τοὺς ἄλλους κι ἐξ ἄλλου εἶχα βαλθῆ κείνο τὸν καιρὸ νὰ μάθω νὰ μιλῶ μιὰ ξένη γλῶσσα. Δὲν εἶναι λοιπὸν παράξενο πὼς εἶχε τύχει νὰ περάσουμε μαζί ὀλάκερα ἀπογεύματα μιλώντας γιὰ χίλια δυὸ πράγματα. Καὶ πάντα θυμοῦμαι πὼς εἶχε κείνη τὴν ἐπιφυλακτικότητά στὰ λόγια του ποὺ γράφω παραπάνω, ἂν καὶ τοῦ ἄρесе νάνταλλάσσει τὶς σκέψεις του μαζί μου – περισσότερο παρὰ μὲ τοὺς ἄλλους – πάνω σὲ λογιῆς-λογιῆς φιλοσοφικὰ κι ἱστορικὰ θέματα.

»Τὰ πρῶτα ὕστερ' ἀπ' τὸ θάνατό του χρόνια, διαβάζοντας τὰ χαρτιά του – κι εἶχα ἀπὸ τότε καταπιαστῆ νὰ κάνω τὴ μετάφρασή τους ὅσο μποροῦσα πιστότερη κι ἔτσι κι ἔγινε ἀπ' τὰ 1926 ὡς τὰ 1940 – ἔλεγα πάντα μέσα μου: Κύτταξε, ὁ Ντίναχ εἶχε βαλθεῖ νὰ κάνει λογοτεχνία. Ἔκανε τὴν προσπάθεια νὰ παραστήσει ἕναν ἄρρωστο ψυχολογικὸ τύπο καὶ πλάθοντας ἕνα μῦθο, μιὰ πλοκή, βρῆκε ἔτσι τὸν τρόπο νὰ γράψῃ τὶς ἰδέες του πάνω σὲ χίλια δυὸ πράγματα.

»Ἦμουν τότε ποτισμένος ἀπὸ “σκεπτικισμό” – κάτι πολὺ συνηθισμένο στοὺς σπουδαστὲς τῆς ἐποχῆς μου – κι ἀρνιόμουν νὰ πιστέψω κάθετι ποὺ ξέφευγε ἀπ' τοὺς παραδεγμένους “φυσικοὺς νόμους” – θυμοῦμαι μάλιστα πὼς κι αὐτὴ ἀκόμα ἢ θρησκευτικότητά ποὺ πλημμύριζε τὴ σκέψη τοῦ Ντίναχ καὶ ποὺ εἶναι ἔκδηλη μέσα στὶς σελίδες τοῦ Ἡμερολογίου του, μοῦ εἶχε φανεῖ κάπως ὑπερβολικὴ. Μὲ τὸν καιρὸ κατάλαβα πόσο λίγα πράγματα ξέρομε μεῖς οἱ ἄνθρωποι ἀπ' αὐτοὺς τοὺς “νόμους” καὶ πόσο θάταν ἀστόχαστο νὰποκλείσει κανένας ὀλότελα, ὅσο κι ἂν εἶναι σπάνια, τὰ φαινόμενα τὰ σχετικὰ μὲ τὶς ψυχικὲς λειτουργίες ποὺ βγαίνουν ἀπ' τὸ συνηθισμένο.

»Μὰ πιότερο: ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια, τόσο καλλίτερα συλλογιόμουν κάποια περιστατικὰ ἀπ' τὸν καιρὸ τῆς γνωριμιᾶς μου μὲ τὸν Dienach, κάποια συγκρατημένα λόγια του, ποὺ τώρα μονάχα ἔμπαινα στὸ ἀληθινὸ τους νόημα. Ἔτσι, περίσσευε ὀλοένα ἢ πεποίθησή μου πὼς τοῦτα τὰ χαρτιά τοῦ πεθαμένου, τοῦ θλιμμένου ἀνθρώπου μὲ τὸ “κουραστικὸ γιὰ μᾶς τοὺς ἄλλους βάθος τῶν ματιῶν” – καθὼς εἶχε πεί μιὰ μέρα γι' αὐτόν, ὄχι ὀλότελα ἄδικα, ἕνας ἀπ' τὴ συντροφιά μας – ἦταν στ' ἀλήθεια τὸ Ἡμερολόγιό του. Καὶ πιστεύω τώρα πὼς αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ποὺ πολὺ πιθανὸ νὰ τελοῦσε ὄχι

σ' εξαιρετικά ύψηλή στάθμη σέ μόρφωση καί σέ διάνοια, ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς ὁ σχεδὸν ἄνεργος στὰ τελευταῖα του χρόνια, πού δὲν ἦταν οὔτε τεχνίτης τοῦ λόγου, καθὼς φαίνεται ἄλλως τε κι ἀπ' τὰ γραφόμενά του ('), οὔτε κι ἄλλη δουλειὰ εἶχε κάνει ποτὲ στὸν τόπο του, ἐξὸν ἀπ' τὸ λειτούργημα τοῦ δασκάλου, δὲν ἔγραψε πράγματα βγαλμένα ἀπ' τὴ φαντασία του οὔτε καὶ μπορούσε ἄλλωστε νὰ εἶχε μέσα του ὅλα κείνα πού ἔγραψε. Δὲν ἔκανε τίποτ' ἄλλο, παρὰ νὰ ἱστορήσῃ αὐτὰ πού τοῦ συνέβηκαν στὴ ζωὴ κι αὐτὰ πού μιὰ ἀλλόκοτη συντυχία τοῦ ἐπιφύλαγε νὰ τὰ «δεῖ» καὶ νὰ τὰ «ζήσῃ».

»Καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμα: Ὁ Ντίναχ δὲν ἔπλασε ἕναν ἄρρωστο ψυχολογικὸ τύπο, μὰ ἦταν ἄρρωστος αὐτὸς ὁ ἴδιος — θέλω νὰ πῶ: ἀκόμα καὶ πρὶν ἀπ' τὴν προσβολὴ τῆς φυματίωσης. Τοῦλάχιστο ἕνας ἀπόκοσμος καὶ γκρινιαρῆς ὑποχονδριακὸς — προσέξτε τὰ αἰώνιά του παράπονα στὰ γραφόμενά του — κι ἕνας ὑπερευαίσθητος σὲ βαθμὸ πού ἀγγίζει τὸ παθολογικό. Γιὰ τὶς δυὸ παλιές του ἀρρώστιες (τοῦ 1917 καὶ τοῦ 1921—1922) δὲν τοῦ ἄρεσε νὰ κάνει λόγο, μὰ κάποτε θυμοῦμαι πού μοῦ εἶχε πεῖ μὲ γενικότητες πὼς “ὀληθαργικὸς ὕπνος δὲν εἶναι πιὰ αἰνιγμα γιὰ τὴν ἐπιστήμη” καὶ πὼς “εἶναι καμμιά φορὰ εὐεργετικὴ αὐτὴ ἡ ἀντίδραση τοῦ νευροψυχικοῦ ὀργανισμοῦ, ἢ προφυλακτικὴ αὐτὴ τροχοπέδη, πού σὲ περίπτωσι ὑπερφόρτωσης τῶν νευρικών κυττάρων συντελεῖ στὴ ρύθμισι τῆς ἐναλλασσόμενης λειτουργικῆς τους ἐνέργειας καὶ τὰ προφυλάγει ἀπὸ κάποια ἀπειλούμενη κατάρρευση”. Ὅπως κι ἂν εἶναι, δίχως τὴν ἀρρώστεια του δὲ θὰ μπορούσε νὰ τοῦ τύχει μιὰ τέτοια μοῖρα στὴ ζωὴ, πού κάνει σήμερα νὰ σταματᾷ ὁ νοῦς μας.

»Ποιὸς θὰ τὸλεγε, ἀλήθεια, πὼς ἡ ἀρρώστεια αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου θάπαιρνε ἕνα τόσο ἀπίθανο, “μοναδικό” δρόμο; Πολλὰ ἔχουν εἰπωθεῖ γιὰ τὶς ἄγνωστες δυνάμεις πού κρύβει μέσα τῆς ἡ ἀνθρώπινη ψυχὴ. Κι εἶν' ἀλήθεια πὼς χίλια πράγματα ὑπάρχουνε πού δὲν τὰ ξέρουμε καὶ πὼς γίνονται γύρω μας χίλια πράγματα πού δὲν ἔχουμε ἰδέα γι' αὐτά. Ὅμως ποιὸς θὰ τᾶλεγε τέτοιου εἴδους ἐνδεχόμενα τοῦ ψυχοδυναμισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου, πού νὰ μοιάζουμε μὲ θάμα; Δὲν σημαίνει βέβαια πὼς κάθε ψυχικὴ κατάσταση παραφορτωμένη μὲ αἰσθηματικότητα ἐγκυμονεῖ τέτοιας λογῆς ἀπίστευτες ἱκανότητες, καθὼς συνέβηκε στὴν περίπτωσι τοῦ Dienach. Μερικὲς ὁμως παρόμοιες καταστάσεις—ἐλάχιστες ἀνάμεσα στὶς πολλὰς—μπορεῖ, φαίνεται, νὰ ὀδηγήσουνε σὲ τέτοιου εἴδους παραψυχικὲς (ἢ: μεταψυχικὲς) περιπλανήσεις, σὰν ἐκείνη τοῦ πνεύματος τοῦ συγγραφέα αὐτῶν τῶν χαρτιῶν.

»Θυμοῦμαι πὼς τότε, στὰ 1923, βλέπαμε τὸν Ντίναχ μονάχα σὰν ἕναν ἄνθρωπο πού μιὰ μεγάλη ἀγιάτρευτὴ λύπη τοῦχε σπάσει τὴ ζωὴ. Ἀπὸ τότε, θυμοῦμαι, ἡ φράσι “κάποια μεγάλη ἀγάπη” μᾶς ἐρχόταν ἐπιπόλαια καὶ μὲ

1) Μάταιη ἰδίως στάθηκε ἡ προσπάθεια τοῦ μεταφραστῆ νὰ κάνει σὲ μερικὲς μεριὲς λιτότερο τὸ ὕφος, δίχως νὰ προδώσει τὸ νόημα, νὰ παρουσιάσει τὴ φράσι λιγώτερο μεγαλήγορη κι ὄχι τόσο φανταχτερὰ χρωματισμένη καὶ «διακοσμημένη» μὲ λογίων-λογίων ἐπιθετα — ὅσο τὴ θέλει ἡ ἀγιάτρευτὴ λυρικὴ διάθεσι τοῦ Dienach, πού κι ὁ ἴδιος κάπου στὰ χειρόγραφα του τὴν παραδέχεται.

χαμογελαστή και κάπως ειρωνική έλαφρότητα στο στόμα. Και πραγματικά, άπ' τὰ γραφόμενά του στο «Πρῶτο τετράδιο» φαίνεται πῶς στάθηκε ἕνας ἄνθρωπος “ἀποτυχημένος στή δουλειά του” και πῶς κατέληξε νὰ μὴν εἶναι πιὰ “γιὰ τίποτα χρήσιμος στή ζωή” ἔξ αἰτίας τῆς νοσηρῆς του κείνης προδιάθεσης τοῦ «καθυστερημένου ρομαντικοῦ» και τῆς ἄτυχης κείνης ἀγάπης του (2). Και παντοῦ στά χειρόγραφέα του κείνος ὁ λυρισμός πού φτάνει σέ ὑπερβολή και δῶ κι ἐκεῖ κείνες οἱ “ἐπαναλήψεις”—και κάμποσες παλιλλογίες, πού τις ἄφησε ὁ μεταφραστής ἔτσι ὅπως ἦτανε στο πρωτότυπο—και κείνη ἡ ὑπερβολική συναισθηματικότητα.

» Ἀλήθεια ὅμως, κάθε φορά πού δὲν εἶχε τις ἀφηρημάδες του και τις αἰώνιες του ὄνειροπολήσεις, ἦταν ἐνδιαφέρο νὰ μιλεῖ κανένας μαζί του. Συχνὰ τοῦ ἄρεσε νὰ μᾶς ρωτᾷ γιὰ τις σπουδές μας. Και καθὼς τῷ φερε κάποτε ὁ λόγος, μᾶς εἶπε πῶς στά νιάτα του εἶχε και κείνος σπουδάσει στὸν τόπο του ἱστορία και κλασσική φιλολογία, μὰ ὕστερ' ἀπὸ λίγα χρόνια μιὰ ἀρρώστεια τὸν ἔφερε, λέει, στήν ἀνάγκη νὰ φήσει τελειωτικά τὴ δουλειά του.

» Ἄλλη φορά πάλι, πού τὸν ρώτησε κάποιος ἀπὸ μᾶς γιὰ τὸν ἐρχομὸ του νὰ μείνη στὸν τόπο μας, μᾶς εἶπε, διορθώνοντας τὴ πρώτη του παράξενη ἀπάντηση “ἀπὸ νοσταλγία”, πῶς ἦρθε σπρωγμένος, καθὼς και τόσο ἄλλοι, ἀπὸ ἀγάπη γιὰ τὴ μεγαλώνυμη πόλη.

»—Κι ἔξ ἄλλου, πρόστεσε μὲ τὴ δειλία ἐκείνη στή φωνή—ἔτσι διστακτικά μιλοῦσε κάθε φορά πού εἶχε ἀμφιβολία ἂν θὰ φανοῦν οἱ κουβέντες του σωστές και γνωστικές—κι ἔξ ἄλλου εἶχα αὐτὴ τὴ ποθυμιά, νὰ δῶ ἕναν τόπο πού ν᾿χει δυὸ ζωές, χωρισμένες ἀνάμεσά τους ἀπὸ εἰκοσι ὀλάκερους αἰῶνες.

» Πῶς τὸν κυνηγοῦσε ὅμως ξανά κι ἐδῶ ἕνα εἶδος νοσταλγίας, αὐτὸ ἦταν ὀλοφάνερο γιὰ καθέναν πού ἔκανε συντροφιά μαζί του. “Ὅπως σὲ κάθε ἄρρωστο, ἔτσι και σ' αὐτὸν φαινότανε πάλι πῶς τοῦφταιγαν ὁ τόπος και τὸ περιβάλλον. Και θαρρῶ πῶς αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, πού ἐνιωθε ὦρες—ὦρες, καθὼς λέγαμε και τότες γι' αὐτόν, πῶς “ἡ ζωὴ δὲν τὸν χωροῦσε”, θαρρῶ πῶς ὅπου κι ἂν πῆγαινε, δὲν θὰ κατάφερνε νὰ βγάλει αὐτὲς τις σκέψεις ἀπ' τὸ μυαλό του: «Πρὸς τὰ ποῦ τάχα θὰ μπορούσε κανένας νὰ φύγει;». Στὸ τέλος εἶχε πάψει νὰ δίνη και μαθήματα και πέρασε, καθὼς μάθαμε ὕστερα, τοὺς τελευταίους μῆνες τῆς ζωῆς του σὲ οἰκονομική κάπως ἀνέχεια.

» Τις ὑλικές ὅμως ἀνάγκες δὲν τις λογάριαζε. Τὸν τυραννοῦσε πολὺ περισσότερο ἡ σκέψη πῶς θὰ πέθαινε νέος—ὅπως κι ἔγινε, δὲν εἶχε κλείσει τὰ τριανταοχτῶ—και πῶς δὲ θὰ εἶχε στή διάθεσή του τὰ ἀπαραίτητα χρονικά περιθώρια γιὰ νὰ γράψει ὅπως ἤξερε ἐκεῖνος τὴν ἱστορία τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, πού ἦτανε, λέει, τὸνειρο ὅλης του τῆς “ἐσωτερικῆς” ζωῆς. “Σὲ δυὸ τόμους” ἔλεγε μ' ἔξαρση. Ἡ πεποίθησή του ἦταν πῶς μπορούσε. Μονάχα ὁ χρόνος τοῦ ἔλλειπε. Κι ὅταν τὸν ρώτησα γιὰ τὴν κατάτμηση

2) Βλ. π.χ. 6 Δεκ. 1918: “Ἐλεγα μέσα μου νὰ κάνω κουράγιο νὰ συγυριστῶ και νὰ βγῶ—μὰ δὲν τὰ κατάφερνα». 17 Ἰανουαρ. 1919: «Εἶμαι ὁ ἐνοχος ἀπέναντι στή μητέρα μου» κλπ.

τῆς ἱστορικῆς ὕλης καὶ μοῦ εἶπε πῶς ὁ πρῶτος τόμος θάφτανε ὡς τὸ μεγάλο μας δέκατο ἔνατο αἰῶνα καὶ μῆνιωσε πού ἐδειχνα ἀπορεμένος κείνη τὴ στιγμή, μὲ ἄφησε ἀμέσως νὰ καταλάβω—δισταχτικά καὶ μὲ μισόλογα—πῶς εἶχε δικές του μεθοδολογικὲς πεποιθήσεις καὶ πῶς ὁ δεύτερος τόμος θάτανε πιό-τερο κριτικὴ ἐργασία. Μὰ φαινότανε πῶς κάτι ἔκρυβε αὐτὸ τὸ τελευταῖο. Καὶ μονάχα σὰν ἔφτασε τὸ «Ἡμερολόγιο» στὰ χέρια μου καὶ κάθησα καὶ τὸ διάβασα, μονάχα τότε κατάλαβα πῶς ὁ Ντίναχ σκόπευε, στὸ δεύτερο κείμενο τὸμο πού ἔλεγε, νὰ φτάσει ὡς τὴν ἀνοιξη τοῦ 3906. Μοῦ κρυβότανε τὸν καιρὸ πού μιλούσαμε μαζί. Μὰ πόσο φῶς εἶχε—θυμοῦμαι—ἡ ὄψη του, πόσο φῶς... Κάθε φορὰ πού ἀναθυμιάμαι κείνη τὴ στιγμή, κάθε τέτοια φορὰ, νιώθω πιό-τερο τὴν πίστη πού τὸν θέρμαινε καὶ τὸν ἐνέπνεε—τὴν πεποίθησή πῶς τὰ κάτεχε ὅλα κείνα τὰ κατοπινά, καὶ πῶς θὰ μπορούσε νὰ τὰ ἱστορήσῃ—μονάχα, λέει, ἂς τοῦ εἶχε δοθεῖ ἀπὸ τὴ μοῖρα τῆς ζωῆς ἢ ὑγείας του κι ὁ διαθέσιμος χρόνος... Εἶχε τὸ κουράγιο νὰ τὸ κάνει. “Υπάρχουνε, λέει, περιστάσεις—σπανιώτατες, εἶναι ἡ ἀλήθεια, περιστάσεις—πού τὰ μελλοντικά εἶναι γνωστά ἀπὸ τώρα κιόλα. Ἔχουμε τόσα καὶ τόσα περιστατικά πού συνέβηκε ὀλοφάνερη ἢ πρόωρη γνώση”.

»Χτὲς βράδου (3) φυλλομετροῦσα πάλι τὸ μεταφρασμένο “Ἡμερολόγιο” κι ὁ νοῦς μου πήγαινε σ’ ἐκεῖνον. Πολλὰ παλιὰ πράγματα χάθηκαν ἀπὸ τότε, μὰ αὐτὰ τὰ χαρτιά ποτέ μου δὲν εἶχα ξεχάσει πῶς τᾶχω στὰ χέρια μου. Κι ὅσο περνούσανε τὰ χρόνια καὶ λιγότευε ἡ νεανικὴ ἀφροντισιά, τόσο καὶ πιὸ πολὺ μὲ κυνηγοῦσε ἡ σκέψη τους σὰν τύψη.

»Τὴν ἐκδοσὴ τους τὴ μελετοῦσα ἀπὸ καιρό. Ὁχι μονάχα ἀπὸ σεβασμὸ πού εἶναι φυσικὸ ἕνας μαθητὴς νὰ νιώθει γιὰ τὴ μνήμη τοῦ παλιοῦ του δασκάλου μὰ κι ἐξ αἰτίας τῆς σπανιώτατης περίπτωσης αὐτοῦ τοῦ τελευταίου. Γιατὶ χάρη στὴν ἀδευτέρωτη μοῖρα τῆς ζωῆς του, ὁ Dienach εἶχε τὴν τύχη νὰ γνωρίζε πολλὰ ἀπὸ κείνα πού ὕστερ’ ἀπὸ χρόνια καὶ χρόνια θάχουνε γενεῖ—μὲ τὴν ἐπιστῆμη τῆς διαστημικῆς ἐποχῆς—προσιτὰ στοὺς σοφοὺς, καὶ μάλιστα μὲ τὶς προσφιλεῖς στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες μεθόδους τῆς θετικῆς ἔρευνας.

»Ὅπως τὴ βραδυὰ πού μοῦχανε φέρεῖ τὰ χειρόγραφα, ἔτσι καὶ προχτὲς, τὸ σκοτάδι μὲ πρόλαβε νὰ διαβάζω. Ὅπως καὶ τότε, δὲν μούρχότανε ν’ ἀνάψω φῶς. Ὅπως καὶ τότε, θαρροῦσα πῶς θάβλεπα*ξάφνου στὴ σιγαλιὰ τὴ μορφή τοῦ μακρινοῦ Φίλου, ἀνάμεσα στὰ δυὸ τετράγωνα τῶν παραθυριῶν πού ἐλεύκαζαν μέσ’ στὸ σκοτάδι, ἔτσι χλωμὴ καθὼς τὴ θυμόμουν ἀπ’ τὰ περασμένα κείνα χρόνια...

3) Τὸ «Προεισαγωγικὸ καὶ κριτικὸ σημείωμα» ἔχει γραφῆ στὰ 1966.

7. Τὸ «Προεισαγωγικὸ καὶ κριτικὸ σημεῖωμα» (συνέχεια.)—Τὰ δεδομένα τῆς ἐπιστήμης τῆς διαστημικῆς ἐποχῆς

»Γιὰ ὄσους δὲν θέλουν τίποτα ν' ἀκούσουν γιὰ «παραψυχολογία» καὶ γιὰ ἀντίληψη «ἔξω ἀπ' τὶς αἰσθήσεις» καὶ δὲν παραδέχονται τίποτ' ἀπ' ὅσα τελοῦν πέρα ἀπ' τὰ σύνορα τῆς «θετικῆς» σκέψης καὶ τῶν δεδομένων τῆς ἐπιστήμης, ὁ Dienach δὲν τὰ «εἶδε» καὶ δὲν τὰ «ἔζησε» ὅλα ἐκεῖνα πού γράφει, ἀλλὰ τὰ βγαλε ἀπ' τὸ νοῦ του. Ὁραματίζεται δηλαδὴ τὴν πορεία τῶν μελλοντικῶν πολιτιστικῶν πραγματοποιήσεων τοῦ γένους μας κι εἰδικώτερα τῆς λευκῆς φυλῆς καὶ μάλιστα—ἀποτολμώντας νὰ ἀντιμετωπίσει θαρραλέα καὶ πολὺ μακρὰ τὴ διάρκεια—γιὰ ἓνα χρονικὸ διάστημα κάμποσο σημαντικὸ. Κι ἐξ ἄλλου ἐκθέτει τὶς δικές του πεποιθήσεις στοὺς ἐπὶ μέρους τομείς τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ (ἰδίως πεποιθήσεις ἠθικῆς καὶ γνωσιοθεωρητικῆς), τὴ δική του «μεταφυσικὴ πίστη».

»Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴν ἄποψη—πού ὅμως πολὺ δύσκολα γίνεται πιστευτὴ ἀπὸ ὅποιονδῆποτε εἶχε τύχει νὰ γνωρίσῃ προσωπικὰ τὸν Ντίναχ κι ἔχει ὑπ' ὄψη πὼς δὲν ἦτανε καμμιά «διάνοια» ἐξαιρετικὴ, ἀκόμα καὶ πὼς τὸ ἐπίπεδο τῆς μόρφωσής του δὲν ἦτανε τίποτα τὸ «μοναδικὸ»—σύμφωνα λοιπὸν μ' αὐτὴν τὴν ἐκδοχὴ ἔβαλε ὁ Ντίναχ στὸ στόμα τῶν «ἠρώων» μιᾶς «ἀφήγησής» του πιότερο «μυθιστορηματικῆς» (τοῦ Γκέγιερ, τῆς Σύλβιας, τοῦ Λαίν, τοῦ Cornelius, τοῦ Στέφαν, τοῦ Ἀστρούτση, τῆς Χίλντας, τοῦ Σύλντ κλπ.) σκέψεις δικές του. Καὶ δίνει—αὐτὸς ὁ κεντροευρωπαῖος—μονάχος αὐτός, ἓνα τόσο ὑψηλὸ νόημα κι ἓνα τόσο θαυμαστὸ περιεχόμενον στὸν κόσμον καὶ στὴ ζωὴ, πού ὄχι ἀπλῶς «ἐξωραίζει τὴ ζωὴ», μὰ κι ὑπερβαίνει ἀκόμα καὶ τὶς συλλήψεις τῆς δικῆς μας—τῆς ἀρχαιοελληνικῆς—κλασσικῆς παιδείας καὶ τῆς οὐμανιστικῆς παράδοσης, πού ὅμως δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ τίποτα πού νὰ εἶναι ὑποστατό.

»Ἀκολουθώντας τὸν τελευταῖο αὐτὸν «θετικὸ» τρόπο σκέψης, πρέπει νὰ πῆ κανένας πὼς μερικὲς ἀπὸ τὶς πεποιθήσεις τοῦ συγγραφέα εἶναι πάντως πολὺ χαρακτηριστικῆς.

»Ὁ Dienach δὲν τρέφει πρὶν ἀπ' ὅλα τὴν παραμικρὴ ἐκτίμηση στὶς «ικανότητες γνώσεως» τοῦ ἀνθρώπου. Κι' αὐτὲς ἀκόμα τὶς a priori συλλήψεις τοῦ νοῦ—τὸν «χῶρον» καὶ τὸν «χρόνον» καὶ τὶς «κατηγορίες» π.χ.—τὶς θεωρεῖ «παραπολὺ ἀνθρώπινες», «στενὰ ἀνθρώπινες». Ἀκόμα κι ἡ ἀλληλοδιαδοχὴ τῶν χρονικῶν διαστημάτων—τὸ χτές, τὸ σήμερον, τὸ αὔριον—ἀκόμα κι ἡ ἔννοια τοῦ χώρου εἶναι, λέει, «τὰ ἐπιφαινόμενα». Μᾶς ἐμφανίζονται μ' αὐτὴ τὴ μορφή, ἐπειδὴ αὐτὴ ἀντιστοιχεῖ στὶς κεραῖες συλλήψεως τοῦ ἀνθρώπου—δέκτη, στὶς πνευματικῆς του δηλαδὴ ἰκανότητες, τὴ νόηση καὶ τὸν ὀρθὸ λόγον. Ἡ ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα τοῦ χρόνου μᾶς διαφεύγει. Αὐτὴ μπορεῖ πολὺ καλὰ «νὰ μὴν εἶναι ὁ γνωστὸς σὲ μᾶς εὐθυγραμμισμένος χρόνος», μὲ τὸν εἰρμὸ πού ἐμεῖς θεωροῦμε λογικόν, μὲ τὴ γραμμικὴ του διάταξη, μὲ τὴν «ὀρθολογικὴ» ροὴ του, ἀλλὰ νὰ συνίσταται κατὰ βάθος στὸ «παντοτεινὰ παρόν». Κάτι ἀνάλογον καὶ μὲ τὸν χῶρον. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι

αδύνατο να συλλάβη ὅ,τι δήποτε ὑπαρκτὸ ἔξω ἀπ' τὸν τρισδιάστατο χῶρο. Ὑπάρχουνε ὅμως τρισμέγιστες πραγματικότητες ποὺ δὲν βρίσκονται ἐκεῖ. Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη «ἡ διάσπαση τοῦ βάθους» μᾶς ξεφεύγει. Πίσω π.χ. ἀπ' τὰ ἀπλᾶ «ἠθικὰ αἰτήματα» τοῦ πρακτικοῦ λόγου τοῦ Κάντ κρύβονται κατὰ τὸν Ντίναχ ἐξαισιες κι ἀσύλληπτες πραγματικότητες, πολὺ ἀληθινές, παρ' ὄλο ποὺ εἶναι ἀπρόσιτες στὴν ἀνθρώπινη νόηση. Μὲ τὶς καινούργιες facultés ποὺ μπόρεσε κι ἀπόχτησε ὁ homo occidentalis novus, ἦρθε νὰ ἐπιπροστεθῆ, καθὼς ἔλεγε ὁ Στέφαν στὸν Dienach, ἓνα ἀπέραντο ὄντολογικὸ βάθος στὴν Πραγματικότητα, ὅπου μέσα κεῖ περιλαμβάνονται καὶ τὰ ἄλλοτινὰ «ἠθικὰ αἰτήματα» τῆς παλιᾶς γνωσιοθεωρητικῆς ἐκδοχῆς.

»Δὲν ζημιώνεται, λέει, στὸ παραμικρὸ ἢ ἐξ ἀντικειμένου ὄντολογικὴ πραγματικότητα, —ἀπλῶς ἐμεῖς δὲν μπορούμε νὰ τὴ συλλάβουμε—ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ εἶναι πεπερασμένες κι ἀτελεῖς οἱ κεραῖες συλλήψεως, ὁ νοῦς, ὁ λόγος, ἐνὸς ὠρισμένου βιολογικοῦ γένους, τοῦ ἀνθρώπινου. Δὲν ζημιώνεται στὸ παραμικρὸ τὸ ἐξ ἀντικειμένου. Εἶναι ἐπειδὴ ἔτυχε ἀδύναμη «ἐκ καταβολῆς» ἡ ὅλη νοητικὴ καὶ ψυχικὴ δομὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἀκριβῶς π.χ. ὅπως δὲ ζημιώνονται στὸ παραμικρὸ σὲ ἀντικειμενικὴ ὑπαρξη καὶ σὲ πραγματικότητα οἱ ὑπεριώδεις κι οἱ ὑπέρυθρες ἀκτίνες, ἐπειδὴ ἔτυχε νᾶναι πεπερασμένες οἱ ἰκανότητες συλλήψεως τοῦ αἰσθητηρίου τῆς ὁράσεως στὸν ἄνθρωπο.

»Ἀποδοκιμάζει τὴν ἀνάρρηση τοῦ ὀρθοῦ λόγου σὲ παντοδύναμη γνωστικὴ δυναμικότητα. Δὲν συμφωνεῖ πὼς ἡ ἀνθρώπινη νόηση εἶναι ἡ μοναδικὴ ἀσφαλῆς πηγὴ πνευματικοῦ βίου οὔτε πὼς ἡ νοητικὴ λειτουργία εἶναι ἡ ἀνώτατη οὔτε καὶ πὼς ὅσα εἶναι δεκτικὰ ὀρθολογικῆς ἀποδείξεως συναρτῶνται—αὐτὰ μονάχα—μὲ τὴν ὄντολογικὴν πραγματικότητα.

»Καὶ γιὰ τὴ θετικὴ ἐπιστῆμὴ ὀλάκερη—ἄν, καθὼς λέει, ἐξαιρέσει κανένας τὰ μαθηματικά—ἀμφιβάλλει πολὺ ὁ Ντίναχ ἂν μᾶς δίνη τὴν ἀληθινή, τὴν ἀντικειμενικὴ εἰκόνα τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος. Τονίζει τὸν «ρευστό» τῆς χαρακτηριστικῆς καὶ κάνει λόγο ὄχι γιὰ μιὰ ἀσφαλῆστατη στὴν ἐγκυρότητά της φυσικὴ ἐπιστῆμη—καθὼς πίστευε ὁ 19ος—ἀλλὰ γιὰ «πολλές» φυσικὲς ἐπιστῆμες «ὑποκειμενικές», δηλαδὴ τῆς καθεμιανῆς ἐποχῆς κάθε φορά. Τὰ ἐπιτεύγματα τῆς φυσικῆς τὰ θεωρεῖ πολὺ χρήσιμα γιὰ τὶς ἐμπειρικές μας γνώσεις, γιὰ τὶς τεχνικὲς ἐφαρμογὲς στοὺς ἐπὶ μέρους κλάδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, ὄχι ὅμως καὶ γιὰ τὴ γνώση τῆς ἀληθινῆς ὑφῆς τῶν ὄντων. Τὸ πὼς εἶναι ἀντικειμενικὰ ὅλα κείνα, δὲ μᾶς εἶναι δοσμένο ἀπὸ τὴ Μοῖρα νὰ μπορέσουμε νὰ τὸ συλλάβουμε. Οἱ γνώσεις μας γι αὐτὰ εἶναι κατ' ἀνάγκη «παραπολὺ ἀνθρώπινες». Ἡ σωστὴ γνώση γιὰ τὰ «ὄντως ὄντα» εἶναι πέρα ἀπὸ τὶς δυναμικότητές μας. Κι ὅπως παραπάνω γιὰ τὶς χρωματικὲς ἀκτίνες στὸ ἠλιακὸ φάσμα, ἔτσι κι ἐδῶ γιὰ τὴ σύλληψη τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος: Εἶναι ὅπλα μέσα στὴ φύση οἱ αἰσθήσεις γιὰ τὸ ἔμβιο κείνο ὄν ποὺ εἶναι ὁ ἄνθρωπος, συνάμα ὅμως εἶναι καὶ φραγμοί. Εἶναι ὅπλα μέσα στοὺς κόσμους τῶν ὑπαρκτῶν πραγμάτων οἱ πνευματικὲς ἰκανότητες—νόηση, ὀρθὸς λόγος—γιὰ τὸ βιολογικὸ εἶδος λογικῶν ὄντων στὸ ὁποῖον ἀνήκουμε, συνάμα ὅμως εἶναι καὶ φραγμοί.

»'Ακόμα και τή διάκριση μεταξύ φυσικής και μεταφυσικής τή θεωρεί ο Ντίναχ «έντελῶς ἀνθρώπινη». Είναι οί κεραίες συλλήψεως τοῦ συγκεκριμένου αὐτοῦ βιολογικοῦ εἶδους, είναι οί πεπερασμένες του γνωστικές ἰκανότητες, πού καθορίζουν τὰ σύνορα. Δέν βρισκόμαστε, λέει, πιά στά χρόνια τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Καρτέσιου, τοῦ Kant, στά χρόνια τῆς λατρείας τῆς ἀνθρώπινης νόησης και τοῦ λόγου, σάν νάναί ταῦτα τὰ τελευταῖα κάτιτι ἄφθαστο, μοναδικό, ἀσύγκριτο. Τὰ ὄρια πού τὸ πνεῦμα μας ἔχει χαράξει ἀναμεταξύ φυσικής και μεταφυσικής, είναι ὑποκειμενικά (γιά τὸν ἄνθρωπο), ὄχι ὁμως κι' ἀντικειμενικά. Κι είναι ἀδύνατο, λέει, ν' ἀντιληφθοῦμε πόση πραγματικότητα (ἀπίθανης μεγαλωσύνης κι ἐξαισίας πανεμορφιάς πραγματικότητας), είναι ἀδύνατο νά συλλάβωμε πόση ὄντολογική ἐγκυρότητα μπορεί νά κρύβεται πίσω ἀπ' ὄλα κείνα πού ἔχουμε ἀπὸ παλιά συνηθίσει νά τὰ ὀνομάζουμε «πνευματικοί κόσμοι». Ἡ σωστή τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ὄρου σημασία είναι κατὰ τὸν Ντίναχ «ὄχι κείνοι πού δέν ἔχουνε ἀληθινή ὄντολογική ὑπόσταση οὔτε κείνοι πού μονάχα μέσα στοῦ πνεῦμα μας ὑπάρχουνε, ἀλλὰ κείνοι πού ὁ ἄνθρωπος-δέκτης δέν ἔχει τις δυνατότητες νά συλλάβη τὴν ἐξ ἀντικειμένου ὑπαρξή τους και τὴν ὑφή τους».

»Ἡ ἐσφαλμένη ἀντίληψη γιά τὴ «μοναδικότητα» τούτου—δῶ τοῦ δικοῦ μας βιολογικοῦ εἶδους—πού γιά χιλιάδες χρόνια τὸ πιστεύαμε πὼς είναι τὸ μόνο γένος ἐμβίων ὄντων πού ἔχει ἀνώτερο πνευματικὸ βίο, ἐσωτερική καλλιέργεια, ἐσωτερικὸ πολιτισμὸ, ἐλεύθερη πνευματικὴ προσωπικότητα—είναι, κατὰ τὸν Dienach, ἡ κυριώτερη αἰτία πού θαρροῦμε τόσο ἰκανοποιητικές—σχεδὸν ἀλάθητες σύμφωνα μὲ τοὺς νοησιαρχικοὺς και μὲ τοὺς «θετικιστὲς»—και τίς γνωστικές τοῦ ἀνθρώπου ἰκανότητες, τὴ νόηση, τὸ λόγο. Αὐτὴ είναι ἡ κυριώτερη, λέει, αἰτία πού νομίζουμε τὸ νοῦ τοῦ ἀνθρώπου γιά «παντεπόπτη» και τὸν ὀρθολογισμὸ γιά κάτι «έντελῶς ἀσφαλές» και λέμε πὼς ἂν πραγματικά ὑπάρχει κάτι, είναι ἀδύνατο ἡ νόηση νά μὴ τὸ συλλάβη.

»Ἡ βαθμίδα πού κατέχει ὁ ἄνθρωπος ἀνάμεσα σὲ μυριάδες γένη ἀπὸ νοήμονες κι' ἔλλογες ὑπάρξεις είναι, λέει ὁ Ντίναχ, ἀρκετὰ ὑψηλή. «Κορωνίδα ὁμως τῆς Δημιουργίας δέν είναι ὁ ἄνθρωπος, ἐξὸν βέβαια ἂν ἀποβλέψη κανένας μονάχα στά πλαίσια πνευματικοῦ βίου τοῦ δικοῦ μας πλανήτη». Ὀλόκληρη ἡ οὐμανιστικὴ παράδοση, ἡ θρησκευτικὴ πίστη, τὸ ἑλληνορωμαϊκὸ πνεῦμα κι' ἡ Ἀναγέννηση εἶχανε—λέει ὁ συγγραφέας μας—κληροδοτήσει στοῦ δυτικὸ μας πολιτισμὸ τὴν ἀκράδαντη πεποίθηση πὼς ὁ ἄνθρωπος είναι τὸ πνευματικὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος. Σὺμπασα ἡ διανόσή μας είναι ἐγωκεντρικὴ κι' ἀνθρωπομορφικὴ και γεωκεντρικὴ. Μυριάδες ὁμως γένη διαφορετικῶν κάθε φορὰ βιολογικῶν εἰδῶν βρῖσκονται ψηλότερα ἀπ' τὴ δικὴ μας βαθμίδα, ὅπως κι ἄλλες πολλὲς μυριάδες χαμηλότερά της. Κι ἡ ρῆση πὼς «οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ» ἔχει, λέει, «νόημα και περιεχόμενον ἀσύγκριτα εὐρύτερο κι' ἀσύγκριτα ὑψηλότερο ἀπὸ αὐτὸ πού ἐννοοῦσανε κείνοι πού τὴν εἶχανε διατυπώσει και γενικώτερα ἀπὸ αὐτὸ πού νομίζανε οἱ ἄνθρωποι στά παλιά χρόνια». Κι οἱ θετικιστὲς κι οἰνοησιαρχικοὶ κι οἱ ἐμπειριοκράτες κι οἱ ὀρθολογιστὲς κι ἡ κριτικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη, ὄλοι τους, λέει, σφάλλουν, θωρώντας γι'

«ἀλάθητες» τις ἀνθρώπινες κεραϊές συλλήψεως μετὰ τὴν «ἀτελεῖς» καὶ «πεπερασμένους» δυναμικότητες καὶ ὑποστηρίζοντας πῶς τίποτα δὲν ὑπάρχει, ἐξὸν ἐκεῖνα πού μᾶς εἶναι δεδομένα καὶ ἐλεγμένα ἀπὸ τὴν νόηση καὶ ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, ἔχοντας περάσει ἀπὸ τὴν κρίση τοῦ ὀρθολογισμοῦ. Μιὰ ἀνώτερη-ἀληθινὰ ἀνώτερη-θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς εἶναι ἀνεφικτή, γράφει ὁ Dienach, ὅσο ἐξακολουθοῦμε νὰ βλέπουμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη ἀποκλειστικὰ σκοπιὰ καὶ ἀπὸ τὴν δικὴ μας ὀπτική γωνία καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν δικῶν μας πνευματικῶν δυναμικότητων.

»Ἀξιοσημεῖωτο στὰ γραφόμενα τοῦ Ντίναχ εἶναι καὶ τὸ ἄλλο πού ὑποστηρίζει («εἶδε, λέει, καὶ ξεύρει») πῶς ἐξ ἴσου «ὑποκειμενική» εἰκόνα γιὰ τὰ ὅσα ὑπάρχουν—ἂν καὶ πολὺ ἀρτιώτερη καὶ ἐντελέστερη ἀπ' τὴν δικὴν μας—παρέχουν οἱ γνωστικὲς ἰκανότητες καὶ πολλῶν ἄλλων βιολογικῶν εἰδῶν, ἔστω καὶ ἂν αὐτὰ κατέχουν τυχὸν ἀνώτερη ἀπὸ μᾶς βαθμίδα στὴν κλίμακα ἀπὸ τὴν μυριάδες τὰ γένη λογικῶν ὄντων. Τὸ στοιχεῖο τοῦ «πεπερασμένου» εἶναι, λέει, μέσα στὴν ἀφευκτὴ μοῖρα τῆς ἐνόργανης ὕλης, ὅσοδῆποτε καὶ ἂν εἶναι κείνη προικισμένη μετὰ τὸν «θεϊκὸν σπινθήρα» πέρα ἀπὸ ὠρισμένα στάδια τῆς πνευματικῆς τῆς ἀνάπτυξης καὶ τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξής της. «Ὅταν τὸ πνεῦμα ἐρχεται καὶ δένεται μετὰ ὕλη, «δὲν μπορεῖς, λέει, ποτὲ νὰ βρεῖς τὸ τέλειο». Δὲν ὑπάρχει τὸ τέλειο σὲ κανένα ἀπ' ὅλα ἐκεῖνα τὰ «ἀνώτερα» ἀπὸ μᾶς πλάσματα, σὲ ὅ,τι-δήποτε σὲ κείνα ἀντιστοιχεῖ μετὰ αὐτὰ πού μεῖς-ἐδῶ ἔχουμε συνηθίσει νὰ ὀνομάζουμε «νοῦς», «λόγος», «ψυχοπνευματικὲς λειτουργίες». Ἡ μοῖρα τῆς «ἐπιφανόμενης μονάχα ὄψης τῆς πραγματικότητος» βαρύνει, λέει, καὶ κείνα. Καὶ κείνα δηλαδὴ ἔχουν τὸ δικὸν τους «κοσμολογικὸν», πού τὸ θαρροῦνε ἐξ αἰτίας τῆς δικῆς τους περιορισμένης δυνατοῦτος ὄντολογικῆς σύλληψης, διῆθεν γιὰ τὴν πραγματικότητα καθὼς ἔχουμε ἐμεῖς τὸ «φυσικοεπιστημονικὸν κοσμολογικὸν» μας, πού τὸ χρῶστομε ἐδῶ στοὺς δικούς μας Κοπέρνικο, Κέπλερ, Νεύτων, Εἰνστάιν, Μάξ Πλάνκ, Βέρνερ Χάιζενμπεργκ καὶ στοὺς ἄλλους σοφοὺς μας.

»Μὰ τὸ πιὸ θαυμαστὸ εἶναι πού γράφει πῶς ἐξὸν ἀπ' αὐτὲς τὴν χίλιες-δυὸ «ὑποκειμενικὲς εἰκόνας» στὸν τομέα τῆς ὄντολογίας καὶ γενικώτερα στὴ σφαῖρα τοῦ ἐπιστητοῦ, ἐξὸν ἀπὸ τὴν χίλιων λογικῶν αὐτῶν «συλλήψεις», πού ποικίλλουν ἀφάνταστα στὴν μυριάδες κείνες τὴν κατοικούμενες σφαῖρες καὶ στὰ ἀπίθανη εὐρύτητα ἑκατομμυρίων καὶ ἑκατομμυρίων αἰῶνων χρονικὰ διαστήματα—καὶ ποικίλλουν ἀνάλογα, λέει, μετὰ τὴν βαθμίδα γένους λογικῶν ὄντων καὶ ἄκόμα ἀνάλογα μετὰ τὴν φάση τῆς βιολογικῆς καὶ τῆς ἀντιστοιχῆς πνευματικῆς ἐξέλιξης τοῦ καθενὸς τους καὶ μετὰ τὰ ἐπὶ μέρους στάδια ἀναπτύξεως τῶν ψυχοπνευματικῶν τους λειτουργιῶν—ὑπάρχουν καὶ τὰ «ὄντως ὄντα», ἢ βαθύτερη δηλαδὴ οὐσία τοῦ εἶναι, ἢ ἀντικειμενική, ὅχι πιὰ ἢ ἐπιφανόμενη, Πραγματικότητα. Δὲν μπορεῖ βέβαια σὲ ἀνθρώπινη γλῶσσα νὰ ἐκφραστῆ, μὰ ὁ Ντίναχ χρησιμοποιοῖ σχετικὰ κάποιον ὄρο συμβατικὸν: Σάμιθ. Κείνος μάλιστα πιστεῖ πῶς ὁ ὄρος δὲν εἶναι καθόλου συμβατικὸς, μὰ ἀποτελεῖ συγκεκριμένη λέξη μιᾶς ἰδιότυπης «γλώσσας σοφῶν» τῶν μακρινῶν κείνων καιρῶν, γιὰ τοὺς ὁποίους γράφει.

»Ἄν τὸ ἀδύνατον γινόταν δυνατό, ἂν δηλαδὴ ὑποθέσουμε πῶς κάποιον

ἀπ' τὰ «ἀνώτατα» γένη ἀπ' τὶς ἔλλογες ἔμβιες ὑπάρξεις θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ κατέξῃ τὴ συνολικὴ ἀληθινὴ ὑφὴ τῆς ἀντικειμενικῆς αὐτῆς Πραγματικότη-
 τας, τὴν οὐσία Της, τὸ συνολικὸ Της ὄντολογικὸ περιεχόμενο, θὲ νὰ λύνουν-
 ταν, λέει, μονομιᾶς ὅλα τὰ μεγάλα καὶ ἄγνωστα προβλήματα τοῦ κόσμου, ποῦ
 ἓνα μικρὸ τους μέρος ἀποτελεῖ κι' ἔδω σὲ μᾶς, στὴ δική μας γῆ, «στόχο τοῦ
 μεταφυσικοῦ μας πόνου», ἀντικείμενο δηλαδὴ ἀβάσταγης πνευματικῆς δίψας,
 ἀκατανίκητης «νοσταλγίας πνεύματος καὶ ψυχῆς»: Τὸ φυσικὸ σύμπαν στήν
 ἕξ ἀντικείμενου ὄψη του, ἢ ὑπαρξῆ Θεοῦ, ἢ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῶν ὄντων,
 τὸ βαθὺ μυστήριον τῆς ζωῆς καὶ οἱ σκοποὶ τῆς, οἱ χίλιες-δύο τελολογικὲς ἀπό-
 ψεις, ἢ αἰωνιότητα, τὸ ἄπειρο, τὰ μύρια ἀναρωτήματα στὴ μεταφυσικῇ,
 τὸ ἀπὸ ποῦ ἔρχεται καὶ ποῦ πηγαίνει ὁ ἄνθρωπος καὶ ποιά εἶναι ἡ θέση του
 στὸ σύνολο τοῦ εἶναι, κάθετι «ἀνέλπιδα μὴ ἐπιστητό», κάθετι ἀσύλληπτο
 μὰ ὑπαρκτό, ὄντολογικὰ ὑποστατό, ὅσο κι ἂν ξεφεύγει ἀπὸ τὶς δυνατότητες
 τῆς ἀνθρώπινης νόησης καὶ ἀπὸ τὶς «κεραῖες συλλήψεως» τοῦ ὀρθολογισμοῦ.

»Ὁ Diemach πιστεύει πὼς εἶναι στὶς «ἀνώτερες» ἔμβιες ὑπάρξεις μπο-
 ρετὴ — ἀκόμα καὶ «κατ' ἄνθρωπον» μπορεῖ, λέει, νὰ γενῆ δυνατό, ἂν καὶ σὲ
 πολὺ μακρινὰ μελλοντικὰ χρόνια, ὕστερ' ἀπὸ μιὰ πολὺ μακρόχρονη αὐτο-
 καλλιέργεια τῶν ψυχοπνευματικῶν ἱκανοτήτων τοῦ γένους μας κι' ἀπὸ μιὰ
 «ἠθικῆς» πιότερο ὑφῆς ἐξέλιξις — πὼς εἶναι μπορετὴ ἡ γνώση ὄχι βέβαια τῆς
 ἴδιας τῆς οὐσίας τοῦ Σάμιθ, πρᾶγμα ἀνέφικτο, ἀλλὰ τούλάχιστο ἡ ὀλοφάνερη
 γνώση τῆς ὑπαρξῆς Του.

»Καὶ μόνο αὐτὴ ἡ τελευταία θᾶφτανε κατὰ τὸν Ντίναχ νὰ τερματίσῃ τὴ
 μεταφυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀγωνία καὶ νὰ λυτρώσῃ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἀπ'
 τὴν προαιώνια μοῖρα τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀμφιβολίας. Γιατὶ παρ' ὅλο τὸ ἀπρό-
 σιτο τῆς οὐσίας Της, ἡ ὀλοφάνερη γνώση τῆς ὑπαρξῆς τῆς μεγάλης κινήσεως
 ὄντολογικῆς Πραγματικότητος, τῆς ἕξ ἀντικείμενου ὑποστατῆς, δὲ θε νὰ μπο-
 ροῦσε νὰ ρθῆ στοὺς «ἐκλεκτοὺς» ἀνάμεσά μας ποὺ θὰ τοὺς δινόταν ἀπ' τὴ
 μοῖρα ἡ θεϊκὴ χάρις νὰ «δοῦνε» φανερά τὴν ὑπαρξῆ Της, δὲ θε νὰ μπορούσε
 νὰ ρθῆ, παρὰ σὲ συνάρτηση μὲ τὸ νόημα κείνο τῆς ἀπίθανης «μεγαλωσύνης»
 τῆς ἀσύλληπτης καὶ μὲ τὸ αἶσθημα τῆς «ὑπερκόσμιας πανεμορφιάς» ποὺ κλεί-
 νει μέσα Της.

»Μὴν πάρετε αὐτὲς τὶς τελευταῖες λέξεις μὲ τὴν ἀνθρώπινη σημασία
 τους», γράφει κάπου, σὲ κάποια του ὑποσημείωση στὰ χειρόγραφα, ὁ Ντί-
 ναχ. Ἄλιμονο, λέει, ἂν στὴ λέξι «μεγαλωσύνη» πάει ὁ νοῦς μας σὲ χῶρο, σὲ
 ἕκταση. «Τὸ ἴδιο κι ἡ “ὑπερκόσμια πανεμορφιά”, εἶναι κάτι ἔξω ἀπ' τὰ ὄρια
 τῆς ἀνθρώπινης ψυχικῆς ἀντοχῆς στὴ μεγάλη αἰσθητικὴ χαρὰ καὶ στὴν ἐξαι-
 σια πνευματικὴ εὐτυχία κι' ἄλλως τε κάτι ἐντελῶς ἀπροσπέλαστο στὶς φτω-
 χὲς καὶ “πεπερασμένες” δυνατότες συλλήψεως τῆς ἀνθρώπινης αἰσθητικῆς
 συνειδησης. Μπορεῖ ὅμως ἓνα πολὺ δειλὸ Της “ἀθέλητο προμάντεμα”, μιὰ
 πολὺ μακρινὴ Της “ἀναταύγεια” νᾶχε κάποτε ἀτολμα ἀντιφεγγίσει μέσα στὰ
 ὄνειρα τῆς καρδιάς ἐνὸς Goethe ἢ ἐνὸς Beethoven κι ἄλλων κορυφαίων στὴν
 καλλιτεχνικὴ δημιουργία καὶ στὸν φιλοσοφικὸ στοχασμὸ, στὴ διάρκεια τῶν
 ἐποχῶν μεγάλης ἀκμῆς τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος».

» Ἄλλοι πάλι θυμοῦμαι πού ἔγραφε ὁ Ντίναχ, σ' ἓνα ἀπ' τὰ χειρόγραφα τοῦ κείνα πού χάθηκαν ὑστερότερα, γιὰ τὴ διάκριση πού κάνει ὁ Kant ἀναμεταξύ «ὠραίου» (π.χ. στὰ μεγάλα κι' ἀθάνατα ἔργα καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ στὴ σύλληψη τοῦ ὠραίου ἀπ' τὸν καλλιεργημένο φιλότεχνο) καὶ «ὑψηλοῦ» (π.χ. στὴ θέα τοῦ ἑναστρου θόλου καὶ στὴ σύλληψη τοῦ ὑψηλοῦ ἀπ' τὸν αἰσθαντικὸ θρησκευόντα ἄνθρωπο μὲ τὴν προχωρημένη ἐσωτερικὴ καλλιέργεια καὶ τὸν πλούσιο ψυχικὸ πολιτισμὸ) καὶ παρακάτω γιὰ τὴν παρατήρηση τοῦ Κάντ ὅτι τὸ πρῶτο προκαλεῖ βαθειὰ αἰσθητικὴ συγκίνηση, ἐνῶ τὸ δεύτερο φέρνει θάμβος καὶ βαθύτατη θρησκευτικότητα κι' αἴσθημα δέους καὶ σεβασμοῦ.

» Θυμοῦμαι πού ὁ Ντίναχ δὲν παραδέχεται μιὰ τέτοια διάκριση, ἀλλὰ τὸ ἀντίθετο δίνει ἐν ἑνί αἰτίᾳ ἐξήγησιν σὲ ὅλα αὐτά: Ἄβάσταγη «δίψα ψυχῆς» μᾶς ὡθεὶ πρὸς ἐκεῖνα, ἔγραφε κάπου. Ὅμως τὸ Σάμιθ εἶναι καταβάθος τὸ ἀντικείμενο τῆς νοσταλγίας μας. Μὴν ἔχοντάς Το, καταφεύγουμε σὲ κείνα πού δίνουνε στὸν ψυχικὸ μας κόσμον τὴν ἐντύπωση νᾶναι οἱ «ἐγκόσμιες μορφές» Του. Κεῖνα μᾶς χαρίζουνε σὲ τοῦτο—δῶ τὸ δικό μας «περιβάλλον ζωῆς», μᾶς χαρίζουνε κάπως—πρόσκαιρα—τὴ λύτρωση ἀπ' τὴν καυτερὴ δίψα γιὰ τὴ στέρησή Του. Ἐδῶ στὸν κόσμον τὸ δικό μας, ἐδῶ στὴ στυγνὴ μας μοῖρα, ἔχουμε κείνα μονάχα.

» Κι ἄλλωστε, συνεχίζει ὁ Ντίναχ, αὐτὴ ἡ ἀνάγκη τῆς λύτρωσης εἶναι ἡ αἰτία πού ἰδρύθηκαν οἱ θρησκείες. Δίχως τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα νιώθει ὁ ἄνθρωπος ἀνέφικτη τὴ ζωὴ. Σ' αὐτὴ τὴ λύτρωση τείνει καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ καὶ γενικώτερα ἡ πνευματικὴ δημιουργία στὶς τόσες καὶ τόσες μορφές της (μουσικὴ σύνθεση, λυρική ποίηση, εἰκαστικὲς τέχνες, «θησαυροὶ τοῦ πνεύματος» γενικὰ). Καὶ ἡ ἴδια ἡ αἰτία ὠδήγησε στὴν ἀνοικοδόμηση, στὸ διάβα τῶν χιλιόχρονων, ἐνὸς ὀλάκερου πνευματικοῦ οἰκοδομήματος ἀπὸ ἀξιολογικὲς πεποιθήσεις καὶ ὑψηλὰ ἰδεώδη (ἄνθρωπισμὸς, ἀγάπη, δικαιοσύνη, φιλαλληλία, ἐλευθερία κ.λ.π.). Κι' ἀκόμα αὐτὴ ἡ ἀνάγκη τῆς λύτρωσης εἶναι ἡ αἰτία πού ἔγινε ἰκανὸς ὁ ἄνθρωπος νὰ διατυπώνη ὑψιστὰ ἠθικὰ αἰτήματα στὸν Πλάστη καὶ νὰ παθαίνεται, ν' ἀγωνίζεται, νὰ θυσιάζεται, νὰ πεθαίνει—μὲ ἀνιδιοτέλεια, μὲ πνεῦμα ἐθελουσίας—γιὰ τὶς ὑψηλὲς συναισθηματικὲς καὶ ἠθικὰς ἀξίες. Ὅλα αὐτὰ γιὰ νὰ κατασιγάξῃ, ὅσο εἶναι μπορετὸ—ἔστω καὶ πρόσκαιρα—κείνη τὴν ἀνικανοποίητη «ἐρὴν δίψα πνεύματος καὶ ψυχῆς». Ἡ κατάβαθη αἰτία, ἡ ἀληθινὴ «πηγὴ» ὀλάκερου τοῦ ἱστορικὰ πραγματοποιημένου πνευματικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἀσπύρα αὐτὴ ψυχικὴ ροπὴ γιὰ «λύτρωση ἀπ' τὸν πόνο τῆς ἔλλειψής Του»—κι' ἄς μὴν ἔχουμε συνείδηση γι αὐτό.

8. Τὸ «Προεισαγωγικὸ καὶ κριτικὸ σημεῖωμα» (συνέχεια).—
Μορφὲς πολιτισμῶν στὰ μακρινὰ κείνα μελλοντικὰ χρόνια

» Βαθύτερα ἔτσι θᾶπρεπε, λέει ὁ Ντίναχ, νὰ ἀντιμετωπίσῃ ὁ φωτισμένος καὶ ἄξιος στοχαστὴς τὸ πρόβλημα τῆς πηγῆς τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅλα τ' ἄλλα πού

ἐδιδάχτηκαν σχετικὰ μ' αὐτὸ εἶναι, καθὼς γράφει, «ἐπιφανειακά». Ἀντὶ νὰ θεωροῦμε τὴν ὀλοένα ἐξελισσόμενη πολιτιστικὴ πορεία σὰν ἐκδήλωση μόχθου καὶ ροπῆς τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπαναστρέψῃ στὸν Θεό, ἀπ' τὸν Ὅποῖον ἡ ἁμαρτία τὸν ἔχει χωρίσει (Gianbattista Vico) ἢ σὰν ἐκχύλισμα τοῦ κοινωνικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων (Αὐγουστος Comte) ἢ σὰν ἀπόρροια τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν κοινωνικῶν τάξεων μὲ τὰ ἀντιτεθέμενα οἰκονομικὰ συμφέροντα (Karl Marx) ἢ σὰν ἐκδήλωση ἐξελίξεως βιολογικῆς μὲ νιάτα καὶ μὲ γεράματα (Oswald Spengler) ἢ σὰν καρπὸ παλαιότερων κατεπιεσμένων κι ἀπωθημένων γενετησίων ἐπιθυμιῶν πού ἐπανέρχονται μετασχηματισμένες κι ἐξιδανικευμένες κι ἐξωτερικεύονται μὲ διαφορετικὲς τώρα μορφές ὕστερ' ἀπ' τὴ μακρόχρονη ἀνεπίγνωστη κατεργασία τους στὰ βᾶθη τοῦ ὑποσυνειδητοῦ (Sig. Freud) ἢ τέλος σὰν ἐκδήλωση ροπῆς γιὰ ἐπιβολὴ καὶ ὑπεροχὴ καὶ διάκριση, γιὰ χάρη ἀντίδρασης στὸ αἶσθημα μειονεξίας κι' ἀδυναμίας τῆς παιδικῆς ἡλικίας (Adler καὶ ἄλλοι τῆς «ἀτομικῆς» ψυχολογίας)—προτιμότερο, λέει, νὰ ποῦμε «τὴ β α θ ῦ τ ε ρ η τὴν ἀ λ η θ ι ν ὄ τ ε ρ η α ἰ τ ῖ α». Κι ἂν ὁ Κάρλος Jung—γράφει ἄλλου ὁ Ντίναχ—ψάχνει νὰ βρῆ τὴν πηγὴ καὶ τὴν «αἰτία» τῶν ἔργων πολιτισμοῦ στὸν ἀπέραντο πλοῦτο εὐγενικῶν καὶ ὑψηλῶν κλίσεων καὶ τάσεων πού ἐμπεριέχεται στὸν κρυφὸ κείμενο τομέα τοῦ ψυχικοῦ ὀργανισμοῦ πού εἶναι τὸ ὑποσυνειδητὸ τοῦ ἀνθρώπου, δὲν ἐξηγεῖ ὅμως ἄρκετὰ καὶ τὴν προέλευση αὐτοῦ τοῦ πλοῦτου. Δὲν πρόκειται μονάχα γιὰ κληρονομικὲς «καταβολές» καὶ γιὰ ἐξευγενισμένα ἔνστικτα. Μπορεῖ νᾶνε καὶ αὐτό, ἀλλὰ ἀποτελεῖ «τὸ ἐντελῶς δευτερεῦον». Ἡ ἔρμηνεια αὐτὴ «εἶναι ἀβασθής». Δίχως τὸ Σάμιθ, δίχως τὴν «ἰερὴ δίψα πνεύματος καὶ ψυχῆς» καὶ τὴ «νοσταλγία» μας γι' Αὐτό, δὲ θέ νὰ ὑπῆρχαν οἱ εὐγενικὲς κείνες παρορμήσεις τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου πρὸς πράγματα ποθεῖνὰ κι' ἀνεύρετα κι' «ἀδύνατα» κι' «ἀνύπαρκτα»—ἀνύπαρκτα κι' ἀδύνατα στὸ φτωχὸ τοῦτο τὸ δικό μας περιβάλλον ζωῆς—πρὸς τὴν αἰωνιότητά, πρὸς τὸ ἄπειρο, πρὸς τὸ «θεῖον», πρὸς τὸ τέλειο, πρὸς τὸ ἰδανικὸ κάλλος. Οὔτε οἱ μεγάλες πράξεις μὲ τὴν ἠθικὴ ὁμορφιά. Οὔτε ἡ ἔλξη τῆς θυσίας. Οὔτε κάθε τι ὑπέρλογο κι' ὠραῖο κι' ὑψηλό, κι' ἀνέκφραστο καὶ «θεϊκό».

»Μιλᾷ παραπέρα ὁ Ντίναχ γιὰ τὴν προσπάθεια πού θὰ κἀνῆ ὁ ἄνθρωπος—ὅταν θᾶχῃ ξεπεράσει τὸ στάδιο τοῦτο τοῦ τεχνικοοικονομικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἱκανοποιημένος, «χορτασμένος» πιά, ἀπ' τὰ πολιτιστικὰ τοῦ τελευταίου αὐτοῦ ἐπιτεύγματα, θὰ στραφῆ πρὸς πνευματικώτερες ἐπιδιώξεις—γιὰ τὴν προσπάθεια πού θὰ κἀνῆ γιὰ ἓνα «ἄλμα στὴν ἐξελικτικὴ πορεία», γιὰ ἓνα κέρδος χιλιόχρονων στὴ μακράωνη ψυχοπνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ὀρίμανση, σὲ τρόπο πού νὰ ἐπιταχυνθῆ, ὅσο εἶναι μπορετό, ἡ ἱκανότητα τῆς «ἄμεσης γνώσης». Γιὰ τὴν πρόσκτηση τῆς καινούργιας τούτης πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἱκανότητας, τῆς «νέας γνωστικῆς δυναμικότητας», τῆς «νέας ἐμπειρίας», πού θὰ δώσῃ ὀλοφάνερη τὴ γνώση τῆς ὑπαρξης τοῦ Σάμιθ—παρ' ὅλο τὸ ἀπρόσιτο τῆς οὐσίας Του—κι' ἐπίσης θὰ δώσῃ τὸ αἶσθημα κείνο τῆς ἀπίθανης κι' ἀσύλληπτης μεγαλωσύνης καὶ τῆς ὑπερκόσμιας ἐξαισίας πανμορφιάς πού τελεῖ σὲ συνάρτηση μ' Αὐτό, ὁ Ντίναχ γράφει πῶς, «ἂν κατὰ

λαβε καλά», θάναι ή εξέλιξη τῆς άλλοτινά σέ ἐμβρυώδη κατάσταση «διαίσθησης» κι' «ἐνόρασης» τῶν παλιῶν καιρῶν.

«Τὸ δαιμόνιο τοῦτο γένος δὲν ἔχει ἡσυχία, γράφει κάπου. Ὑστερα ἀπ' τὰ "τρελλά" του κείνα ἐπιτεύγματα στὴν τεχνική, μπαίνει σέ καινούργιους ξάφνου δρόμους. Καταπιάνεται τώρα μὲ τὴν τεχνητὴ ὠρίμανση κι' ἐνίσχυση κι' ἐνεργοποίηση παμπάλαιων ἱκανοτήτων, πού γιὰ πολλές χιλιάδες χρόνια κοίτονταν ἀποκοιμισμένες μέσα του καὶ ληθαργούσανε στὰ κατάβαθα τοῦ ψυχικοῦ του ὄργανισμοῦ. Τὸ φευγαλέο μυστικὸ δίχως νοητικὴ ἐργασία φῶς φιλοδοξεῖ νὰ τὸ δῆ νὰ γίνεται φανερό καὶ σταθερό καὶ συνειδητό. Τὰ άλλοτινά λογιζόμενα «ὑπερβατικά»⁽⁴⁾, τὰ ἀληθινὰ μὰ ἀσύλληπτα, τὰ πραγματικὰ (ὑποστατὰ) μὰ ἀδιανόητα κι' ἀνέκφραστα, θέλει τώρα — ἐδῶ νὰ τὰ κἀνῆ ἀντικείμενο ὀλοφάνερης γνώσης. Κι ἐπειδὴ ἡ νόηση κι ὁ λόγος ἀποδείχνονται ἀκατάλληλα⁵⁾ γι αὐτό, τὸ δαιμόνιο τοῦτο γένος ἀποχτᾶει καινούργιες γνωστικὲς δυναμικότητες⁽⁶⁾».

»Ἐνας ἀπ' τοὺς κυριώτερους λόγους πού ὁ Ντίναχ ἦτανε φοβερὰ δισταχτικὸς νὰ ἐξωτερικευτῆ καὶ στὸ φιλικὸ ἔστω κύκλο του καὶ δὲν ἤθελε, ὅσο ζοῦσε, νὰ δημοσιευθοῦνε τα χειρόγραφα του, εἶναι κι' οἱ καινούργιοι «ῥοιο», οἱ καινούργιες λέξεις, πού κατ' ἀνάγκη χρησιμοποιοῦσε τὸν καιρὸ πού ἔγραφε⁽⁷⁾. Τὸ «νίμπελβιρχ» πού ἀποδίδει τὴν πρόσκτηση ἀπ' τὸν ἄνθρωπο τῆς

4) Σ' ὅλα ἐν γένει τὰ κείμενά του χρησιμοποιεῖ ὁ Dienach τὴ λέξη «ὑπερβατικὸς» ὅχι μὲ τὸ καντιανὸ νόημα, ἀλλὰ μὲ τὴ σημασία τοῦ «μεταφυσικοῦ», τοῦ «ὑπερκόσμιου». Ὡς *transzendent* χαρακτηρίζει ὁ Ντίναχ παντοῦ στὴν ἕκταση τῶν χειρογράφων του — ἀκυρολεκτώντας — τὶς ὑψηλὲς πραγματικότητες πού στέκουνε πάνω ἀπ' τὶς κεραῖες συλλήψεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ πού ἡ γνώση των δὲν εἶναι δοσμένη ἀπ' τὴ Μοῖρα στὸν ἄνθρωπο. Ὁ 18ος κι' ὁ 19ος αἰώνας εἶχαν ἀμφιβάλει ἂν ἀνταποκρίνονται σὲ κάτι ὑποστατό. Ὁ Ντίναχ τὶς πιστεύει ὡς πραγματικότητες συναρτώμενες μὲ τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα. Τονίζει τὴν ἐγκυρότητα τοῦ ὄντολογικοῦ των ἀντικρύσματος.

5) Θέλει νὰ πεῖ : ἀνεπαρκῆ.

6) Ἐυν. «νέες κεραῖες συλλήψεως».

7) Γενικώτερα οἱ «καινούργιες λέξεις» εἶναι μιὰ ἀπ' τὶς μεγαλύτερες δυσχέρειες τοῦ Ντίναχ νὰ ἐκφραστῆ. Εἶχε, λέει, βρεθῆ μπροστὰ σὲ χιλιάδες καινούργιους «ῥοους» μιᾶς «ἄλλης» ἐποχῆς, μὲ ἀνώτερη πνευματικὴ ζωὴ, μπροστὰ σὲ χιλιάδες καινούργιες λεκτικὲς ἐκφράσεις μιᾶς πλουσιώτερης γλώσσας, πού ἦτανε τὸ γλωσσικὸ ὄργανο ἐνὸς πολιτισμοῦ «ἀνώτερου» ἀπ' τὸν δικό μας πολιτισμὸ τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις ἀναγκάζεται νὰ χρησιμοποῖῃ ἀτόφιες τὶς καινούργιες αὐτὲς λέξεις. Ὅπου ὅμως εἶναι μπορετό, προτιμᾶει νὰ κάνει χρῆση περιφραστικῆς διατύπωσης μὲ λέξεις δικῆς μας. Ἐτσι π.χ. οἱ «μεγάλες σάλεις τῆς διδαχῆς» (5 τοῦ VI), οἱ «συντεχνίες μὲ βουλευόμενες ἀρμοδιότητες» (30 τοῦ VI), οἱ «συνεταίροι τῶν τεχνικῶν γραφείων» (14 τοῦ VI), οἱ «συνεταίροι τῶν κοπαδιῶν», ἢ «θητεία ἐργασίας», οἱ «λεωφόροι οἰκισμοῦ» (26 — VI) κ.λ.π. ἀποτελοῦνε στὰ γραφόμενά του περιφραστικὴ κάθε φορὰ γερμανικὴ ἀπόδοση τοῦ αὐθεντικοῦ μονολεκτικοῦ ῥοου. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ περιφραση «τὸ περιβάλλον τῆς ζωῆς αὐτῆς», πού θέλει νὰ πεῖ τὸ ἀντίθετο τοῦ «Ἐπέκεινα» ἢ τὸ ἀντίθετο τῆς ὑπερβατικῆς πορείας τῆς πνευματικῆς ὄντοτητας τοῦ ἀτόμου ὕστερ' ἀπ' τὸ βιολογικὸ του θάνατο. Τὸ ἴδιο κι οἱ «περιφερειακὲς ἀκραῖες αἰθουσες τῶν θόλων» (20 τοῦ VII). Τὸ ἴδιο κι οἱ «καθιερωμένοι ἀξιώματοῦχοι» (Gretwirchearsdag ἢ 6 τοῦ δικοῦ μας Σεπτέμβρη) καὶ τόσα ἄλλα.

νέας κείνης “υπέρτερης” πνευματικής ικανότητας πάνω απ’ τή νόηση καί τόν ὀρθολογισμό, τῆς καινούργιας αὐτῆς «κεραίας συλλήψεως» (μέσου γνώσεως), δέν μπορεῖ, λέει, σέ καμμιά απ’ τίς δικές μας γλώσσες, μέ κανένα δικό μας ὄρο, νά εἰπωθῆ. Δέν ὑπάρχει τίποτα τὸ ἀντίστοιχο ἐδῶ σέ μᾶς. Γιατί ἡ “διδασίθησι” ἢ ἡ “ἐνόρασι” ἦταν κάτι σέ ὑποτυπώδη κατάστασι συγκρινόμενη μ’ αὐτό. Κι’ ἐξ ἄλλου ἡ “ὑπερόρασι” θυμίζει, λέει, πάρα πολὺ μιὰ απ’ τίς “ὕλικές” μας – τῆς ἐμπειρίας – αἰσθήσεις. Κι’ ἐν τούτοις χρησιμοποιεῖ συχνὰ ἡ μακρινὴ κείνη ἐποχή, στὴν ὁποία τὰ χειρόγραφα τοῦ Ντίναχ ἀναφέρονται, χρησιμοποιεῖ συχνὰ τὸν ὄρο “Oversyn” σὰν συνώνυμο σχεδὸν μέ τὸ νίμπελβιρχ κι’ ἄλλοῦ πάλι τοὺς ὄρους “ἄμεση γνώσι” κι’ “ἄμεση θεώρησι” κι’ “ὑπέρλογη ἐμπειρία” μέ τὸ ἴδιο νόημα.

»Τοῦ κάκου ἕνας γνώριμός του τοῦχε τότες πεῖ πὼς δέν ἔχει δικιο νᾶνε σέ τέτοιο βαθμὸ δισταχτικός· γιατί ἔτσι κι’ ἡ “ἐννοια” ἦταν κάτι ἄγνωστο ὡς ὄρος πρὶν απ’ τὸν Σωκράτη, κι’ ἔτσι καὶ ἡ “ἰδέα” σὰν λέξι δέν εἶχε εἰπωθῆ πρὶν απ’ τὸν Πλάτωνα. Τοῦ κάκου. Τοῦ ἦταν ἀδύνατο, λέει, νάντζεξ νά σκεφτῆ τὸν ἑαυτὸ του δίπλα στὰ γιγάντια κείνα πνευματικὰ ἀναστήματα.

»Ὅπως κι’ ἂν εἶναι, ὁ Dienach γράφει πὼς τὸ νίμπελβιρχ ἀνοίγει ἕνα στάδιο ἐντελῶς καινούργιο στὴν ἐξέλιξι τοῦ πνευματικοῦ βίου τοῦ βιολογικοῦ μας εἶδους. Ἡ νέα καὶ “ὑπέρτερη” πνευματικὴ αὐτὴ ἰκανότητα εἶναι, λέει, ἕνα σύνορο, πού χωρίζει “τὴ χιλιόχρονη ζωὴ τοῦ homo sapiens απ’ τὴν ἀρχομένη νέα ζωὴ τοῦ φωτισμένου ἀνθρώπου”. Ἄλλως τε, καθὼς γράφει, “ἄκουσε πού εἶπαν πὼς κι’ ἀνατομικὲς παραλλαγές εἶχανε παρατηρηθῆ στὰ κυριώτερα συνδετικὰ ἐγκεφαλικά κέντρα ὕστερ’ απ’ αὐτό”.

»Ὀλάκερη λοιπὸν ἡ πολυχιλιετὴς “ἐποχή” μέ τὸν ἔναρθρο λόγο, μέ τὴ νόηση, μέ τὴ ἰκανότητα συλλογισμῶν, μ’ ὄλες τίς νοητικὲς λειτουργίες, μέ τὸ πέρασμα απ’ τὴν ἀφελῆ πίστι στὴ θετικὴ γνώσι καὶ στὴν ἐπιστήμη κι’ ἀκόμα μέ τὸ συνολικὸ περιεχόμενον τοῦ “θυμικοῦ”, τίς συναισθηματικὲς καὶ βουλευτικὲς παρορμήσεις καὶ μέ ὀλόκληρο κείνον τὸν ψυχικὸ πλοῦτο, εἶναι, λέει ὁ Ντίναχ, μιὰ ἐνιαία ἐποχή: τὸ στάδιο Β (γιὰ τὴ φάσι Α λέει πὼς κείνο τὸ ἀρχικὸ στάδιο ἐπιφυλάγεται στὸν “παλιό”, στὸν ἱρωτόγονο ἀνθρώπο, μέ τίς αἰσθήσεις καὶ μέ τὰ ἐυστικὰ γιὰ μοναδικὸ περιεχόμενον τοῦ ψυχικοῦ του βίου). Ἀπ’ τὸ νίμπελβιρχ καὶ πέρα ἀρχινάει τὸ στάδιο C. Πρόκειται, λέει, γιὰ ἕνα στοιχεῖο πού ἔρχεται νά ἐπιπροσθεθῆ στίς ὡς τώρα ψυχοπνευματικὲς λειτουργίες, ὄχι νέο ἀπλῶς, μὰ κι’ ἀξιολογικά “ἀνώτερο”. Κανένα απ’ τὰ προηγούμενα δέν μπορεῖ νά συγκριθῆ μ’ αὐτό, μέ τὴν «ὀλόισι φώτισι», ἂν καὶ κείνα ἀποτελοῦσαν απ’ τὴν ἀποψη τῆς χρονικῆς ἀλληλουχίας προϋπόθεσι sine qua non τούτης τῆς τελευταίας. Τὸ νέο τοῦτο στοιχεῖο – ἡ δυνατότητα “ἄμεσης θεωρήσεως” χάρι στὸ νίμπελβιρχ – δέν ἦρθε φυσικά νά καταλύσῃ ἢ νά μειώσῃ ἢ νά ἀποδυναμώσῃ τίς παλαιότερες πνευματικὲς λειτουργίες. Ἦρθε νά ἐπιπροσθεθῆ σ’ αὐτές. Ἦρθε νά συμπληρώσῃ τὴ σύνολη νοητικὴ τοῦ ἀνθρώπου δομὴ μέ κάτι ἄλλο, ἰσχυρότερο.

»Μιὰ απ’ τίς πιὸ χαρακτηριστικὲς διαπιστώσεις τοῦ Dienach εἶναι πὼς μονάχα σὰν ἦρθε τὸ στάδιο C, φάνηκε ὀλοφάνερα

κι' ή "σωστική έξήγηση" και τὸ βαθύτερο νόημα ποὺ εἶχανε χίλια δυὸ πράγματα τοῦ προηγουμένου σταδίου κι' ἔτσι μονάχα μπόρεσε νὰ γενῆ ή ὀρθή «ἐρμηνεία» τους. Στὸ στάδιο C ἔγινε συνείδηση γιὰ τὸν ἄνθρωπο πρὸς τὰ Ποῦ κατὰ βάθος κατευθύνονταν ὅλα κείνα τὰ παλιά: Οἱ εὐγενικές συναισθηματικές ὁρμές, τὰ ὑψηλά ιδεώδη, τὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα, ή ἀβάσταγη ἀνάγκη τῆς ψυχῆς τῶν «μεγάλων» γιὰ τὴν καλλιτεχνική δημιουργία στὶς ὑψηλότερες ἐκδηλώσεις της, ή ἐσωτερική «ἀνάγκη» γιὰ δικαιοσύνη—ἄς εἶναι κι' ἀνάμεσα σὲ τρίτους—ή βαθιά κι' ἀληθινὴ ἀγάπη και ή ἔλξη τῆς ἐθελοθυσίας, ή δίψα γιὰ τελικὴ δικαίωση τῆς ἀρετῆς κι' ὁ ὑψηλὸς πόθος ἀθανασίας, ή πάντα παρεξηγημένη κείνη—σὰν ταπεινὸ «ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ σαρκίον»—ψυχικὴ ροπή γιὰ χρονικὴ παρέκταση, ή τάση κείνη γιὰ «διασκέλιση τῶν φραγμῶν τῆς βιολογικῆς μας μοίρας», ἔνα ὀλάκερο σύμπαν ἀπὸ ὑψηλὲς ἠθικές και πνευματικές ἀξίες, μὲ μιὰ λέξη τὰ πιὸ σεμνὰ κι' ἄγια ιδανικά τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς. "Ὅλα κείνα καταδείχτηκε, λέει, φανερὰ τώρα πῶς δὲν ἦτανε ἄλλο παρὰ ποικιλόμορφες ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀνεπίγνωστης «δίψας πνεύματος και ψυχῆς», μιᾶς «νοσταλγίας ἀσίγαστης» ποὺ μονάχα χάρη στὸ νίμπελβιρχ ἔγινε μπορετὸ νὰ ἰδοῦνε οἱ ἄνθρωποι τὸ κατὰ βάθος Ἀντικείμενὸ της, νὰ ἀποκτήσουνε δηλαδή ἐπίγνωση γιὰ τὸ Τί κρύβεται πίσω ἀπ' τὶς «ἐγκόσμιες μορφές» ποὺ ἀποτελοῦνε τὶς ἐπιφανόμενες κατευθύνσεις της («ή a posteriori ἐρμηνεία» γράφει).

• Κείνη ή δίψα πνεύματος και ψυχῆς εἶναι ή πηγή ὀλάκερου τοῦ ἱστορικά πραγματοποιουμένου πολιτισμοῦ. Μὰ κι ὅσο ὑψηλότερη εἶναι, λέει, ή βαθμίδα τοῦ ἠθικοῦ και τοῦ ψυχοπνευματικοῦ πολιτισμοῦ πάνω σὲ μιὰ ὀρισμένη σφαῖρα και στὴ διάρκεια μιᾶς ὀρισμένης ἐποχῆς, τόσο πιὸ ἔντονη και τόσο εὐγενικώτερη εἶναι ή «δίψα τῆς ψυχῆς», ή ἀνεπίγνωστη πνευματικὴ και ἠθικὴ ὀδύνη γιὰ τὴν κολοσσιαία διαφορὰ—σὲ ὀμορφιά και σὲ μεγαλωσύνη—ἀναμεταξύ «περιβάλλοντος ζωῆς» και Σάμιθ, μὲ ἄλλα λόγια ἀναμεταξύ τῶν «ἐπιφανόμενων» και τῆς τρισημίστης ὀντολογικῆς Πραγματικότητας, τῆς πολυδιάστατης, τῆς ἔξ ἀντικειμένου ὑποστατῆς.

»Ἐνα ἀπ' τὰ πιὸ θεμελιακὰ «κοινὰ γνωρίσματα» και «κοινὰ σημεῖα» ἀνάμεσα στὸ δικὸ μας βιολογικὸ εἶδος και στὶς χιλιάδες ἄλλα γένη ἀπὸ ἔλλογες ἔμβριες ὑπάρξεις πάνω σὲ μύριες σφαῖρες τοῦρανοῦ εἶναι, κατὰ τὸν Dienach, και ή κοινὴ αὐτὴ «κατάβαθη αἰτία» τῆς κάθε ὑψηλῆς «πνευματικῆς προσφορᾶς» και γενικώτερα τῆς κάθε δημιουργικῆς πνοῆς γιὰ πολιτιστικά ἐπιτεύγματα: Ἡ ἀνικανοποίητη «δίψα πνεύματος και ψυχῆς», ή «νοσταλγία» τοῦ Σάμιθ. Κι ἄς μὴ τὸ νιώθουμε πάντα. "Ἄς μὴν εἶναι κάτι συνειδητὸ.

«Πέρα ἀπὸ ἔνα ὀρισμένο στάδιο ἐξέλιξης "ψυχικοῦ και πνευματικοῦ βίου" ἀρχινάει, λέει, κείνη και ἐμφανίζεται προσταχτικὴ, ἀκατανίκητη, ἀσίγαστη. Οἱ μορφές ἐνόργανης ὕλης μπορεῖ ἐκεῖ νὰ παραλλάσσουνε πολὺ ἀπ' τὶς δικές μας, ἀνάλογα μὲ τοὺς ὀρους ποὺ διέπουνε τὴν ἐμφάνιση και τὴν ἀνέλιξη τῆς ζωῆς στὶς πολὺ μακρινὲς κείνες σφαῖρες. "Ἄν ὀμως ἔχη λάχει στάλήθεια και σὲ κείνους ὁ «θεϊκὸς σπινθήρας», ἂν ἔχουνε μέσα τους κάτι ἀπ' αὐτὸ ποὺ τοῦ

Χρωστάμε ἑμεῖς ἐδῶ τὴ νόηση καὶ τὸν ὀρθολογισμό καὶ τὸ συναίσθημα, δὲ γίνεται διαφορετικά, παρὰ νὰ προσεγγίζουμε τὰ γένη μας σὲ κάθε τι πού ἔχει συνάφεια μὲ τὰ ὑψηλότερα πνευματικά πεδία: Κάτι ἀντίστοιχο μὲ τὴ δική μας ἄσβεστη δίψα τῆς ἔρευνας καὶ τῆς γνώσης θεὸ νὰ ὑπάρχει, κάτι ἀντίστοιχο μὲ τὶς δικές μας “ἀνησυχίες τῆς καρδιάς”. Κάτι παρόμοιο μὲ τὴν ἀβάσταγὴ μας ροπή γιὰ τὸ ἄφθαρτο καὶ τὸ αἰώνιο, μὲ τὴν ἔμφυτη θερμὴ συναισθηματικὴ μας ἔλξη πρὸς μιᾶς ἀδιάνγνωστης ὑφῆς ὑπέρτατη Ὑπαρξη καὶ μὲ τὴν ἄδολη πίστη μας σὲ “ἀνώτερες δυνάμεις”. Κάτι ἀντίστοιχο μὲ τοῦ δικοῦ μας μεγάλου καλλιτέχνη τὴν προσταχτικὴ ἐσωτερικὴ φωνή, τὴν ἀφευκτὴ ψυχικὴ ροπή νὰ δώσῃ ὀρατὴ μορφή στὸ ἰδανικὸ τῆς Ὁμορφιάς, νὰ χαρίσῃ στὸ ἔργο χρονικὴ παρέκταση, πέρ’ ἀπ’ τὴ βιολογικὴ μοῖρα τοῦ μοντέλου, νὰ «νικήσῃ» τὸ χρόνο καὶ τὸ νόμο τῆς φθορᾶς». Κι εἶναι, λέει περαίνοντας ὁ Ντίναχ, εἶναι κοινὴ ἡ κατάβαθ, ἡ «ριζικὴ» αἰτία ὄλων κείνων τῶν πολιτισμῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν τους πραγματοποιήσεων: Εἶναι ἡ «δίψα πνεύματος καὶ ψυχῆς γιὰ τὸ Σάμιθ».

»Τὸ κοινὸ αὐτὸ γνώρισμα ἔχει κατὰ τὸν Ντίναχ, ἐξὸν ἀπ’ τὴν πρωταρχικῆς σημασίας βαρύτητα τῆς κοινῆς «αἰτίας» καὶ ἐπίσης καὶ τοῦ κοινοῦ «σκοποῦ»—«ἡ ἀποστολὴ τοῦ κάθε γένους ἐπάνω σὲ κάθε σφαῖρα, τὸ χρέος πού τοῦ ἔχει τάξει ἡ Μοῖρα, εἶναι νὰ ὑψώσῃ ὅσο γίνεται ὠραιότερο κι’ ἐντελέστερο καὶ ὑψηλότερο καὶ πληρέστερο τὸ πνευματικὸ οἰκοδόμημα τοῦ δικοῦ του πολιτισμοῦ» γράφει—ἔχει καὶ τὴ βαρύτητα τῆς χρονικῆς διάρκειας κι’ ἀκόμα καὶ τοῦ κύρους (Geltung) σὲ ἀπέραντο εὖρος κοσμικοῦ χώρου. Τὸ κοινὸ αὐτὸ γνώρισμα βαρύνει πολὺ περισσότερο ἀπ’ τὰ ἱστορικῶς πραγματοποιούμενα κάθε φορὰ πολιτιστικὰ ἐπιτεύγματα αὐτὰ καθαυτά. Οἱ πολιτισμοὶ ἐρχονται, λέει, καὶ παρέρχονται. Ἡ κατάβαθ ὅμως Πηγὴ τους μένει αἰώνια κι’ ἀναλλοίωτη.

»Ὁ μεγάλος αἰσθητικὸς πολιτισμὸς τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, οἱ χιλιάδες τγάγάματα καὶ οἱ ναοὶ στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Κόρινθο, τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο κοινῆς αἰσθητικῆς συνείδησης κείνα τὰ χρόνια στὰ πλαίσια τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, πού καθιστοῦσε ἐσωτερικὴ ἀνάγκη γιὰ τὸν ἄνθρωπο νὰ ζῆ μέσα σ’ ἓνα τέτοιο περιβάλλον ὁμορφιάς, ἦρθε καὶ πέρασε. Ἡ «Αἰτία» ὅμως μένει. Κι’ ἡ δίψα κείνη τῆς ψυχῆς, ἡ «νοσταλγία τοῦ Σάμιθ», θὰ δημιουργήσῃ, λέει, κάτι καινούργιο—ποτὲ ἐντελῶς τὸ ἴδιο, κάτι καινούργιο μὲ «πρωτότυπα» στοιχεῖα—ὅπως κι’ ἔγινε, ἀλήθεια, τὸ νέο μεγάλο θαῦμα τῆς δημιουργίας στὴ μουσικὴ σύνθεση στὴν κεντρικὴ Εὐρώπη, στὸν δικὸ μας 19ο αἰῶνα, τὸ ἀξιολογικὸ ἀντίστοιχο μὲ τὸ «ἑλληνικὸ θαῦμα» τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς.

»Οἱ ἀνακαλύψεις στοὺς νόμους πού διέπουν τὸ φυσικὸ σύμπαν διαδέχονται ἢ μιὰ τὴν ἄλλη, καὶ ἡ ὀλοένα «νέα» οὐράνια μηχανικὴ καταδειχνεῖ ἐσφαλμένες τὶς διδαχῆς τῆς κάθε φορὰ παλαιότερης. Ἡ «Αἰτία» ὅμως μένει. Εἶναι ἡ «δίψα πνεύματος καὶ ψυχῆς», ἡ νοσταλγία τοῦ Σάμιθ, πού ἐκδηλώνεται σὲ τοῦτο τὸν τομέα μὲ τὴν μορφή τῆς λαχτάρας κείνης τῆς ἔρευνας πού τιμᾷ τὸ γένος μας, τῆς πνευματικῆς μας κείνης ἔφεσης κι’ ἀκατανίκητης ροπῆς κάτι περισσότερο κάθε φορὰ νὰ δοῦμε, κάτι ὀρθότερο κάθε φορὰ ν’ ἀπο-

καλύψουμε απ' τὸ μεγάλο Μυστικὸ πού μᾶς περιστοιχίζει. Ν' ἀποσπάσουμε απ' τὴ φύση τὰ μυστικά της, νὰ διαγνώσουμε τοὺς νόμους πού τὴ διέπουνε.

»Οἱ ἐπὶ μέρους θετικές θρησκείες μὲ τὰ δόγματά τους καὶ μὲ τὴν πλοκὴ τῶν περιστατικῶν τῆς ἱερῆς ἱστορίας τους καὶ μὲ τὶς διδασχές τους καὶ μὲ τοὺς τύπους τῆς λατρείας τους, ἔρχονται καὶ παρέρχονται καὶ παραλλάσσουνε ἀνάλογα μὲ τοὺς τόπους καὶ μὲ τὶς σφαῖρες καὶ μὲ τὶς ἐποχές. Ἡ κατάβαθὴ ἀνάλογα μὲ τοὺς τόπους καὶ μὲ τὶς σφαῖρες καὶ μὲ τὶς ἐποχές. Ἡ κατάβαθὴ ὁμως «Αἰτία» τους μένει. Σ' αὐτὸν τὸν τομέα ἢ ἐν λόγῳ Αἰτία ἐκδηλώνεται μὲ τὸ συναίσθημα τῆς θρησκευτικότητας, πού εἶναι μιὰ ἀβάσταγὴ «ἀνάγκη ψυχῆς», τόσο γιὰ τὴ δική μας ἀνθρωπότητα, ὅσο καὶ γιὰ κάθε ἄξιο γένος ἀπὸ ἔλλογες καὶ συναισθηματικές ἐμβιες ὑπάρξεις σ' ἄλλες σφαῖρες.

»Οἱ συγκεκριμένες μορφές πού παίρουνε κάθε τόσο τὰ ὑψηλὰ ιδεώδη, οἱ «αἰώνιες ἠθικές ἀξίες» κι' ἀξίες πνευματικοῦ βίου, ἔρχονται καὶ παρέρχονται. Ἡ κατάβαθὴ ὁμως Αἰτία τους μένει. Ἡ ἀπήχηση πού ἔχουνε στὸν ψυχικό μας κόσμον εἶναι ἀνεξάρτητὴ ἀπ' τὴν καθεμιὰ ἐφήμερὴ μορφή. Κεῖνη—ἢ Αἰτία—δὲν παραλλάζει. Καὶ κάθε φορὰ εἶναι τὸ ἴδιο ἔντονη ἢ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη, τὸ ἴδιο ἔντονον τὸ συναίσθημα λατρείας καὶ ὁ συγκλονισμὸς καὶ ἡ ἀγωνιστικὴ διάθεση, τὸ ἴδιο ἀκράτητοι οἱ ἐνθουσιασμοί. Καὶ καμιὰ θυσία δὲ φαίνεται πάρα πολὺ ἀκριβὴ γιὰ χάρη τους, ἄσχετα μὲ τὴν εἰδικώτερη κάθε φορὰ μορφή τοῦ καθενὸς ἀπ' τὰ μεγάλα κεῖνα ἰδανικά.

»Κεῖνη ἢ κατάβαθὴ Αἰτία—ἢ μόνη πού δὲν ἀλλάζει—εἶναι κατὰ τὸν Ντιναχ ἢ «δίψα πνεύματος καὶ ψυχῆς» γιὰ τὸ Σάμιθ. Καὶ τὸ θεωρεῖ αὐτὸ τὸ τελευταῖο ὡς κάτι παρεμφερὲς μὲ τὸ καντιανὸ «das Ding an sich» σὰν λεκτικὴ ἔκφραση. Ἀλλὰ σὰν οὐσία «τὸ συνολικὰ Ὑπαρκτὸ ἐξ ἀντικειμένου», «τὸ σύνολο τοῦ εἶναι στὴ βαθύτερὴ του οὐσία», ἀνεξάρτητὰ ἀπ' τὶς πεπερασμένες γνωστικές ἰκανότητες—τὶς δυναμικότητες γνώσεως—πού διαθέτουνε κάθε φορὰ τὰ ἐπὶ μέρους γένη καὶ εἶδη βιολογικῶν ὄντων, πάνω στὰ ἑκατομῦρια τὶς κατοικούμενες σφαῖρες τούρανου.

»Ἡ ἐνίσχυση καὶ ἡ ἐνεργοποίηση τούτων ἢ ἐκείνων τῶν ἐμφυτων στὸν ἄνθρωπον πνευματικῶν ἰκανοτήτων, ἂν ἤθελε γενεὴ σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ σὲ ἐπαρκῆ χρονικὴ διάρκειά («αὐτοκαλλιέργεια, μὲ πίστη, μὲ ἐμμονή») θὰ μποροῦσε κατὰ τὸν Dienach νὰ ἀσκήσῃ ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση στὶς μορφές πνευματικῆς ζωῆς καὶ γενικώτερα πολιτιστικοῦ βίου γιὰ πολὺμακρά χρονικὰ διαστήματα καὶ νὰ διαμορφώσῃ σιγά-σιγά ἕναν ἰδιότυπον ἐκάστοτε πολιτισμὸν, μὲ δική του θάλεγε κανένας χωριστὴ σφραγίδα. Ὅπως ἡ μακρινὴ κείνη ἐποχὴ πολιτισμοῦ, πού ὁ ἴδιος ἀφηγεῖται—πού τὴν «εἶδε», λέει, καὶ τὴν «ἔζησε» γιὰ ὅσους τὸν πιστεύουμε—ἔχει δική της ξεχωριστὴ χροιά, ὀφειλόμενη στὸ νίμπελβιρχ καὶ στὸ βολκικὸ πνευματικὸ κήρυγμα, στὸν «βολκικὸ εὐαγγελισμόν», καθὼς ἀνιστορεῖ στὰ χειρόγραφα του, καὶ σὲ ἄλλους χίλιους-δυὸ παράγοντες, πού σὰν αὐτόπτης τοὺς ἐκθέτει στὸ κείμενον τοῦ «Ἡμερολογίου» του, ἔτσι καὶ στὰ πρὶν ἀπὸ μᾶς χρόνια, ἀρχινώντας ἀπ' τὴν ἀρχαία ἱστορία: Ἡ κάθε χωριστὴ περίοδος πολιτισμοῦ ἔχει νὰ δεῖξῃ δικὴ της χαρακτηριστικῆρα, ἀνάλογο μὲ τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα πού ἐπικρατοῦσαν σ' αὐτή, πού κι' αὐτὰ τὰ τελευταῖα ὠφείλονταν, λέει, κατὰ μέγιστον μέρος στὴν ἐντο-

νώτερη και βαθύτερη καλλιέργεια ώρισμένων κάθε φορά πνευματικών ίκανοτήτων του ανθρώπου.

»Ο άρχαίος σινικός π.χ. πολιτισμός, μονολιθικός και άπομονωμένος, είχε για κυριώτερο διακριτικό του γνώρισμα την ύπερβολική προσήλωση στην παράδοση. Ο αίγυπτιακός της έποχής των φαραών και του ίερατείου, είχε στρέψει το πνεύμα του και κάθε του μέριμνα προς τη μεταθανάτια ύπαρξη. Ο άρχαίος πολιτισμός των Ιουδαίων, όπως κι' άργότερα ο ίσλαμικός πολιτισμός, είχαν ο καθένας στον καιρό του, έκδηλο θρησκευτικό χαρακτήρα. Ο έλληνικός της κλασικής άρχαιότητας ήταν η λατρεία του φυσικού κάλλους—ένas πολιτισμός με το αίσθημα του μέτρου, του ώραίου, ένas πολιτισμός καλλιτεχνικός κι' αισθητικός προπάντων—έμποτισμένος και με άπαράμιλλα πνευματικά στοιχεία, χάρη στο σωκρατικό κήρυγμα, με την αυτοπειθαρχία, το ήθος, την άρετή, τον άλληλοσεβασμό και με τις άσύγκριτες επίσης άρχές και πεποιθήσεις της πλατωνικής ιδεοκρατίας.

»Ο πολιτισμός της Ιταλικής Αναγεννήσεως είχε για χαρακτηριστικά του γνωρίσματα την άναβίωση των κλασικών κειμένων, την πνευματική δίψα για έλεύθερο στοχασμό, την έξύψωση της αισθητικής συνείδησης και την καλλιτεχνική δημιουργία, με θέματα ίδίως παρμένα άπ' την χριστιανική παράδοση. Ο γερμανικός πολιτισμός του 19ου δημιούργησε ένα όλάκερο σύμπαν στους κόσμους της άρμονίας κι' έφερε έξ άλλου στην Εύρώπη μιá δίχως προηγούμενο ανάπτυξη και άκμή της έπιστημονικής διανόησης και του φιλοσοφικού στοχασμού.

»Και γενικώτερα, μέσα στα πλαίσια των χιλιόχρονων γυρισμάτων του τροχού της ίστορίας, άλλοτε επικρατεί το θετικό πνεύμα, οι ύλιστικές αντίληψεις και η νοοτροπία της «έρευνας» και της «παρατήρησης» και του «πειραματισμού» των φυσικών έπιστημών—ή «παντοδυναμία του έργαστήριου»—άλλοτε η αισθητική συνείδηση και το αίσθημα του ώραίου, η ανάπτυξη δηλαδή του καλαισθητικού συναισθήματος, άλλοτε πάλι οι κατακτήσεις της τεχνικής και οι άνέσεις και η μαζική παραγωγή τυποποιημένων βιομηχανικών προϊόντων (έκλαίκευση των έφαρμογών των έφευρέσεων, εύμαρεια ύλική και δημοκρατικοποίηση των άνέσεων), άλλοτε ο φανατισμός και η μισαλλοδοξία και η ιδεολογική έμπάθεια σε πνευματικά η πολιτικά κηρύγματα, η άκόμα και σε θρησκευτικά—παλαιότερα—κι' άλλοτε πάλι η πνευματοκρατία στη διανόηση και σε κάθε έκδήλωση κοινωνικού βίου.

»Μιá ένδεχόμενη μ ο ν ο μ ε ρ ή σ ένίσχυση των νοητικών λειτουργιών—της διάνοιας μόνο, χωρίς το συναίσθημα—θα μπορούσε, λείι κάπου ο Ντίναχ, να δημιουργήση στο πέραςμα των χιλιόχρονων μιá φυλή ύλικά πανίσχυρη, με τεχνολογικά έπιτεύγματα άπίθανα, με μιá έξοχη πρόοδο στις φυσικές έπιστήμες και στις τεχνικές τους έφαρμογές, με την άποκλειστική σφραγίδα μιās τέτοιας μονόπλευρης άνόδου, μιá φυλή δηλαδή «βάρβαρη» άπ' την πλευρά της έσωτερικής καλλιέργειας, δίχως ήμερότητα ήθους, χωρίς «έσωτερικό» πολιτισμό, μ' ένα χαϊνον κενό σε ψυχή, σε ήθικες άξίες, σε συναίσθημα.

»Οι αντίστροφοι πάλι δρόμοι οδηγούνε άλλοι: Η χρονική π.χ. περίοδος

τοῦ ρομαντισμοῦ στή δυτική Εὐρώπη εἶχε δώσει τις τρεῖς—τέσσερις πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου πρωταρχική θέση στά συναισθήματα. Ἐκεῖνα ἦταν τὸ κυριώτερο κίνητρο δημιουργικῆς πνοῆς, ὄχι μονάχα στή λογοτεχνία, στή λυρική ποίηση, στή ζωγραφική καὶ στή γλυπτική, ἀλλὰ καὶ στή μουσική σύνθεση καὶ στὸ φιλοσοφικὸ στοχασμὸ καὶ στή μεταφυσική πίστη, ἀκόμα καὶ στήν πορεία τοῦ πολιτικοῦ βίου καὶ στὶς ἀξιολογικὲς πεποιθήσεις καὶ στά ρεύματα ἰδεῶν καὶ στὸ ξεκίνημα γιὰ κοινωνικὲς ἀναμορφώσεις καὶ στοὺς ἐνθουσιασμούς καὶ στά ὑψηλὰ ἰδεώδη καὶ στά ἦθη καὶ στήν κοινωνική ἐν γένει ζωὴ—σὲ κάθε σχεδὸν σφαῖρα πολιτιστικῶν ἐνεργημάτων. Αὐθορμητισμὸς καὶ συγκινησεις ἐνέπνευαν στοὺς καλλιτέχνες δημιουργοὺς καὶ στοὺς ποιητὲς ἔργα μὲ ἀπαράμιλλη αἰσθητική πνοή, μὲ τὸ στοιχεῖο τοῦ «θαυμαστοῦ», τοῦ «μυθικοῦ», καὶ τοὺς ἔκαναν νὰ καταφρονοῦνε καὶ νὰ ἀποτινάσσουνε τοὺς παλιούς «κανόνες τῆς τεχνικῆς». Ἀπέναντι στὶς καθιερωμένες λογικὲς μορφές, σὲ κάθε τομέα πνευματικῆς δημιουργίας, τὸ θυμικὸ ὑπερτεροῦσε σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἡ ὕλική γύρω πραγματικότητα παραμεριζόταν καὶ παραγνωριζόταν, ὑποχωρώντας ἀντίκρου στά αἰσθήματα καὶ στή φαντασία. Ὑπέρλογη ἀντίληψη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ γιὰ τὸν κόσμον ἐπικρατοῦσε παντοῦ, σὲ κάθε σχεδὸν σφαῖρα ἐπιστητοῦ καὶ σὲ κάθε κλάδο ἐπιτευγμάτων.

»Κι ἄλλης λογιῆς πνευματικῆς «πορεῖες» καὶ «κατευθύνσεις» θέτει σὰν ὑποθέσεις ὁ Ντίνιαχ: Ὁ δυτικός, ὡς ποῦμε, ἄνθρωπος, ἔχει, λέει, ὀλότελα περιφρονήσει τὸ βαθυστόχαστο μυστικιστικὸ πνεῦμα τῆς Ἀνατολῆς. Μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ βάση οἱ Ἰνδοὶ π.χ. εἶχανε ὡς τὸν 19ο αἰώνα ἀναπτύξει ἕναν ἰδιότυπο «δικό τους» πανάρχαιο πνευματικὸ πολιτισμὸ. Μέσα στά πλαίσια μιᾶς ζωῆς ὕλικά λιτότατης καὶ μιᾶς ἀγροτικῆς ἀποκλειστικῆς οἰκονομίας, καταφρονώντας κάθε προσπάθεια γιὰ «ἄνοδο» κι' ἀγνοώντας τὰ ἐπιτεύγματα τῆς θετικῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς τεχνικῆς, οἱ βαθιὰ φιλοσοφημένες κείνες θρησκείου-σες φυλὲς εἶχανε στρέψει τὸ πνεῦμα τους στὸν Βράχμα καὶ στή διδαχὴ του, πασκίζοντας νὰ ἐγκολπωθοῦνε καὶ νὰ πραγματοποιήσουνε τὴ συγχώνευση τῆς ἀτομικότητος τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ παντός, τὴ συνταύτιση τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς πρὸς τὸ «Ἕνα καὶ πᾶν».

»Ὅπως ἐπίσης ἄλλης μορφῆς πολιτισμὸ, ἕναν ὀλάκερο πολιτισμὸ, μὲ δική του «σφραγίδα», θε νὰ μπορούσε, λέει, νὰ διαμορφώσει ἢ ἐντατικὴ καὶ κάπως μονομερῆς καλλιέργεια τοῦ ἀνθρώπινου ψυχοδυναμισμού—ἂν ἤθελε γενῆ σὲ μεγάλη ἔκταση καὶ σὲ ἀξιόλογη χρονικὴ διάρκεια—μὲ τὴν τηλεπάθεια, τὴν ἀνάγνωση καὶ τὴ μεταβίβαση σκέψεως, τὴν πρόγνωση καὶ τὴν πρόρρηση μελλοντικῶν περιστατικῶν, τὴν πέρα ἀπ' τὶς αἰσθήσεις ἀντίληψη, τὴν ἐξ ἀποστάσεως ἐπίκληση κλπ., μέσα σὲ μιὰ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ἐντελῶς διαφορετικὴ ἀπ' τὴ δική μας, μέσα σ' ἕνα «ἐξασυλωμένο» περιβάλλον κοινωνικῆς συμβίωσης, ὅπου θε νὰ παρατηροῦσε κανένας μιὰ αἰσθητὴ πτώση στὸ θετικὸ πνεῦμα καὶ στὸν ὀρθὸ λόγο, ὅπως ἐπίσης καὶ στήν πραγματιστικὴ κρίση καὶ γενικώτερα στὸν ὕλικὸ βίον, ἀκόμα καὶ στήν πίστη στά δεδομένα τῶν γνωστῶν μας αἰσθήσεων, στήν ἐμπειρία τῆς ὕλικῆς καὶ «πραγματικῆς» γύρω μας ζωῆς.

»Όπως κι ἂν εἶναι, ὁ Ντίναχ ἀποδοκιμάζει ὅποιαδήποτε μονομέρεια στὴν πολιτιστικὴ πορεία. Καταδικάζει δηλαδὴ τὴν κάθε ὑπερβολὴ πρὸς ὅποιαδήποτε κατεύθυνση ἀποκλειστικὴ καὶ μονόπλευρη, πού θὰ εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ ἀποδυναμώσῃ ὀρισμένους τομεῖς ἀνθρωπίνων ἱκανοτήτων. Οἱ ἀληθινὰ ὑψηλοὶ «σκοποὶ πολιτισμοῦ», οἱ ἀξιώτερες τελολογικὲς ἀπόψεις, συναρτῶνται σύμφωνα μ' αὐτὴ του τὴν ἐκδοχὴ μὲ μιὰ παράλληλη κι' ἰσόρροπη κι' ἀρμονικὴ καὶ περίπου ἰσοδύναμη καλλιέργεια κι' ἀνάπτυξη τῶν καλλιτέρων δυνατοτήτων τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν ὑψηλοτέρων του ἀξιολογικῶν ροπῶν. Ἡ προοπτικὴ του ἀγκαλιάζει τὴν ἐπικράτηση—ὅσο εἶναι μπορετὸ—ἀνώτερων ἰδεωδῶν, τὴ βίωση τῶν ἀπαράμιλλων πνευματικῶν καὶ συναισθηματικῶν θησαυρῶν πού ἐμπεριέχονται στὸ ἀληθινὸ καὶ βαθύτερο πνεῦμα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τὴν ὅσο γίνεται πραγμάτωση τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς ἐλευθερίας, στὸν κσινωνικὸ βίον, ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς τῆς οἰκουμένης. Καὶ μάλιστα τὰ δύο τελευταῖα αὐτὰ ἰδεώδη, τὸν ἀνθρωπισμὸ καὶ τὴν ἐλευθερίαν, τὰ θεωρεῖ σὰν τὰ πιὸ ὑψηλὰ ἀπ' ὅσα θὰ μπορούσε κανένας ν' ἀβρῆ μέσα στὸ σύστημα ἠθικῶν ἀξιῶν πού ἔχουνε διαπλάσει στὰ πλαίσια τοῦδουτικοῦ μας πολιτισμοῦ—μὲ κείνη τὴ θαυμαστὴ τους σύζευξη, μὲ τὸν ἀσύγκριτο κείνο τους ὑμέναιο—ἡ κλασσικὴ παιδεία, ὁ οὐμανισμὸς καὶ ἡ χριστιανικὴ παράδοση.

9. Τὸ «Προεισαγωγικὸ καὶ κριτικὸ σημεῖωμα» (τέλος). Στὴ διάρκειαν τῆς τετραετίας τῆς γερμανικῆς κατοχῆς

»Στὴ διάρκειαν τῆς τετραετίας τῆς γερμανικῆς «κατοχῆς»—ὑπῆρχαν ἀκόμα ἀτόφια τὰ χειρόγραφα τοῦ Dienach ὡς τὰ Δεκεμβριανὰ κι' ὡς τὶς μέρες τῆς καταφυγῆς μου σὲ φιλικὸ σπίτι, στὴν ὁδὸν Θησέως, τὴν παραμονὴ τῶν Χριστουγέννων τοῦ 1944—τέσσερα πρόσωπα εἶχανε διαβάσει στὸ πρωτότυπο τὰ δύο «Τετράδια» καὶ τὸ «Ἡμερολόγιο»: Ἕνας σεβαστὸς τότε φίλος καὶ συνάδελφος Μακεδόνας, πολὺ μορφωμένος, πού ἡ προσφιλέστερή του ἐνασχόληση ἦτανε, θυμοῦμαι ἀπὸ παλιά, ἡ ἀνάμιξή του στὴν τεκτονικὴ καὶ στὴ θεοσοφικὴ κίνηση—εἶχε ὑψηλὸ βαθμὸ στὸν τεκτονισμὸ—ἕνας καθηγητῆς τῆς θεολογίας ὀνομαστὸς στὸν καιρὸ του καὶ δύο Γερμανοὶ φίλοι τοῦ τελευταίου, πατέρας καὶ γιου, καθηγητῆς τῆς ἱστορίας ὁ πατέρας μὲ ἰδέες φιλελεύθερες, καὶ νεαρὸς ἑφεδρὸς ἀξιωματικὸς τοῦ στρατοῦ κατοχῆς ὁ γιου, μὲ ἐντονὴ ἀντιπάθεια μεσ' στὴν ψυχὴ του γιὰ τοὺς χιτλερικοὺς, πού δὲν εἶχε διστάσει καὶ νὰ μοῦ τὴν ἐκφράσει.

»Ὁ καθένας τους εἶχε κρατήσει γιὰ κάμποσες ἐβδομάδες καὶ γιὰ μῆνες τὰ ἴδια τὰ χαρτιὰ τοῦ Ντίναχ καὶ τὰ εἶχε διαβάσει ὡς τὸ τέλος. Οἱ ἐντυπώσεις ὁμοῦ τοῦ καθενὸς τους ἀπ' τὰ χειρόγραφα ἦτανε διαφορετικὲς.

»Ὁ Γερμανὸς καθηγητῆς τῆς ἱστορίας μοῦ εἶπε, ἐπιστρέφοντάς μου τὰ χαρτιὰ, πὼς δὲν ἦτανε ὁ Dienach ἕνας μικρὸς ἐκπαιδευτικὸς μὲ μέτρια μόρφωση, καθὼς ἐγὼ τότε θαρροῦσα. Ἦτανε, λέει, μιὰ μεγάλη φυσιογνωμία τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πνεύματος, ἕνας ἀληθινὸς πνευματικὸς ἡγέτης τῆς λευκῆς

φυλής, ένας προφήτης ένθεος, πού τόν εμπνέει ή αγάπη και ή δίψα νά συντελέση στήν επίβίωση τού δυτικού πολιτισμού, πού προλέγει τόν «κίτρινο κίνδυνο» και τούς φοβερούς πολέμους τού 23ου αιώνα, πού καλεῖ τούς εὐρωπαίους νά έμποτισθοῦνε τήν ανάγκη μιᾶς ένιαίας ένθικῆς συνειδησης και μιᾶς πολιτικῆς καινότητας πανευρωπαϊκῆς. Στήν περίπτωση τού Dienach, μού εἶπε ὁ Γερμανός Ιστορικός, έπαναλαμβάνεται ή χρονική ἀλληλουχία ἀναμεταξύ θεωρητικῶν και πραγματοποιιῶν, πού εἶχε γενῆ στίς δυο μεγάλες έπαναστάσεις, τή γαλλική τού 1789 και τή ρωσική τού 1917. Ὁ Dienach τού 20ου αιώνα εἶναι, λέει, ἀντίκρου στους μεγάλους ἀγωνιστές τῶν έπομένων έκατονταετηρίδων, ἀντίκρου στους πολιτικούς εὐρωπαίους ήγέτες και στους πολεμάρχους τού 23ου, ὁ ιδεολογικός και θεωρητικός των πρόδρομος. Μ' ἄλλα λόγια ὁ,τι πάνω – κάτω ήτανε ὁ Βολταῖρος, ὁ Ρουσσώ, ὁ Montesquieu, οἱ έγκυκλοπαιδιστές κ' οἱ ἄλλοι διανοητές τού 18ου ἀντίκρου στους ρήτορες τῶν συντακτικῶν ένθουσυνελεύσεων και στους στρατιωτικούς ήγέτες τῆς ἀστικῆς τάξης τῆς τελευταίας δεκαετηρίδας τού 18ου αιώνα στή Γαλλία.

– Σεῖς οἱ Ἕλληνες ἔχετε τόν ὄρο «διδάσκαλος τού Γένους», μού εἶπε. Λοιπόν ὁ Dienach εἶναι ένας ἀληθινός διδάσκαλος τού γένους, ἀλλά μέ νόημα διαφορετικό ἀπ' τὸ δικό σας, πολύ εὐρύτερο, μέ νόημα σχετικό μέ τὰ ένθολογικά κι' ἔδαφικά και προπαντός μέ τὰ πολιτιστικά πλαίσια τού δυτικοευρωπαϊκοῦ πνεύματος.

» Ἄλλη κάποια μέρα ὁ Γερμανός καθηγητής θυμοῦμαι πού μού εἶχε πῆ, σέ διαφορετική σειρά σκέψεων :

– Στά χαρτιά τού Dienach βλέπει κανένas νά ξεχωρίζουνε δύο ἀντίθετα τὸ ένα ἀπ' τὸ ἄλλο κεντρικά ρεύματα ιδεῶν: Ἄπ' τή μιὰ μεριά ή φωνή τού 19ου και τῶν κατοπιῶν καιρῶν, τῶν αἰῶνων τῆς ὑλιστικῆς θεωρήσεως τού κόσμου και τῆς ζωῆς, τῶν καιρῶν τῆς τεχνικοκρατίας. Ἄπ' τήν ἄλλη μεριά ή φωνή τῆς «νογιέρε», καθῶς τήν λέει ὁ Dienach (3382 έπ.μ.Χ.). Τὸ σύνθημα τῆς πρώτης εἶναι πῶς ή ὀρθή πραγματιστική ένateνιση τῆς ζωῆς και τού κόσμου και ή θετική γνώση ήρθαν και διαδέχτηκαν τήν ἀνώριμη χρονική περίοδο τῆς ἀφελούς πίστες. Ὁ 19ος μᾶς ἔφερε, λέει, τήν έπιστήμη κ' ἔβαλε τέρμα στίς «θεολογικές προκαταλήψεις» τῶν παλιῶν καιρῶν. Ἡ μέθοδος έρεῦνης στίς φυσικές έπιστήμες μᾶς ὠδήγησε στή γνώση τῶν πραγμάτων, ὅπως ἀληθινά εἶναι. Και καταδείχτηκε ή πραγματική ὑφή τού ἀνθρώπου (ένα βιοχημικό έργαστήριο μέ θαυμαστές μυριόχρονες «κληρονομικές» πνευματικές ικανότητες) και τού κόσμου (τὸ φυσικό σύμπαν μέ τὰ ὑλικά του στοιχεῖα, μέ τήν ὕλη – ένέργεια και μέ τίς δυνάμεις πού αὐτὰ έμπεριέχουνε και μέ τούς «νόμους» τῆς οὐράνιας μηχανικῆς) κι' έγινε φανερό πῶς ὁ ἀνθρωπος, ὠθούμενος ἀπ' τὸ φόβο τού θανάτου κι' ἀπ' τήν πικρῆ έπίγνωση τῆς εφήμερης βιολογικῆς του μοῖρας, εἶχε πλάσει τίς θρησκείες και τὸ Θεό και τὸ ὑπερέραν και τή διάκριση ἀναμεταξύ κακοῦ και καλοῦ και τή μεταθανάτια δικαίωση τῆς ἀρετῆς. Ἡ «νογιέρε» (986 έπ. τῆς «νέας χρονολογίας») τὰ καταδείχνει σφαλερά ὅλα αὐτά-εἶναι, λέει, «κατ' ἀνθρώπον μονάχα». Αὐτὰ εἶναι τὰ ὅσα οἱ πεπερασμένες γνωστικές δυναμικότητες τού ἀνθρώπου – δέκτη ἔχουνε τήν ικανότητα νά συλλά-

βουε. Είναι τὰ ὅσα ὑποπίπτουνε στὴν ἀντίληψη τοῦ συγκεκριμένου τούτου μονάχα βιολογικοῦ εἶδους πάνω σὲ τοῦτον — δῶ τὸν κόκκον ἄμμου τῆς θεϊκῆς ἀμμογιαλιᾶς, ποὺ ἐμπεριέχει χιλιάδες καὶ μυριάδες κατοικούμενες σφαίρες. Οἱ πεποιοθήσεις τῆς «νέας ἐποχῆς» εἶναι ὅτι ἡ ὄντολογικὴ Πραγματικότητα, ἡ ἐξ ἀντικειμένου ὑποστατή, εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὴ. Κι' ἔχει μιὰ τέτοια ὑπερκόσμια κι' ἐξαισία πανεμορφιά καὶ μιὰ τέτοια γνωσιολογικὰ ἀπροσπέλαστη κι' «ἀπίθανη» μεγαλωσύνη, ποὺ ἀντίκρου Της εἶναι κάτι πολὺ μικρὸ — μιὰ ἀπλὴ «πλευρά» Της, μιὰ ἀπλὴ ὄψη Της μονάχα — τὸ φυσικὸ σύμπαν καὶ ἡ ζωὴ στὸ σύνολό της κι ὅλα ὅσα ὑποπίπτουνε στὶς δικές μας ἰκανότητες γνώσεως: στὶς αἰσθήσεις, στὴ νόηση, στὸν ὀρθὸ λόγο κλπ. Ἐντίκρου Της κατεδείχνονται ἀφελὴ καὶ «παιδιάστικα» τὰ ὅσα εἶχανε πῆ οἱ μεγαλύτερες θρησκείες στὸ δογματικὸ τους μέρος καὶ οἱ πιὸ ἀδιαμφισβήτητες «ἀλήθειες» στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες — μετ' ἡ μέθοδο τῆς «θετικῆς» ἔρευνας — καὶ οἱ ὑψηλότερες κοσμοθεωρητικὲς συλλήψεις καὶ οἱ ἀξιώτερες ἐξάρσεις στὴ μεταφυσικὴ πίστη. Κεῖνη εἶναι «Κάτι ἀσύλληπτα μεγάλο».

»Ὁ γυιὸς τοῦ Γερμανοῦ ἱστορικοῦ εἶχε ἄλλες γνώμες, διαφορετικές.

»—Κεντρικὴ ἰδέα τοῦ Dienach εἶναι ἡ συνέχιση τῆς ἀγάπης του μετ' ἡν πεθαμένη, μοῦ εἶπε. Αὐτὴ ἡ τόσο ἔστονη δίψα τῆς ψυχῆς του, αὐτὴ εἶναι ποὺ τὸν ἔκανε νὰ γράψῃ τὸ «Ἡμερολόγιο». Ὁ κρυφὸς του πόθος γιὰ ἕνα τέτοιο ἐνδεχόμενο, ὁ βαθιὰ ἀνθρώπινος θερμὸς καημὸς του, τοῦ ἐφύσησε τὴν πνοὴ νὰ τὰ ἱστορήσῃ ὅλα κείνα. Ἔδωσε ὁ ἴδιος μετ' ἡν πέννα του τὴ χρονικὴ παρέκταση στὴ στενὴ ἀνθρώπινη βιολογικὴ του μοῖρα, ποὺ ἡ ἀληθινὴ ζωὴ τοῦ τὴν ἀρνιόταν. Κι' αὐτὸ γιὰ νὰ γράψῃ τὴν πάρα πέρα ἐκτυλισσόμενη ἱστορία μιᾶς πρόωρα κομμένης μεγάλης ἀγάπης καὶ γιὰ νὰ δώσῃ συνέχεια σ' αὐτὴ. Δὲν τᾶξῃσε πραγματικὰ τὰ ὅσα γράφει. Ὅλα εἶναι «φτιαγμένα ἀπ' τὸν ἴδιο», τεχνητὰ, φανταστικά. Ὁ Dienach εἶναι «ἕνας καθυστερημένος ρομαντικὸς», «ἕνας λυρικός μετ' ἀρκετὲς ψευδαισθήσεις» καὶ μάλιστα «ἕνας ἀρρωστημένος ψυχολογικὸς τύπος», ποὺ ζεῖ μέσα σὲ μιὰ «δικὴ του» πραγματικότητα.

»Ὁ νεαρὸς ἔφεδρος ἀντιχιτλερικός ἀξιωματικὸς τοῦ γερμανικοῦ στρατοῦ κατοχῆς μοῦ γύρευε ὑστερότερα νὰ τοῦ ὀρκιστῶ πὼς τὰ χαρτιὰ κείνα ἦτανε αὐθεντικά καὶ πὼς ὁ Ντίναχ ἦτανε ὑπαρκτὸ πρόσωπο. Τὸ ἔκανα εὐχαρίστως, γιατί' ἤξερα καλὰ πὼς εἶναι ἀλήθεια. Καθόμουν καὶ τὸν ψυχολογοῦσα — τὸ περιεχόμενο τοῦ «Ἡμερολογίου» τὸν εἶχε ἐνθουσιάσει, τὸν εἶχε κυριολεκτικὰ κατασυγκινήσει. Μποροῦσε κανένας νὰ μιλήῃ ἐλεύθερα μαζί του, ἦτανε ἕνας εἰλικρινὴς ἀνθρωπιστὴς καὶ ἰδεολογικὰ τὸν νιώθαμε μεῖς οἱ Ἕλληνες ὄχι ἐντελῶς ξένο.

»—Κείνος δὲν ὑπάρχει πιά, μοῦ εἶπε σὲ ἄλλη στροφῆ τῆς κουβέντας. Μὰ πόσο εἶναι θαυμαστὸ ποὺ ἡ σκέψη του ἔχει ἐπιζήσει μέσα σὲ τοῦτα τοῦ τὰ χαρτιὰ...

»Μοῦ ὡμολόγησε πὼς κάμποσα κομμάτια τοῦ «Ἡμερολογίου» τοῦχαν φέρει δάκρυα στὰ μάτια.

—Εἶσαι σίγουρος πὼς μονάχα ἡ μητέρα του ἦτανε αὐστριακὴ; μετ' ἡ

ρησε ύστερότερα. Ἡ προσωπική μου γνώμη εἶναι πὼς ἦτανε κι' ἀπὸ πατέρα αὐστριακὸς καὶ πὼς εἶχε πάρει μέρος στὸν πρῶτο παγκόσμιον πόλεμον. Δὲν ἔχει καμμιά σχέση μετὰ τὴ Ζυρίχη κι' ἄδικα θὰ ψάξης ἐκεῖ, ὅταν ἡ Εὐρώπη θὰ εἰρηνέψῃ. Ἦτανε αὐστριακὸς καὶ καθολικὸς καὶ εἶχε ζήσει τὴ φρίκη τοῦ πολέμου τοῦ 1914.

»Ἄνοιξε καὶ μοῦ ἔδειξε στὸ «Πρῶτο Τετράδιον» τὴ φράση ποὺ γράφει γιὰ τὸν πάτερ Ἰάκωβον πὼς «εἶχε βγεῖ περίπατον μαζί με δυὸ ἱερεῖς προτεστάντες» στὴν ἡμερομηνία 14 Αὐγούστου 1922, στὴν ἀρχή. Κ' ὕστερα ἄνοιξε ξανά καὶ μοῦ ἔδειξε τὴν ἄλλη φράση στὸ «Σελίδες Ἡμερολογίου», στὸ τέλος τῆς ἡμερομηνίας 12 — V II: «Πόσο θὲ νάμουνα εὐτυχισμένος, νάχω ἀπαλλαχτῆ ἀπὸ κάθε αἴσθημα ἀηδίας καὶ ντροπῆς, μακρὰ ἀπ' τὴ μυρωδιά τοῦ ὑπερίτη», ἐκεῖ ποὺ ἔχω βάλει τώρα στὴ μετάφραση τὸν τίτλον — κεφαλίδα στὶς σελίδες «Στὰ περίχωρα τῆς Κοιλιάδας τῶν Ρόδων».

»—Ἦτανε καθολικὸς κι' ἀπὸ πατέρα Γερμανὸς ἢ Αὐστριακὸς, συνέχισε ὁ συνομιλητής μου. Εἶχε ἓνα πλέγμα ἐνοχῆς, ἀδικαιολόγητο ἄλλως τε γιὰ τὴν δική του περίπτωσιν τὴν προσωπική. Πολὺ πιθανὸν νάχε λάβει μέρος στὸν πόλεμον. Ἦτανε ἓνας ὑπερευαίσθητος. Εἶχε τὸ «κόμπλεξ ἐνοχῆς τοῦ λαοῦ του» τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς. Σὲ πολλὰ σημεῖα τῶν χαρτιῶν του κάνει κυριολεκτικὰ ἀντιπολεμικὴ λογοτεχνία. Δὲν ἦταν Ἑλβετός. Σοῦ εἶχε κρύψει τὸν ἀληθινὸν ἑαυτὸν καὶ πιθανώτατα καὶ τὸ ἀληθινὸν του ὄνομα. Κι' αὐτὸ στὴν προσπάθειά του «νὰ βρῆ μαθήματα», γιὰτὶ ἤξερε καλὰ πὼς οἱ μισοὶ Ἀθηναῖοι κείνου τὸν καιρὸν — στὰ 1922 καὶ στὰ 1923 — ἦτανε φίλοι τῆς Entente.

»Ὁ Τηνιακὸς πανεπιστημιακὸς καθηγητὴς κι' ἐκλεκτὸς πνευματικὸς ἄνθρωπος κείνου τοῦ καιροῦ ἔβρισκε ἄλλοῦ τὸ κεντρικὸν νόημα τοῦ «Ἡμερολογίου».

»—Τὸ οὐσιωδέστερον σημεῖον στὰ χειρόγραφα τοῦ Ντίναχ, μοῦ εἶπε, εἶναι ἡ προοπτικὴ του πὼς θὰ γενῆ μορετή, ὕστερ' ἀπὸ πολὺν — πολὺν καιρὸν, μὴ λύση ἐξαισία — ἀφάνταστα μεγάλη κι' ἀπίστευτα ὠραία — στὰ μεγάλα μεταφυσικὰ προβλήματα, στὰ προβλήματα τοῦ κόσμου, τοῦ Θεοῦ, τῆς προελεύσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς πορείας του καὶ τῶν τελικῶν τῆς σκοπῶν, τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους τῶν ὄντων, μὴ ἐρμηνεῖα ὑπέροχον στὸ βαθὺ μυστήριον τῆς ζωῆς, μὴ ἀπάντησιν θαυμαστὴν σὲ ὅλα κείνα τὰ «μεγάλαν ἐρωτηματικὰ», ποὺ γιὰ χιλιάδες χρόνια ἡ πνευματικὴ δίψα γι' αὐτὰ ἔχει τυραννήσει τὸν ἄνθρωπον — στοχαστὴ στὶς εὐγενικώτερες κι' ἀξιώτερες ἀτομικὰς καὶ ὁμαδικὰς περιπτώσεις. Μὴ ἐξήγησιν σὲ τέτοιο σημεῖον μεγάλην, ποὺ ὁ ἀνθρώπινος νοῦς «δὲν μπορεῖ γιὰ τὴν ὥραν νὰ συλλάβῃ τὴ μεγαλωσύνην τῆς καὶ τὴν πανεμορφίαν τῆς». Πιστεύει πὼς θὰ γενῆ κάποτε στὸν τομέαν αὐτὸν τῆς καθολικώτερης θεωρήσεως τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς κάτι ἀντίστοιχον μετὰ κείνου ποὺ συνέβηκε στὶς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος στὸν τομέαν τῆς οὐράνιας μηχανικῆς καὶ γενικώτερα τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος. Πὼς θὰ καταδειχθῇ δηλαδὴ ὅτι ἡ ἀληθινή, ἡ ὄντολογικὴ πραγματικότης ὑπερβαίνει σὲ ἀφάνταστο βαθμὸν τὰ ὑψηλότερα ὄνειρα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος, τὶς τολμηρότερες προσδοκίαι τῆς ἀνθρώπινης καρδιάς. Ὁραματίζεται ὁ Ντίναχ πὼς ὅσα θὰ ξέγρουν

κάποτε οί άνθρωποι πάνω σ' αὐτὰ τὰ θέματα, θὰ ἀπέχουν σέ μεγαλωσύνη καὶ σέ πανεμορφιά ἀπ' τὰ ὅσα σήμερα ἡμεῖς γνωρίζουμε, περισσότερο ἀπ' ὅσο ἀπέχει ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα στὰ ζητήματα τοῦ φυσικοῦ σύμπαντος ἀπ' τὴν πρὶν ἀπ' τὸν Εὐδοξο καὶ τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Ἀρίσταρχο καὶ τὸν Ἴππαρχο καὶ τὸν Ἀρχιμήδη ἐποχῇ.

» Ἄλλη μιὰ μέρα θυμοῦμαι πού ὁ ἴδιος μοῦ εἶπε:

»—Ὁ Ντίνιαχ θυμίζει στὴν ἀρχὴ τὸν Οὐίλλιαμ Τζαίημς, τὸν Renan, τὸν Huxley κι' ἄλλους διανοητὲς τῆς κεντρικῆς καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης τοῦ τέλους τοῦ 19ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα, πού φοβοῦνται πὼς ὁ χριστιανισμὸς ἔχει πάψει νὰ ἰκανοποιῇ—ἰδίως στὸ δογματικὸ του μέρος—ἕναν ἀριθμὸ, ὀλοένα μεγαλύτερο, ἀπ' τοὺς σύγχρονους μορφωμένους ἀνθρώπους τοῦ δυτικοῦ κόσμου. Οἱ χριστιανικὲς δοξασίαι δυσκολεύονται ὀλοένα πρὸς πολὺ—λένε οἱ παραπάνω στοχαστὲς—νὰ τελοῦνε σ' ἐπαφὴ μὲ τὰ δεδομένα τῆς ὑπάρξεως, ὅπως ἡ πορεία τοῦ κόσμου καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς γνώσεως μᾶς τὰ ἀποκαλύπτουνε αὐτά, τούτους τοὺς δυὸ τελευταίους αἰῶνες. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα ὅμως οἱ δρόμοι τοὺς χωρίζονται. Ἐνῶ οἱ παραπάνω κρυπτοῦλιστὲς διανοητὲς ἔχουν τὴν τάση νὰ ἀντικαταστήσουνε τὴ θρησκεία μ' ἕναν ἀπεριόριστο θαυμασμὸ πρὸς τὴν θετικὴ ἐπιστήμη κι' ἀκόμα καὶ μὲ τὸν ἐξελικτικὸ οὐμανισμὸ κ' ὑποστηρίζουνε πὼς τίποτα δὲν ὑπάρχει ἀπ' ὅσα λένε οἱ «πάνω ἀπ' τὰ ἐγκόσμια» θρησκείαι καὶ πὼς καιρὸς εἶναι νὰ νιώσῃ ἡ Δύση σὰν θρησκεία τὴν πόρεια καὶ τὴν κατεύθυνση πρὸς τὴν ὅσο γίνεται πληρέστερη ἀνάπτυξη τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἰκανοτήτων τοῦ ἀνθρώπου—πρὸς τὴν ἀρμονικὴ κι' ἐντελέστερη κατὰ τὸ δυνατὸ πραγμάτωση τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ κ' ὠραιότερων του προδιαθέσεων κι' ἀξιολογικῶν του ροπῶν—ὁ Dienach τὸ ἀντίθετο: Πιστεύει ὄχι μονάχα πὼς ὑπάρχουνε οἱ ἀπ' τὸν ἄνθρωπο χαρακτηριζόμενες «μεταφυσικὲς» κι' «ἔξω τοῦ κόσμου τούτου» πραγματικότητες, μὲ καὶ πὼς «τὰ ὅσα ἐξ ἀντικειμένου εἶναι ὑποστατὰ» ἔχουνε μιὰ μεγαλωσύνη καὶ μιὰ πανεμορφιά ἀσύλληπτη ἀπ' τὸν ἄνθρωπο—δέκτη καὶ πὼς στέκουσιν πολὺ ὑψηλότερα καὶ ξεφεύγουν—ἀκριβῶς λόγῳ τῆς «ὑπερκόσμιας» ἐξείσθευσῃς ὑφῆς τους—ἀπ' ὅλα ὅσα ὡς τὰ τώρα μπόρεσαν νὰ ποῦνε οἱ μεγαλύτερες θρησκείαι κ' οἱ ἀξιώτερες φιλοσοφικὲς διδασχῆς κ' οἱ ὑψητετέστερες κοσμοθεωρητικὲς συλλήψεις καὶ γενικώτερα τὰ πρὸς ὑψηλὰ πνευματικὰ κηρύγματα πάνω σὲ τούτῃ τῇ γῆ, σ' ὅλη τὴ χρονικὴ διάρκειά τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Κι' ὀραματίζεται ὁ Ντίνιαχ ἕνα καινούργιο μεγάλο πνευματικὸ κήρυγμα, τὸ «βολκικὸ» κήρυγμα, ὅπως τὸ λέει. Ἐνα πρωτόφανου ὕψους πνευματικὸ κήρυγμα, ἐξείσθευστο καὶ θαυμαστό, πού χωρὶς νὰ θίξῃ στὸ παραμικρὸ καθιερωμένους ἀξίαι τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως στοὺς συναισθηματικούς θησαυρούς καὶ στὴν ἀσύγκριτη ἠθικὴ διδασχὴ τῆς, τείνει ὅμως στὸν τομέα τῶν ὀντολογικῶν νὰ ἀντικαταστήσῃ τὰ γνωστὰ παραδεδεγμένα δόγματα τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ τίς θεολογικὲς του βάσεις μὲ μιὰ πολὺ εὐρύτερη κι' ἀνώτερη καὶ «καθολικώτερη» θεώρηση τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς καθεμιασφαίρας τοῦ Ὑπαρκτοῦ.

»Ο μορφωμένος Μακεδόνας θεόσοφος και σεβαστός μου φίλος είχε άλλη γνώμη, έντελῶς διαφορετική.

»—Έχω άπόλυτη πεποίθηση. μου εΐπε, έπιστρέφοντάς μου τὰ χειρόγραφα, πῶς τὸ «Ἡμερολόγιο» δὲν ἔχει γραφτῆ άπ' τὸν Ντίναχ στὴν Ἀθήνα στὰ 1923—1924. Ἐχει γραφτῆ στὴ βόρεια Ἰταλία καὶ σ' ἄλλες περιοχὲς τῆς Εὐρώπης στὰ 3905 καὶ στὰ 3906 άπ' τὸν Ἀντρέα Νόρθαμ. Ὁ Ἀντρέας Νόρθαμ εἶναι ὁ πραγματικός του συντάκτης. Ἡ προσωπικότητα τοῦ Dienach, ἡ ζωὴ τοῦ Dienach εἶναι μιὰ άπλή «έντονη μνήμη προὔπαρξης», πού κατεῖχε στὴ διάρκεια πολλῶν μηνῶν, σὲ χρονικὴ διάρκεια σχεδὸν ἐνιαύσια, τὴ σκέψη τοῦ Ἀντρέα Νόρθαμ καὶ τὸν συναισθηματικό του κόσμο καὶ γενικά τὸ πνεῦμα του, τὸ λογισμό του δλάκερο. Ὁ Ντίναχ εἶναι «ένας άπλὸς αντιγραφῆς άπό μνήμης». Δὲν ἔκανε ἄλλο παρὰ νὰ γράψῃ «γιὰ δεῦτερη φορά» στὰ 1923—1924, ἔκεινα πού εἶχε γράψῃ «γιὰ πρώτη φορά» ὁ Ἀντρέας Νόρθαμ στὰ 3905 καὶ τὴν ἐπόμενη χρονιά. Ἡ χρονικὴ άντινομία εἶναι «κατ' άνθρωπον» τόσο καθαρῆ, ὥστε φαίνεται άπό πρώτη ὄψη άπίστευτὴ ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία. Θαρρεῖ κανένας πῶς παραλογίζουμαι μ' αὐτὰ πού λέω. Ἀλλὰ μόνο γιὰ τὰ μέτρα τὰ ἀνθρώπινα, μονάχα γιὰ τὶς ἀνθρώπινες δυναμικότητες συλλήψεως, ὑπάρχει ἡ άντινομία αὐτὴ στὴ «ροή» τοῦ χρόνου. Μόνο γιὰ τὰ μέτρα τὰ ἀνθρώπινα, πού ἄλλο τίποτα δὲν μποροῦνε νὰ κατέξουνε παρὰ τὸ νόημα τοῦ εὐθυγραμμισμένου χρόνου, μὲ τὸ χτές, τὸ σήμερα καὶ τὸ αὔριο. Ὑπάρχουνε σπανιώτατες περιπτώσεις, ὅπου τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου δρασκελίζει τοὺς φραγμοὺς κ' ὑπερβαίνει τὰνθρώπινα μέτρα κ' ἔχει τρόπους άντιλήψεως ἔξω άπ' τὶς αἰσθήσεις, ἐπικοινωνία άπό άπόσταση, πρόρρηση μέλλοντος, χίλια δυὸ ἔξω άπ' τοὺς «καθιερωμένους» τύπους πνευματικῶν δυνατοτήτων. Ὁ χρόνος μπορεῖ πολὺ καλὰ νάβῃ στὴν πραγματικότητα — στὴν ἔξ άντικειμένου ὑφῆτου — διαφορετικός άπ' τὶς δικές μας «ἀνθρώπινες» συλλήψεις γι' αὐτόν, τὶς ὑποκειμενικές, τὶς ἀνθρωπομορφικές.

»Ο Μακεδόνας θεόσοφος εἶχε φυσικὰ διατυπώσει τὶς παραπάνω σκέψεις του σὲ άψογὴ καθαρεύουσα, ἐγὼ δμως τὶς μεταφέρω ἐδῶ στὴ δημοτικὴ, γιὰ τὴ δημοτικὴ εἶναι γραμμένο ὀλόκληρο τοῦτο τὸ προεισαγωγικό καὶ κριτικό μου σημείωμα. Ἐκεῖνος εἶχε βοηθηθῆ στὸ διάβασμα τῶν χειρογράφων άπό νεαρὴ γερμανομαθῆ άναγνώστρια, συγγενικό του ἢ φιλικό του πρόσωπο — άν θυμοῦμαι καλά, μοῦχε πεί, θαρρῶ, σπουδάστρια παιδαγωγικῆς άκαδημίας ἡ ἀρχαιολόγῳ — γιὰ τὴ ἦτανε πραγματικά ὁ μόνος ἀνάμεσα στοὺς παραπάνω τέσσερις πού δὲν κατεῖχε στὴν έντέλεια τὴ μητρικὴ γλῶσσα τοῦ Ντίναχ. Εἶχε διαβάσει, λέει, τὰ χειρόγραφα ὄχι σ' ὅλη τους τὴν ἔκταση. Ὅμως μου μίλησε πολὺ γι' αὐτά. Πίστευε πῶς μόνο τὸ «Πρῶτο Τετράδιο» καὶ τὸ «Δεῦτερο Τετράδιο» εἶναι γραμμένα άπ' τὸν ἴδιο τὸν Dienach. Τὸ «Ἡμερολόγιο» τὸ άποδίδει, καθὼς εἶπα, στὸν Νόρθαμ. Πίστευε άκόμα γιὰ τὸν Ἀντρέα Νόρθαμ πῶς στὰ εἰκοσιοχτῶ χρόνια ἦτανε τῆς μοίρας του γραφτὸ νὰ γενῆ — ὕστερ' άπό κάποιον βαρύτατο τραυματισμό του, πού εἶχε πρόσκαιρα ὀδηγήσει στὸν κλινικό του θάνατο — ἡ μετενσάρκωση τοῦ Παύλου Ντίναχ, «μιὰ περίπτωση, λέει, μετενσάρκωσης έντε-

λῶς σπάνια, ἀφοῦ γένηκε στὸν ἴδιο τὸν δικό μας πλανήτη».

»Σὲ κάποια ἀπ' τὶς συναντήσεις μας θυμοῦμαι πὺλ ὁ σεβασμιος φίλος θεόσοφος καὶ τέκτονας διατύπωσε καὶ τὴ σκέψη αὐτή, πὺλ θὰ ἔκαναν ὄλοισοι εἶχε τύχει νὰ γνωρίσουνε προσωπικὰ τὸν Ντίναχ κ' ὑστερότερα νὰ διαβάσουνε τὸ «Ἡμερολόγιο»: Πὺλ ὁ συγγραφέας τῶν κειμένων αὐτῶν εἶχε ὑπὸ ὄψη του τὰ ἴδια δεδομένα, τὰ ἴδια πράγματα, τὰ ἴδια περιστατικά, μὲ μιὰ λέξη τὸ ἴδιο «ὕλικό», πάνω στὸ ὁποῖο θὰ ἐργαστῆ κάποτε, ὑστερ' ἀπὸ καιροὺς καὶ καιροὺς, ὁ ἱστορικὸς τοῦ μέλλοντος. Μὲ τὴ διαφορὰ πὺλ τοῦτος ὁ τελευταῖος θὰ δώση στὸ ὕλικό αὐτὸ τὴ μορφή τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας καὶ τῆς ἱστοριογραφίας κ' ἡ μεθοδολογία του θὲ νάναι ὀλότελα διαφορετική. Ἐνῶ ὁ Ντίναχ χειρίζεται τὸ ἴδιο κείμενο ὕλικό σὰν περιηγητῆς – ἀφηγητῆς καὶ τοῦ δίνει τὴν ἐξωτερικὴ μορφή τῆς «ταξιδιωτικῆς πεζογραφίας», μὲ τὴν τάση μάλιστα κάποιας ὑφῆς λογοτεχνικῆς στὴ διατύπωση τοῦ κειμένου καὶ μὲ τὴν τόσο γνωρῖμη στὴν ψυχολογία του λυρικὴ κείνη διάθεση, τὴν ἀταίριαστη μὲ τὴν τεχνολογία πὺλ ἡ δικὴ μας ἐποχὴ συνθητίζει. Κ' ἐπρόσθεσε, θυμοῦμαι, ὁ σεβασμιος φίλος πὺλ τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον πὺλ κρύβεται μέσα σὲ τοῦτα τὰ χαρτιά εἶναι ἡ ἀνάδρομη προοπτικὴ στοὺς σχετικὰ πλησιέστερους σὲ μᾶς καιροὺς (τὸν 21ο καὶ τὸν 22ο αἰῶνα) πὺλ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἔχη ἕνας πὺλ γράφει τὶς ἱστορικὲς του ἐντυπώσεις στὰ μακρινὰ κείμενα χρόνια».

Βασικὸς συντελεστῆς ἐπιτυχίας εἶναι ἡ

ΔΗΜΟΣΙΟΤΗΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΟΛΗ

Εἰδικὴ Ἐπιθεώρησης ἐρέυνης προβλημάτων προβολῆς ἀγαθῶν, διαφημίσεως αὐτῶν, δημοσίων σχέσεων καὶ Marketing.

Μοναδικὴ ἔκδοση εἰς τὴν Ἑλλάδα

Ἡ ΔΗΜΟΣΙΟΤΗΣ ἐνδιαφέρει τὸν βιομήχανον, τὸν ἔμπορον, τὸν διαφημιστὴν, τὸν σύμβουλον δημοσίων σχέσεων, κάθε ἐπιχειρηματίαν δημοσιότητα.

Ἡ μόνη ἔκδοση πὺλ δημοσιεύει μηνιαῖα στατιστικὰ στοιχεῖα τῆς διαφημιστικῆς κινήσεως τῆς χώρας μας.

Πληροφορία καὶ συνδρομαί: Λεωφ. Συγγροῦ 4 – Τηλ. 910.079

Διευθυντῆς: Μ. Β. ΠΑΥΛΙΔΗΣ